T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
DİN SOSYOLOJİSİ BİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

FRANSA'DA BAŞÖRTÜ GİYEN KADINLARIN MESLEKİ YÖNELİMLERİ (Paris Bölgesi Örneği)

Yüksek Lisans

HATİCE AKCA

İstanbul, 2025

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
DİN SOSYOLOJİSİ BİLİM DALI

FRANSA'DA BAŞÖRTÜ GİYEN KADINLARIN MESLEKİ YÖNELİMLERİ (Paris Bölgesi Örneği)

Yüksek Lisans

HATİCE AKCA

Tez Savunma Jürisi

1. Tez Danışmanı: Doç. Dr. Fatma ODABAŞI
2. Üye: Dr. Öğr. Üyesi Merve Betül Üçer
3. Üye: Dr. Öğr. Üyesi Nesrin Ünlü

İstanbul, 2025

ÖZET

FRANSA'DA BAŞÖRTÜ GİYEN KADINLARIN MESLEKİ YÖNELİMLERİ (PARİS BÖLGESİ ÖRNEĞİ)

Bu çalışma, Fransa'da yaşayan, başörtüsü giyen Müslüman kadınların mesleki yönelimlerinde etkili olan faktörlere odaklanmaktadır. Paris Bölgesi (Île-de-France) ile sınırlanan araştırmanın temel amacı, bu kadınların ilköğretim ve ortaöğretim programlarından mezun olduktan sonraki mesleki yönelimlerini şekillendiren başlıca etkenleri tespit ederek, örneklem grubunun kamusal alandaki görünürlüğünü anlamlandırmaktır. Bu amaçla nitel araştırma yöntemi tercih edilmiş ve 25 katılımcı ile derinlemesine mülakatlar gerçekleştirilmiştir. Elde edilen veriler, beş temel kategori altında sınıflandırılmış; her bir kategorinin mesleki yönelimler üzerindeki etkisi analiz edilmiştir. Belirlenen kategoriler şunlardır: dindarlık, eğitim durumu, Fransız okulları ve dini semboller, İslamofobi ve Fransa'da eğitim ile iş hayatı. Dindarlık başlığı altında, aile ve sosyal çevrenin dini hassasiyetleri ele alınmış; mesleki yönelimlerin sosyal çevre baskısının bir yansıması olup olmadığı incelenmiştir. Kategorilerin her biri bu çerçevede değerlendirilmiştir. Bulgular, özellikle İslamofobiye ilişkin bilgi ve deneyimlerin, ayrıca Fransa'daki iş yaşamına dair tecrübelerin mesleki yönelim üzerinde belirleyici olduğunu göstermektedir. Araştırmada, katılımcıların büyük çoğunluğunun topluma entegre olduklarını düşündükleri gözlemlense de, kamusal alanda karşılaşılan ayrımcılık ve laiklik ilkesi gereği başörtüsünün kamu hizmetlerinde kabul edilmemesi nedeniyle, başörtüsü takan Müslüman kadınların meslek seçimlerinde özel sektöre yöneldikleri tespit edilmiştir. Bu bağlamda, başörtüsünü kabul eden şirketlere başvuru yapmayı veya Müslümanlar tarafından sunulan iş imkânlarını değerlendirmeyi ya da kendi işyerini kurmayı tercih ettikleri anlaşılmaktadır. Sonuç olarak, Fransa'da başörtüsü giyen kadınların entegrasyon süreçleri, duygu ve düşünceleri ile mesleki yönelimlerini etkileyen faktörler nitel bir perspektifle incelenmiş ve değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Fransa'da Başörtü, Fransa'da Müslüman Kadın, Göç Sorunu, Meslek Seçimi, İslamofobi

ABSTRACT

OCCUPATİONAL/PROFESSİONNAL ORİENTATİON OF WOMEN WEARİNG HEADSCARVES İN FRANCE (THE CASE OF THE PARİS REGİON)

This study focuses on the factors influencing the professional orientations of Muslim women wearing the headscarf who live in France. The research is limited to the Île-de-France region, and its primary aim is to identify the main factors shaping the career orientations of these women after graduating from primary and secondary education, in order to understand their visibility in the public sphere. For this purpose, a qualitative research method was employed, and in-depth interviews were conducted with 25 participants. The collected data were classified into five main categories, and the influence of each category on professional orientation was analyzed. These categories are: religiosity, level of education, French schools and religious symbols, Islamophobia, and education and working life in France. Under the theme of religiosity, the religious sensitivities of family and social circles were discussed, and it was examined whether professional orientations reflect the pressure exerted by the surrounding environment. Each category was evaluated within this framework. The findings indicate that experiences and knowledge related to Islamophobia, as well as experiences in the French labor market, are among the most determining factors affecting career choices. Although a significant number of participants considered themselves integrated into society, it was observed that, due to the discrimination encountered in the public sphere and the principle of laïcité (secularism), which prohibits the headscarf in public institutions, Muslim women wearing the headscarf tend to prefer the private sector when making career decisions. In this context, it was found that they often apply to companies that accept the headscarf, take advantage of job opportunities offered by fellow Muslims, or opt to establish their own businesses. In conclusion, the integration processes, emotions, thoughts, and the factors affecting the professional orientations of headscarved Muslim women in France were examined and evaluated from a qualitative perspective.

Key Words: Headscarf in France, Muslim Women in France, Imigration Problem, Choise of Profession, İslamophobia.

ÖNSÖZ

Lise yıllarımda yakından tanık olduğum başörtüsü yasağının bende bıraktığı gelecek kaygısı, bu çalışmada somut bir biçimde karşılık bulması benim için son derece anlamlıdır. Bugün Fransa'da eğitimine arzu, kaygı ve cesaretle devam eden, başörtüsü giyen her kadının yaşadığı deneyimlere ışık tutmayı amaçlayan bu çalışmanın, kişisel ve toplumsal bir yaraya dokunduğuna inanıyorum.

Her akademik süreçte olduğu gibi, bu çalışmanın hazırlanması esnasında çeşitli zorluklarla karşılaşılmıştır. Zaman zaman motivasyon kaybı, umutların zayıfladığı dönemlerden geçilmiştir. Ancak bu sürecin her aşamasında; başvurulan kaynaklar, yapılan gözlemler, devam eden başörtüsü sorunları, bir umit ile başladığımız bu işi tamamlamaya sevk etmiştir. Medyanın etkisiyle çoğu zaman yüzeysel bir tartışma nesnesi hâline gelen bu konunun, akademik düzlemde ele alınması umut vericidir.

Bu sürecin başından sonuna kadar öneri, katkı ve desteğini esirgemeyen; her daim motivasyon ve ilham veren değerli danışman hocam Doç. Dr. Fatma Odabaşı'na içtenlikle teşekkür ederim. Jüri üyeliği teklifimizi kabul ederek çalışmıza kıymetli katkılarda bulunan Dr. Öğr. Üyesi Nesrin Ünlü ve Dr. Öğr. Üyesi Merve Betül Üçer hocalarıma da şükranlarımı sunuyorum. Çalışmamın zorluklarına yakından tanıklık eden, sabırla desteğini sürdüren, maddi ve manevi varlıklarıyla her daim yanımda olan başta sevgili annem ve babam olmak üzere aileme müteşekkirim. Yorulduğum her an yanımda olan, bana ve bu çalışmaya yürekten inanan kıymetli dostlarıma en derin sevgi ve teşekkürlerimi iletiyorum. İsmini burada tek tek anmasam da sürecin herhangi bir aşamasında desteğini esirgemeyen herkese ayrıca teşekkür ederim. Son olarak, bu çalışmanın oluşmasında en büyük katkıyı sağlayan yirmi beş değerli katılımcımıza gönülden teşekkür ederim.

Bu çalışmamı, dünyanın dört bir yanında inancı uğruna hayallerinden vazgeçmek zorunda kalan, tüm engellere rağmen kimliğiyle var olma mücadelesi veren her kadına ve her bireye ithaf ediyorum. Kadınların ve çocukların acımasızca katledildiği, mazlumların hor görüldüğü ve güçlülerin zulümle daha da güçlendiği bir dünyada; zulmün sona erdiği, her bireyin kimliğini ve inancını özgürce yaşayabildiği yakın bir gelecek temennisiyle…

Gayret bizden, tevfik Allah'tandır.

Hatice AKCA

İstanbul – 12 Haziran 2025

İÇİNDEKİLER

ÖZET iii

ABSTRACT iv

ÖNSÖZ v

İÇİNDEKİLER vi

TABLOLAR LİSTESİ viii

KISALTMALAR ix

GİRİŞ 1

1.1. Araştırmanın Konusu, Amacı, Kapsamı ve Önemi 2

1.2. Araştırmanın Konu Seçimi ve Karşılaşılan Zorluklar 3

1.3. Araştırmanın Yöntemi 4

1.4. Literatür Değerlendirmesi 7

BİRİNCİ BÖLÜM: FRANSA-DİN İLİŞKİSİNİN TARİHİ ARKA PLANI 14

2. Fransa'da dini kültürün tarihi arka planı 15

2.1. Katolik Kilisesi 16

2.1.1. Kilise-Devlet İlişkisi 16

2.1.2. Kilise Gücünün Dağıtılması / Fransız Devrimi 17

2.2. Fransa ve İslam: 19

2.2.1. Fransa'nın İnsan Madeni : Sömürge ve Göç 20

2.2.2. Fransa'nın İslam'ı Tanıması 22

2.3. Laiklik İlkesi 26

2.3.1. Laikliğin Dokunulmazlığı 31

2.3.2. Laikliğin Kutsal Mabedleri: Okullar 33

2.3.3. Laikliğin Doğduğu Ana Vatan: Fransız Okulları 34

2.4. Gelişen Laiklik ve Dini Yaşantı 35

2.5. Kamusal alanda Müslüman Kadın: 38

2.5.1. 1998 Creil Olayları ve Sonrasında Yaşanan Gelişmeler. 39

2.5.2. Müslüman Kadınların Entegrasyonu 44

2.5.3. Entegrasyon ve Sınırlar 45

2.5.4. Kimlik Çatışması 48

İKİNCİ BÖLÜM: BİR SAHA ARAŞTIRMASI: Fransa'DA BAŞÖRTÜ GİYEN KADINLARIN MESLEKİ YÖNELİMLERİ 50

3.1. Örneklemin Sosyo-Demografik Özellikleri 50

3.2. Dindarlık, Aile ve Başörtüsü 53

3.2.1. Dindarlık Düzeyi ve Dindarlığın Tanımı 53

3.2.2. Ailenin Dini Hassasiyeti 56

3.2.3. Başörtüsü ve O'na Yüklenen Anlamlar 59

3.2.4. Başörtüsü Giyme Süreci ve Sonrası 62

3.3. Eğitim ve Mesleki Yönelim 66

3.3.1. Din Eğitimi 67

3.3.2. Eğitim Sürecinin Değerlendirilmesi 68

3.4. Kamusal Alan ve Dini Semboller 71

3.5. Fransa'da Eğitim ve İş Hayatında Tecrübe, Kaygı ve Beklentiler 75

3.5.1. Başörtü Giyen Kadınların Mesleki Yönelimleri ve Sınırları 78

3.6. Başörtü Giyen Kadınların Entegrasyonu 80

SONUÇ 86

KAYNAKÇA 91

EKLER 97

TABLOLAR LİSTESİ

Tablo 1: Pilot Katılımcıların Sosyo-Demografik Özellikleri……6

Tablo 2: Katılımcıların Sosyo-Demografik Özellikleri.…….51

Tablo 3: Katılımcıların Başörtüsüne Yüklediği Anlamların Sıklık Oranı……...60

Tablo 4: Katılımcıların Dindarlık Düzeyi, Aile Hassasiyetleri, Sosyal Etken ve Başörtüye Yükledikleri Anlam(lar)……..……....64

Tablo 5: Katılımcıların Din Eğitimi ve Genel Eğitim Durumu……..65

KISALTMALAR

T.y.	Tarih yok
K	Katılımcı
Bknz.	Bakınız
Vs.	Vesaire
Vb.	Ve benzeri
PK	Pilot Katılımcı
HCI	Haute Conseil d'Intégration
CFCM	Conseil Français du Culte Musulman
CORİF	Conseil de Réflexion sur l'Islam en France
FNMF	Fédération Nationale des Musulmans en France
CNIF	Conseil National des Imam en France
UOIF	Union des Organisations Islamique en France
CCIF	Collectif Contre l'Islamophobie en France
CCIE	Collectif Contre l'Islamophobie en Europe
RSE	Responsabilité Sociale des Entreprises
Vd.	Ve diğerleri

GİRİŞ

İkinci Dünya Savaşının ardından Fransa'da artan göçmen nüfus, bugünkü toplam nüfusun yaklaşık yüzde onunu (%10) temsil etmektedir. Bu göçmenler farklı kimlik ve etnik gruplardan oluşsa da büyük bir kısmı Afrika ve Asya kökenli Müslümanlardır. Göç sebeplerinin başında Fransa'da sunulan iş imkanı ve stabil devlet politikası gelmektedir. İlk zamanlarda azınlığı temsil etmekte olan göçmenler, kamusal alandan uzak durmayı tercih etmiş ve kendi sosyal çevrelerini oluşturmuşlardır. Özellikle yeni gelenlerde gözlemlenen yönelim, kendinden önce göç etmiş akraba, komşu veya bir tanıdığı yaşadığı şehirde yaşama, çalıştığı yerde çalışma şeklindedir. Bu şekilde belli sektörlerde ve mahallelerde göçmen yoğunluğu gözlemlenir. İlk kuşaklar bu yöntemi bir konfor alanı olarak tercih etse de, yeni kuşaklarda yenilik arayışı gözlemlenmiştir. Nitekim göçmen ailelerin, zamanla artan sosyal görünürlüğü Fransız hükumeti için bir tehdit unsuru olmuştur. Özellikle kamusal alanda dini sembollerin (başörtüsü, sakal, sembolik eşyalar) görünürlüğü, laikliği ve Fransız kimliğini muhafaza etmeye yönelik tartışmaları gündeme getirmiştir. Dolayısıyla göçmen, kamusal alan ve dini sembol konuları XX.yüzyıl ve XXI.yüzyılın devlet politikalarına ciddi anlamda yön vermiştir. Kültürel ve dini kimlikleri ile entegre olmaya çalışan göçmenler, Fransız milliyetçiliği ve laiklik ilkesinin sınırları içinde var olma çabasındadır. Nitekim eğitim ve iş hayatı gibi kamusal alanlarda var olmak isteyenler, taşıdıkları kimlik, laiklik ilkesine uymadığı takdirde sınırlanmaktadır.

Avrupa ülkelerinin ortak travması olan radikal terör saldırıları sebebiyle, kamusal alana bir takım kısıtlamalar getirilmiştir. Aslına bakılırsa, 11 Eylül olayları ve Fransa özelinde, Charlie Hebdo olayları 2000 yılından sonra gerçekleşmiştir. Oysa başörtüsü, sorun olarak tanımlandığı yıllar "1989 Creil olayları"na dayanmaktadır. Terör saldırıları ve neticeleri konumuzun kapsam dışında olması sebebiyle üzerinde çok durulmayacaktır.

Çalışmamız giriş ve iki bölümden oluşmaktadır. İlk olarak araştırmanın konusu, amacı ve kapsamı ele alınacak, araştırmanın temel ve alt sorularına değinilecektir. Ardından, yürüttüğümüz çalışmanın önemi ve sınırları ile araştırma sürecinde başvurduğumuz yöntem ve teknikler üzerinde durulacaktır. Literatür değerlendirmesini ele aldığımız başlığın ardından, araştırmamızın problemlerini ve bu süreçte karşılaştığımız zorlukları tartışarak giriş kısmını sonlandıracağız. Birinci bölümde, Fransa'nın din ile ilişkisi, laiklik ilkesi ve başörtüsü sorununun tarihi arka planı ele alınmıştır. İkinci bölümde ise mülakatlardan elde ettiğimiz verilerin analizi ve yorumuna yer verilmiştir.

1.1. Araştırmanın Konusu, Amacı, Kapsamı ve Önemi

Araştırmamızın konusu, Fransa'nın Paris bölgesinde yaşayan ve başörtüsü giyen kadınların ortaokul ve lise çağlarında mesleki yönelimlerindeki temel motivasyonları ve etkenleri tespit etmek, bu yönelimleri anlamak böylece kamusal alanda başörtüsü giyen kadınların konumunu yorumlamaktır. Araştırmamızın temel sorusu "Fransa'da yaşayan ve başörtüsü giyen, eğitimli kadının kamusal alandaki yeri nedir ve meslek seçimindeki temel etkenler nelerdir" olacaktır. Bu doğrultuda tezimizin alt soruları şu şekildedir:

1. Fransız devletinin dini sembollere yönelik politikaları, Müslüman kadınların kamusal alandaki görünürlüğünü nasıl etkilemiştir?
2. Fransız eğitim sisteminde, dini sembollerin kısıtlanmasındaki temel amaç nedir?
3. Başörtüsü giyen kadınlar eğitim hayatlarında ne gibi zorluklarla karşılaşmaktadırlar?
4. Başörtüsü giyen kadının iş dünyasına girmesi için eğitim düzeyi önemli midir?
5. Başörtüsü giyen kadının entegrasyon süreci nasıldır?

Laiklik, İslamofobi, göçmen ve başörtüsü sorunu bu doğrultuda bize ışık tutacaktır.

"Fransa'da başörtü giyen kadınların mesleki yönelimleri. (Paris Bölgesi Örneği)" başlıklı bu tezin iki temel amacı vardır:

1. Fransa'nın din ile olan ilişkisini dikkate alarak, günümüzdeki laiklik ve kimlik mücadelesini anlamak;
2. Dini sembollerin kısıtlanmasının, eğitimli Müslüman kadınların kamusal alandaki varlıklarını ne derece etkilediğini analiz edip yorumlamak;

Yukarıda zikredilen soru ve amaçlar doğrultusunda, araştırmamızın alt amaçları da bulunmaktadır. Araştırmaya katılan kadınların:

- Ailelerin dinî ve kültürel hassasiyetlerini analiz etmek ve bu hassasiyetlerin etkilerini ölçmek.
- Dini bilgilerini ölçmek,
- Eğitim hayatlarındaki başarı ve motivasyonlarını ölçmek,
- Fransa hakkında görüş ve düşüncelerini öğrenmek ve yorumlamak,
- Laiklik, İslamofobi ve dini sembollerin kısıtlanması hakkında bilgilerini ölçmek,
- Fransa'ya aidiyetlerini, entegrasyon süreçlerini ve kamusal alandaki konumlarını analiz edip yorumlamak.

Son olarak araştırmamız, belirtilen konu ve amaç ile sınırlı kalarak, Fransa'nın laiklik tarihini, göçmen sorununu ve Müslüman kadının kamusal alandaki yerini kapsamaktadır.

Bu araştırma, XXI.yüzyılda kadınların kamusal alandaki görünürlüğünün hala bir sorun olarak ele alınması bakımından önem arz etmektedir. Bir zamanlar Türkiye'nin merkezinde olan "başörtüsü yasağı" Fransa'nın hâlâ gündemindedir. Ele aldığımız bu konu oldukça yaygın ve tartışmaya açık bir konu olsa da, Fransa'da Müslüman kadınların mesleki yönelimlerini ele alan akademik bir çalışmaya rastlanmamıştır.

1.2. Araştırmanın Konu Seçimi ve Karşılaşılan Zorluklar

Araştırma sürecinde öngörülmeyen sorunlar, aksaklıklar ve/veya bu alanda yapmış olduğumuz ilk araştırma olması sebebiyle eksiklikler kaçınılmazdır. Bu bölümde, yukarıda sunmuş olduğumuz konu seçim sürecini ve araştırma boyunca karşılaştığımız zorlukları sizinle paylaşacağız.

İlk ve orta öğretim (orta okul ve lise) eğitimini Fransa'da tamamlamış biri olarak, Fransa'da başörtüsü giyen öğrencilerin akademik kariyer ve meslek olanaklarının kısıtlı olması sebebiyle, eğitimime Türkiye'de devam etme kararı aldım. Lise son sınıfa kadar devlet okullarında başörtüsü giymek, laiklik ilkesi gereği, bir hayal kadar uzaktır. Kendi iradesi ve isteği ile başörtüsü giyme kararı alan her genç kız için bu durumu kabullenmek oldukça zordur. Dolayısıyla, Fransa'nın başörtüsü giyen kadınlara yönelik sunmuş olduğu iş dünyasına erişimin zorluğuna dair yaygın bir ön yargı bulunmaktaydı. "Fransa'da başörtüsü giyerek nasıl varlığımı südürebilirim?", "iş başvurusunda bulunursam dışlanır mıyım?", "eğitimim hakettiğim yere gelmemi sağlamak için yeterli mi?" ve benzer kaygılar zamanla dışlanma hissini uyandırmaktadır. Ben de, 2017 ve öncesinde benzer kaygılar sebebiyle eğitimimi Türkiye'de devam etme kararı alarak tüm bu soru ve kaygılardan bir nebze uzaklaşmıştım. Aradan sekiz (8) yıl geçti fakat benzer kaygılar hala devam etmektedir. Bu süreç nelere sebep olmuştur? Genç Müslüman kızların eğitim ve öğretimini ne yönde etkilemiştir, engellemiştir veya engellemesi için bir sebep midir? Kendime bu soruları sorarken araştırma konumu da bulmuş olduğumu farkettim. Aslında bu sorularımın gün yüzüne çıkmasına sebep olan husus, "abaya" yasağı olmuştur. Fransa'nın Başbakanı Gabriel Attal, 2023-2024 okul dönemi başlamadan bir hafta önce "abaya" sorununu gündeme getirerek, devlet okullarında "abaya"nn giyilmesini tamamen yasaklamıştır ("Le port de l'abaya interdit à l'école" 2023). Oysa hatırlatmak isteriz ki, devlet okullarında kıyafet kurallarının temel kriterleri görünür dini sembol olmaması ve dikkat çekici dekolte ve kısa etek olmamasıdır. Bu kararın ardından, "geniş ve uzun" elbise olarak tanımlanan "abaya", dini sembol kategorisinde değerlendirilerek, onun dini bir sembol olarak kodlanmasına yol açmıştır. Konumuzun kapsam dışında olduğu için abaya konusunda sözü fazla uzatmayacağız; ancak bu yasaklama ile ilgili haberi ilk okuduğumda, "Okul kapsamında başörtüsü aleyhine getirilen kısıtlamalar, başörtüsü giyen genç kızların meslek seçimlerini nasıl etkiliyor?" sorusu zihnimde canlandı ve elimizdeki çalışma bu temel soru etrafında detaylandırıldı.

1.3. Araştırmanın Yöntemi

Bu araştırmaya belge tarama (dokümantasyon) yöntemiyle başlanmıştır. Araştırmak istediğimiz konunun, daha önce çalışıp çalışılmadığını tespit etmek için uyguladığımız bu yöntem, kaynak listemizi oluşturmak için de kullanılmıştır.

Öncelikle araştırmak istediğimiz konuya benzer bir çalışmaya rastlamadığımızı belirtmek isteriz. Fransa'da başörtüsü giyen kadınların kamusal alandaki yeri hakkında neredeyse hiçbir çalışmaya rastlamamış olmak, hem araştırmamızın özgünlüğünü ortaya koymakta hem de bizi şaşırtmaktadır. Şaşkınlığımızın sebebi, Müslüman kadın ve islami başörtü[1], sosyal medyada yaygın bir "tartışma" konusu iken akademik düzeyde yeteri kadar ele alınmamış olmasıdır. Dolayısıyla literatür taraması sonucu oluşturduğumuz kaynakça listesinde, konumuzla ilgili doğrudan bir çalışma bulunmamaktadır. Ayrıca seçilen evren sebebiyle, Türkçeden ziyade Fransızca kaleme alınmış kaynaklardan yararlanılmıştır. Bu bağlamda Fransız politikasının isimlendirdiği şekliyle, "başörtüsü olayları" ile ilgili yazılmış tarih ve sosyoloji kitapları, anayasa maddeleri, haber sayfaları ve haber kanalları, devlet kurumları tarafından yürütülen sosyal araştırma raporları, vb. kaynaklardan yararlanılmıştır.

Gerçekleştirmiş olduğumuz kapsamlı literatür taramasından sonra, konumuz ve amacına uygun araştırma yöntemini belirlemek araştırma yöntemimizin ikinci aşamasıdır. Bu tezin bir durum çalışması ve "… olayların doğal ortamda gerçekçi ve bütüncül bir biçimde ortaya konmasına yönelik"(Yıldırım, Şimşek 2000: 19) bir araştırma olması sebebiyle nitel araştırma yöntemi tercih edilmiştir. Araştırmamızda yararlandığımız veri toplama araçları, nitel araştırma yönteminde yaygın olan, görüşme ve gözlemdir. Derinlemesine görüşme tekniği, örneklem grubunun sosyal hayatını, dini ve kültürel değerlerini, duygu ve tecrübelerini anlamamızı kolaylaştıracağı için (Uslu, Demir 2023: 29) birincil veri toplama sürecinde tercih edilen teknik olmuştur. Derinlemesine görüşme, literatürde "açık uçlu soruların sorulması, dinlenmesi, cevapların kaydedilmesi ve ilave sorularla araştırma konusunu detaylı bir şekilde incelenmesini mümkün kılması" özelliği ile tanımlanmıştır (Kümbetoğlu 2005: 71). Kullanmış olduğumuz bu teknikte, konumuzun amacına uygun soruları hazırlarken, yarı yapılandırılmış görüşme formu esas alınmıştır. Böylece görüşme esnasında katı bir soru-cevap serisi sunmaktansa, esnek, sohbet tarzı bir görüşme gerçekleştirmemiz kolaylaşmıştır. Yarı-yapılandırılmış görüşme formu aynı zamanda araştırmacı ile katılımcı arasındaki iletişim kopukluğunu önlemek için de tercih edilmiştir. Mülakat sorularını hazırlarken dindarlık olgsunu ele alan ve kamusal alanda kadının konumunu konu edinen çalışmalardan yararlanılmıştır. Görüşme formu, kimlik ve mülakat soruları olmak üzere iki gruba ayrılmıştır.

---

[1] Fransızcası "*voile islamique*"tir. Fransız medyasında ve raporlarda bu tabir oldukça yaygındır. Biz de Fransa'daki kullanımı daha çok yansıttığı için tez genelinde bu kullanımı tercih ettik.

Kimlik soruları, yaş, eğitim düzeyi, medeni durum, yaşadığı şehir, iş tecrübesi, maddi durum ve ailenin göçmenliği gibi sosyo-demografik özellikleri ele alan sorulardır. Mülakat soruları ise beş (5) alt başlık olacak şekilde kategorize edilmiştir. Bunlar: dindarlık düzeyi, eğitim durumu, Fransız okulları ve dini semboller, İslamofobi bilgisi ve tecrübesi, son olarak Fransa'da eğitim ve iş hayatı. Böylece mülakat için hazırlamış olduğumuz soru listesi, alt sorularla birlikte toplam 24 sorudan meydana gelmektedir.

Saha araştırmamızda örneklem grubunu oluşturmak için çeştili yöntemlere başvurulmuştur. İlk olarak yaygın olan kartopu yöntemi uygulanmıştır. Kartopu yönteminden yararlanarak, yakın çevremizde katılımcı şartlarına uyan bireylerin tespitini sağlayarak katılımcı halkasını genişletmeyi hedefledik. Bunun için gerek WhatsApp grupları gerekse yakın çevremize sorarak bir kitleye ulaşmayı hedefledik. Ancak bu yöntem bizi belli bir etnik grupla sınırlamıştır. Bu nedenle sosyal medyada geniş bir kilteye hitap eden çeşitli kurum ve yayıncılardan destek talebinde bulunduk. Onlara gönderdiğimiz araştırma katılım formunu içeren bir ilan (bknz. Ek 4) paylaşmalarını rica ettik. Bu formda, araştırmamızın amacı, aradığımız profil özellikleri ve iletişim aracı e-posta adresi yer almaktaydı. Böylece katılımcılar kendi rıza ve istekleriyle bize belirtilen e-posta adresi üzerinden ulaşıp, konumuzla yakından ilgilendiklerini beyan ederek, araştırma grubuna katıldılar.

Araştırmamızın bölgesel ve sosyo-demografik sınırlarını çizdik. Belirlenen sınırlar çerçevesinde, örneklem grubumuz Fransa'da doğup büyüyen, Müslüman göçmen ailede dünyaya gelen, orta öğretim mezunu (ortaokul ve lise), başörtüsü giyen ve Paris Bölgesi'nde ikamet eden kadınlar ile sınırlandırılmıştır. Bu grup 25 kişiden oluşmaktadır, yaş aralığı ise, bir kişi dışında, 18-30 yaş arasıdır.

Yukarıda zikredilen katılım formu içerisinde araştırmaya dair temel bilgiler, araştırmacının iletişim bilgileri, katılımcıda aranan şartlar ve katılımcının cevaplaması gereken bir soru listesi yer almaktadır. Bu form ön bilgilendirme niteliğinde oluşturulmuştur.

Araştırmamızın geçerliliğini ve güvenirliğini sağlamak ve hazırladığımız mülakat sorularını sınamak amacıyla pilot çalışması yapılmıştır. Pilot katılımcılarımız, birincil veri kaynağımız olan katılımcı grubunun ilk üç katılımcısından oluşmaktadır. Dolayısıyla aranan şartlar araştırma grubumuzla aynıdır. Aralarından bir tanesi belirlenen yaş sınırı dışında olup 33 yaşındadır. Tablo 1'de sunduğumuz "Pilot Katılımcıların Sosyo-Demografik Özellikleri"ni içeren grafik, pilot katılımcıların yaşı, uyruğu, eğitim düzeyi, yaşadığı yer, mesleği, geliri ve medeni durumlarını göstermektedir. Pilot çalışması sayesinde sorularımızı yeniden değerlendirme ve katılımcı tarafından anlaşılmayan hususları düzeltme fırsatımız olmuştur.

Tablo 1 : Pilot Katılımcıların Sosyo-Demografik Özellikleri:

Pilot Katılımcı no	Yaş	Uyruk	Eğitim Düzeyi	Yaşadığı Bölge	Meslek	Gelir	Medeni Durum
PK*1	27	Fransa	YL**	Banliyö	Öğrenci-Stajyer	/	Bekar
PK2	21	Fransa ve Komorlar	YL	Paris	Öğrenci	/	Bekar
PK3	33	Fransa ve T.C.	YL	Banliyö	Eğitim Merkezinde Müdür	Üst-Orta	Bekar

*PK : Pilot katılımcı. ; **Yüksek Lisans

Belirlediğimiz tüm unsurlar doğrultusunda, mülakatlarımız araştırma sahamız Fransa, Paris Bölgesi'nde gerçekleştirilmiştir. Bu nedenle, mülakatları bir süre ile sınırlı tutarak bu süre zarfında tüm katılımcılarla görüşmemizi gerçekleştirdik. Farklı yollarla ulaştığımız katılımcılarla randevu sistemi oluşturarak bir program hazırladık. Aynı günde, birden fazla görüşme gerçekleştirdiğimiz zamanlar oldu. Böylece, bir ay içinde tüm mülakatlarımızı tamamladık.

Görüşme için hazırladığımız sorular rehberliğinde yürüttüğümüz mülakalarda, görüşmenin seyrine göre, yarı yapılandırılmış soru tekniğinin getirdiği kolaylıktan yaralanarak soru ekleme ve çıkarma imkanımız da oldu. Görüşmelerimiz, katılımcıların sorularımıza rahatça yanıt verebileceği, Paris bölgesinde (*İle de France*) dış veya iç mekanlarda gerçekleştirilmiştir. Ancak gerektiğinde, sanal platform üzerinde görüşmeleri kolaylaştıran Zoom programından da yararlanılmıştır.

Görüşmeler, katılımcıların izni ve onayıyla kayıt altına alınmıştır. Kayıtlar daha sonra transkrip programı "Notta" aracılığı ile yazıya dökülmüştür. Görüşmelerin büyük bir kısmı Fransızca yapıldığı için, aynı programla bu metinler Türkçeye çevirilmiştir. Çeviri sürecinde anlam bozuklukları ve motamot çeviriden kaynaklanan hatalar, tarafımızca kontrol edilerek düzeltilmiştir. Her katılımcı için ayrı bir Word dosyası oluşturulmuştur; Fransızca metinler P(x)[2] başlığı ile kaydedilmiştir, Türkçe metinler ise K(x)[3] olarak kaydedilmiştir. Her dil için ayrı klasör oluşturulmuş, böylece mülakat kayıtlarının depolanması kolaylaştırılmıştır.

[2] *Participante* (x) (katılımcı).
[3] Katılımcı (x)

Kodlama ve analiz işlemleri için MAXQDA 2024 veri analizi programından yararlanılmıştır. Bu sürecin ardından araştırma grubumuza dair üç temel veri türüne ulaşılmıştır: çevresel veriler, süreçle ilgili veriler ve algılara ilişkin veriler (Yıldırım & Şimşek, 2000: 19).

Bu araştırma, Weber'in anlayıcı-yorumlayıcı yöntemi temel alınarak gerçekleştirilmiştir. Böylece bireylerin seçimlerini tarihsel süreç ile birlikte anlamamızı kolaylaşmıştır.

Araştırmamızda başvurulan kaynaklar, öncelikle birincil veri kaynağımız mülakatlardan elde edilen verilerdir. Buna ek olarak, konumuzla ilgili istatistiksel çalışmalar, mahkeme kararları, haber yayınları ve akademik çalışmalar da kullanılmıştır. Konumuz henüz Türkiye'de yeterince çalışılmadığı için, başvurduğumuz kaynaklar ağırlıklı olarak Fransızca eserlerden oluşmaktadır.

1.4. Literatür Değerlendirmesi

Fransa'da dini sembollerle ilgili yapılan çalışmalar XX.yüzyılın sonları ile XXI.yüzyılın başlarında yoğunluk kazanmıştır. Fransa'da dini sembollerle ve başörtüsü meselesi, süreli yayınlarda ve televizyon haberlerinde sıkça yer alsa da, akademik çalışmalarda bu konunun yeterince ele alınmadığı görülmektedir.

Fransa'da dini sembolleri ilk kez resmi olarak ele alan Stasi raporu, dönemin Ombudsmanlık Kurum Başkanı Bernard Stasi tarafından 2003 yılında, o dönemin Cumhurbaşkanı Jacque Chirac'ın başkanlığında hazırlanmıştır. Stasi raporunun temel amacı, din ve inanç özgürlüğü ile laiklik arasındaki dengeyi Fransa'daki uygulamalar üzerinden gözlemlemektir. Ancak bu rapor, özellikle İslami başörtüsünün kamusal alandaki yerinin laiklik ışığında değerlendirilmesiyle tanınmaktadır. Laikliğin iş hayatındaki, kamu hizmetlerindeki ve özellikle okullardaki konumu ve etkisini inceleyen bu rapor, dini sembollerin, özellikle İslami başörtüsünün kısıtlanmasıyla sonuçlanmıştır.

Fransa'da dini sembollerin kamusal alandaki, özellikle devlet okullarındak, görünürlüğünü değerlendirmek amacıyla, 20 kişilik bir komisyon kurulmuştur. Bu raporun üzerinden 20 yıl geçmiş olmasına rağmen, kamu hizmetleri ve devlet okullarındaki İslami başörtü ve İslam'ı hatırlatan her türlü kıyafet veya sembol hala dikkat çekmeye devam etmektedir. 2023 yılında gündeme gelen "Abaya yasağı" buna örnek teşkil etmektedir. Bu güncel tartışma, birçok çalışmanın ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Çalışmamız, Fransa'da sorun olarak değerlendirien İslami başörtüsünün kamusal görünürlüğüne odaklanacağından, ilgili literatüre yeni bir katkı sağlamayı amaçlamaktadır. Bu bağlamda, aşağıda araştırma platformları ve katologlar üzerinden aradığımız anahtar kelimeler aracılığıyla tez konumuzu aydınlatan çalışmalara yer verilmiştir.

Bu süreçte başvurduğumuz sanal platformlar arasında YÖK Ulusal Tez Merkezi, Google Schoolar, Litmaps, Cairn, These.fr, Dergipark, Academia, Persée, Cairn.info, Jstor, İSAM kütüphanesi,

Marmara Üniversitesi kataloğu, 29 Mayıs Üniversitesi kataloğu ve farklı yayımcıların süreli yayınları (Le Monde, Liberation, vs.) bulunmaktadır.

Konumuzla ilgili çalışmalara erişimi kolaylaştırmak amacıyla "Fransa ve Kadın", "Fransa'da başörtüsü", "Fransa'da Müslüman kadın", "Kamusal alanda Müslüman kadın", "Müslüman kadının mesleki yönelimi", "Başörtüsü ve iş hayatı", gibi anahtar kelimelere başvurulmuştur. Çıkan sonuçlar arasında konumuzu doğrudan ele alan bir çalışmaya rastlanmamıştır. YÖK Ulusal Tez Merkezi üzerinden detaylı arama yaptığımızda, yapılan denemelere rağmen her defasında elde ettiğimiz tez sayısı sıfır (0) olmuştur. Literatür eksikliği, çalışmamızın önemini bir kez daha ortaya koymaktadır.

İlk olarak, konumuzla doğrudan bağlantılı eserlere erişimi hedefledik. Bunun için yukarıda belirtilen araştırma platformlarından "Fransa'da başörtü ve iş imkan", "İş dünyasında dini semboller", "Fransa'da Müslüman kadınların kamusal alanda görünürlüğü" gibi anahtar kelimeler kullanarak konumuzla doğrudan veya dolaylı bağlantılı çalışmaları aramaya başladık. Araştırmamızın sonunda konumuzu doğrudan ele alan eserlerden ziyade, etrafında dönen konulara rastladık. Bu konular arasında; Fransa'da din, Fransa'da İslamofobi, laiklik, şirkette dini semboller, okullarda dini semboller vb. konular yer almaktadır. Bu sebeple, araştırmamızı kolaylaştırmak amacıyla ana temalar ve her tema için anahtar kelime listeleri belirledik.

Araştırma konumuzu doğrudan ele alan bir makale veya araştırma konusu bulunmaması nedeniyle, konumuzu genelden özele doğru ele alacak ana temalar belirledik. Yapmış olduğumuz literatür taraması sonucunda araştırmamızı beş ana temaya ayırma kararı aldık. Bu temalar sırasıyla şunlardır: Fransa-din ilişkisinin tarihi arka planı, Fransa'da göçmen dalgası, Fransa'da göçmen ve din çeşitliliği sonucunda uygulanan politikalar, Eğitim ve iş hayatında dini semboller, son olarak laiklik ve islamofobi.

Fransa ve din ile ilgili YÖK Ulusal Tez Merkezi'nin kataloğundan "Fransa ve din", "Fransa ve İslam" gibi anahtar kelimelerle gelişmiş arama yapılmıştır. Araştırmamızı sosyal bilimler ile sınırlayarak, odak noktamızdan sapmamayı hedefledik. Arama sonucunda, yedi lisasnüstü tezi bulunduğu tespit edilmiştir. Ancak bu tezler, Fransa ve din eğitimi ağırlıklı olmaları nedeniyle, değerlendirme dışı bırakılmıştır. Tezler dışında eriştiğimiz çalışmalar ise aşağıda yer almaktadır.

Müşerref Yardım'ın 2023 yılında kaleme aldığı ve Ankara Yayınevi tarafından yayımlanan *Fransa'da İslam ve Kolonyal Hafıza* adlı eseri, Fransa'da İslam'ın yeri ile ilgili bize ışık tutan temel eserler arasında yer almaktadır. Eser, Fransa'nın İslam ile tanışmasının ilk tarihleri hakkında bilgi verirken, İslam'ın Fransa'ya göç aracılığıyla gelmesi, göçmen nüfusun ağırlıklı olarak hangi ülkelerden olduğu ve XIX. ve XX.yüzyılda yoğunlaşan Müslüman popülasyonu sebebiyle "yerli İslam" çalışmalarının başlatılması gibi hususlara değinmektedir. Ayrıca, İslam'ın bir kriz olarak değerlendirilmesi ve kamusal alanda var olma isteği ile laiklik ilkesinin her iki tarafında yer alması gibi konulara da yer

verilmektedir. Özellikle dünya çapında gerçekleşen terör saldırılarının kamusal alanda İslami sembollerin görünürlüğünü ciddi anlamda etkilemesinden bahsetmesi konumuz açısından büyük bir öneme sahiptir. Ancak bu eserde öznel yorumların bulunduğu da dikkat çekmektedir. Kitapta ayrıca, Fransa'nın İslam'a yönelik aldığı "önlemler" de ele alınmaktadır. Çalışmada, toplumda din ve ırklara göre bir hiyerarşi oluştuğu, Müslüman toplumların cinsiyet, din ve göçmen kimlikleri sebebiyle ayrımcılığa uğradığı hususuna yer verilmiş ve başörtüsüne yönelik ayrımcılıkları araştıran kurulaşlardan bahsedilmiştir. Aynı zamanda, başörtüsüne yönelik iş yerinden kovulma vakalarına (örneğin: Baby Loup Vakası) da değinilmektedir. İslamofobik vakaların artışıyla ilgili gelişmeler de eser kapsamında tartışılmaktadır. Bunun yanı sıra, göçmenlerin yerleşim alanları ve onlara verilen isimler gibi unsurlar da ele alınmaktadır. Fransa'da İslamofobi ile mücadele adına kurulan yeni organizasyonlar, Entegrasyon Yüksek Konseyi (HCI) 1989, Fransa İslam Konsyesi (CFCM) 2002. İslam hakları düşünce konseyi (CORİF) 1990, Fransa Müslümanları Ulusal Federasyonu (FNMF) 1985, Fransa İslami Kuruluşlar Birliği (UOİF) 1983, Fransa Ulusal İmamlar Konseyi (CNİF) , Al İstichara, Fransa İslamofobi il Mücadele Birliği (CCİF), gibi kuruluşlar da tartışılmaktadır. Bu çalışmada başörtüsü meselesinin gündeme geldiği ilk olaylara yer verilmiş olup, Fransızların göçmenlere, Müslümanlara ve onların getirdiği dinsel uygulamara yönelik yaklaşımlarının istatistiklerini de sunmaktadır. Laiklik gerekeçesiyle, Müslüman kadının görünürlüğü sorunu hala gündemde olan bir mesele olarak ortaya çıkmaktadır.

Burno Etienne'nin editörlüğünde, Editions du Centre National de la Recherche Scientifique tarafından 1991 yılında yayımlanan *L'Islam en France: Islam, Etat et Société* (Fransa'da İslam: İslam, Devlet ve Toplum) adlı eser, bir önceki eseri destekler niteliktedir. Bu eserde, her biri farklı bir yazar tarafından keleme alınmış bölümler bulunmaktadır. Başlıklarını seçerek ilgili bölümleri okuduğumuzda, genel kanaatimiz, eserin Avrupa sınırlarına giren İslam'ın Fransa özelinde sosyal ve siyasi bir değerlendirilmesinin yapıldığıdır. Özellikle, İslam'ın Fransız Cumhuriyeti'ni tehdit eden alternatif bir otorite olduğundan bahsedilmesi, Fransız devletinin temel parametrelerine dair bir fikir edinmemize olanak sağlamaktadır. İslam'ın Fransa'daki yeri sorgulanırken, aynı zamanda Müslüman topluluğu ve İslam'ın tanımına dair düşünceler de dile getirilmektedir.

İkinci ana temamız Fransa ve göç sorunu ve buna getirilen çözümler kapsamında başvurduğumuz anahtar kelimelerdir. "Fransa ve göçmenler", "Göç sorunu", "Fransa ve sömürge", "Göçmenlere yönelik politikalar" ve benzeri kavramlardan yararlanılmıştır. Tarama sonucu elde edilen makale ve tezler arasında şunlar vardır:

La Découverte yayınevinin 2015 yılında yayımladığı, sosyolog Nilüfer Göle'nin Fransızca kaleme aldığı *Gündelik Yaşamda Avrupalı Müslümanlar:Avrupa Kamusal Alanındaki İslam İhtilafları Üzerine bir Araştırma* (Musulmans au Quotidien: Une enquête européenne sur les controverses autour de l'İslam) adlı çalışma, dört yıllık bir araştırmanın ürünü olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu çalışmada

Göle, Avrupalı Müslümanları günlük hayatlarında ve sosyal bir gerçeklik bağlamında ele almıştır. Avrupalı Müslümanların günlük yaşamlarındaki dini pratiklerini ele almayı amaçlayan bu çalışma, aynı zamanda Batı gözünden Müslüman kimliğini anlamlandırmaya çalışmaktadır. Derinlemesine mülakat yöntemi kullanarak katılımcıların dini hayatlarının nasıl şekillendiği üzerinde durulmuştur. Ayrıca bireysel hayatlarıyla ilgili detaylı bilgileri toplayarak dini ve toplumsal kimliklerin analizini yapmıştır. Bu kapsamda dinin modern toplumdaki yeri, imkanı ve bakış açısını ele almıştır.

Eser, Avrupa'nın farklı ülkelerini kapsamaktadır; Fransa, Almanya ve Hollanda gibi Müslüman göçmen nüfusunun yoğun olduğu çoğrafyaları içine almaktadır. Bu bağlamda, çalışma, bizim yoğunlaştığımız Paris Bölgesinden ziyade, Avrupa genelinde bir çerçeve çizmektedir. Dolayısıyla geniş çaplı bir saha çalışması sunan Göle, dikkatimizi Avrupa genelinde var olan bir soruna çekmektedir. Avrupa'ya göç aracılığı ile gelen İslam'ın, gündelik hayatta yerini bulup bulmadığı sorusuna cevap ararken, seküler hayata ayak uyduran ve aynı zamanda dini pratiklerini bu hayata aktarmaya çalışan Müslümanların varlığından bahsetmektedir. İlaveten seküler ve modern bir toplumun dini sembol ve pratiklere yaklaşımı ve tepkilerini de ele almaktadır.

Sonuç olarak Avrupalı Müslümanların göç dalgalarının ardından yerleşik bir hayat içerisinde seküler yaşam tarzına ne kadar dahil olduklarını, dini pratiklerinin ne ölçüde devam ettirebildiklerini ve ideolojik bakış açılarını inceleyen bu eser, çalışmamıza katkı sağlamıştır. Avrupalı Müslümanların ne derece entegre olmaya çalıştıkları ve dini hayatlarına yönelik bakış açıları hakkında ve modern topluma ayak uydurma istekleri ile dini yaşantılarını sürdürme arzuları doğrultusunda bize ışık tutmaktadır. Ancak her eserde olduğu gibi, bu çalışmada da konumuz dışında kalan bazı hususlar ele alınmaktadır. Göç sorunu kapsamında değerlendirdiğimiz bu eser, özellikle göçmen ailelerin yerleşik hayata geçişindeki çabalarını sergilemesi sebebilye faydalı bulunmuştur.

"Fransa'da din ve göç sorunu bağlamında uygulanan politikalar" ve "Fransa'da başörtü" başlıklı araştırmamızın sonucunda bize yön gösteren eserler arasında şunlar da yer almaktadır:

Cerf yayınevinden çıkan, avukat ve Fransa'nın bir dönem Cumhurbaşkan'ı Nicolas Sarkozy'nin 2004 yılında kaleme aldığı *La République, les Religions, L'Espérance* (Cumhuriyet, Dinler, Umut) adlı eseri ciddi bir iddia taşımaktadır. Bu kitabın önemi, öncelikle dönemin başkanı tarafından yazılması ve özellikle dini sembollerin devlet tarafından değerlendirildiği ve gündemin sıcak olduğu bir zamanda laiklik ve din konusunu ele almasıdır. Sarkozy, Fransız toplumunda yaygınlaşan dini görünürlüğe dikkat çekerek din özgürlüğü ile laikliği değerlendirmeyi hedeflemektedir. Dolayısıyla, Fransız hükumetinin garantilediği din ve vicdan özgürlüğü ile laikliğin aynı çatı altında dengeli bir şekilde yaşamasının ihtimal ve imkanı üzerine tartışılmaktadır. Bu bağlamda, iki önemli hususun dengeli ve güvenli işlemesi ele alınmaktadır. Aynı zamanda göçmen sorununun beraberinde getirdiği entegrasyon ve İslam konusu

da tartışılmakta ve çözüm yolları sunulmaktadır. Bu eserin konumuz bakımından önem arz etmesinin temel sebebi "Fransa'daki İslam'ın toplumsal uyum süreci nasıl geliştirilebilir" sorusunu sormasıdır. Ayrıca Fransa'daki laiklik anlayışı, dinin toplumsal rolü, din ile cumhuriyet arasındaki gerilimler ve genel olarak din ile devlet arasındaki ilişkiyi sorgulaması bakımından da bizim için önemlidir.

Çalışma kapsamında Fransa'da eğitim konusunu ele alan eserlerden de yararlanılmıştır. Bu bağlamda, "Fransa'da eğitim", "eğitim ve laiklik", "okulda dini semboller" gibi anahtar kelimeler tarama süresince başvurmuş olduğumuz temel kavramlardır.

Gallimard yayınevi tarafından 2005 yılında yayımlan ve okul ile laiklik meselelerini ele alan Henri Pena-Ruiz'in *Qu'est-ce que l'école?* (Okul Nedir?) adlı kitabı, çalışmamızın amacına yönelik önemli bir kaynaktır. Henri Pena-Ruiz, Fransa'da laiklik, özgürlük, eşitlik ve toplumsal sorumluluk konularını ele alan ve sorgulayan eğitimci ve önemli bir Fransız düşünürdür. Bu eser, okul tanımı ve algısı, okul ve toplum, bilginin paylaşımı, ortak kültür, eşitlik sorunu ve laiklik gereksinimi gibi başlıklarından oluşmaktadır. Bizim özellikle yararlandığımız bölüm, okul ve laiklik konusunu ele alan kısımdır. Bu kitapta yer alan son bölüm, *L'exigence laique* yani laiklik gereksinimlerini ele almaktadır. Alt başlıkları şunlardır: *La Laicité à L'écoles* (Okulda Laiklik)*, Les Vertus de la Distance* (Mesafenin Faydaları), *L'Originalité du Lieu Scolaire* (Okulun Özgünlüğü)*, Dieu a l'Ecole?* (Okulda Tanrı mı?)*, Savoir et Croire* (Bilmek ve İnanmak) ve *L'Ouverture a l'Universel* (Evrensele Açılım).

Armand Colin yayınevinin 1963 yılında yayımladığı, Mona Ozouf tarafından kaleme alınan *L'Ecole, l'Eglise et la République 1871-1914* (Okul, Kilise ve Cumhuriyet 1871-1914) adlı eser, Fransa'daki eğitim sistemi, din ve devlet ilişkilerini incelemektedir. Konumuzla doğrudan bağlantılı olmasa da alt sorularından biri olan "eğitim sisteminde dini sembollerin yasaklanmasındaki temel amaç nedir" sorusuna cevap sunduğu kanaatindeyiz. Bu kitap, özellikle Fransız Devrimi sürecinde hükümetin okul aracılığıyla otorite kurmaya çalışmasını ele almaktadır. Bu kapsamda, Fransız Cumhuriyeti'nin eğitim politikalarını, eğitimin kiliseden soyutlanmasını ve bu süreçte kilise ile iletişimini incelemektedir. Kilisenin elindeki eğitim sistemi, tedricen Cumhuriyet'in tekeline geçerek laikleşmiştir. Dolayısıyla bu eserde devrim sonrasında, Fransız Cumhuriyeti'nin eğitim sistemini nasıl şekillendirdiğini ve hangi ilkeler üzerine kurduğu detaylı bir şekilde ele alınmaktadır. Fransa'da dini otoritenin okula yansıması ve bunun toplumsal hafıza üzerindeki etkileri, konumuz için önemli bir fikir sunmaktadır. Laik olmadan önce, Katolik bir devlet söz konusuydu ve laikliği zorunlu kılan tarihi süreç dikkate alınmalıdır. Toplumsal hafıza bakımında bu durum, konumuz için önem arz etmektedir.

Son olarak "laiklik", "islamofobi", "Fransa'da başörtüsü", anahtar kelimelerini aratarak konumuza yakın çalışmalara erişim sağladık.

İlk baskısı 2011 yılında Kadim yayınları tarafından yayımlayan *Fransa'da İslam Karşıtlığı ve Laisizm* adlı eser, Ömer Çaha'nın kaleme aldığı önemli eserlerden bir tanesidir. Başlığında ifade edildiği üzere, kitabın ana konusu, Fransa'da İslam karşıtlığına yönelik toplumsal ve siyasi yapı ve yapılanmaların ele alınmasıdır. Yazar, eserinde özellikle son yıllarda laiklik temelinde İslam'a ve Müslümanlara karşı geliştirilen politikalara odaklanmaktadır (Çaha 2011: 2). Çaha'nın eserinde ele aldığı temel konular arasında Fransa'da laiklik, İslam karşıtlığının tarihsel arka planı, Fransa'daki Müslüman toplumu ve laiklik ile İslam karşıtlığı arasındaki ilişki bulunmaktadır. Bu eser, çalışmamızda cevap aradığımız birçok konuya yanıt sunmaktadır. Fransız topraklarına İslam gelmeden önce Fransız hükumeti ile din arasındaki ilişkinin mahiyeti, laiklik anlayışı ve gelişimi, laikliğin geldiği son nokta ile İslam önyargısı arasındaki bağlantılar, laiklik ve başörtüsü olayları, Fransa'da eğitim ve laiklik gibi konular eser içinde detaylı bir şekilde ele alınmıştır. Bu sebeple eser, çalışmamız açısından ciddi bir öneme sahiptir. Ayrıca, Çaha "laikliğin mabedi" tamlamasını kullanarak dikkatleri ciddi bir duruma çekmektedir. Devletin otoritesini yansıtan laiklik, farklı bir boyut kazanmış mıdır? Tüm bu konuları ele alan Çaha, hem Fransa, laiklik ve İslam bağlamında merak uyandıran konulara değinmekte hem de ufuk açıcı bir eser sunmaktadır. Konumuzla doğrudan alakalı olmayan Cezayir sömürgesi hakkındaki bölüm kullanılmamıştır. Cezayir ile ilgili doğrudan tarihi bilgiler dışında bu bölüm, bize daha çok sömürge tarihi ile ilgili bir fikir sunmuştur.

T. Jeremy Gunn'un 2004 yılında ingilizce kaleme aldığı *Religious Freedom and Laicite: A Comparison of the United States and France* (Din Özgürlüğü ve Laisite: ABD ile Fransa Arasında Bir Karşılaştırma) adlı eserinin Liberte yayınevi tarafından Türkçe'ye çevrilmiş bir baskısı bulunmaktadır. Bu eser, aslında Din özgürlüğü ile laiklik kavramlarının iki demokratik ülke arasındaki karşılaştırmasına odaklanmaktadır. Çalışmamıza, Fransa'da laikliğin nasıl tanımlandığına dair ciddi katkılar sunmuştur. Kitapta vurgulanan önemli bir nokta, laiklik anlayışının devletten devlete değişiklik gösterdiği husustur. Kitapta asıl yoğunlaştığımız bölüm, "Fransa Cumhuriyeti'nin temel efsanesi olan laisite", "Laisitenin kökenleri", "Fransa'da kamu okullarının rolü", "Başörtüsü ihtilafının arka planı ve ortaya çıkışı" ve "Stasi Komisyonu raporu" başlıklarına sahip bölümlerdir. Bölüm başlıklarından da anlaşılacağı üzere, eser, konumuzu doğrudan veya dolaylı yoldan ciddi bir şekilde beslemektedir. Özellikle laiklikğin tanımlanması, Fransa özelinde bu hususu ele alması ve özellikle bu ilkenin okul bağlamında değerlendirilmesi, araştırmamız açısından önemli bir yer tutmaktadır. Laikliğin tanımı, dini sembollere yönelik politikalar, Fransa özelinde laiklik anlayışı, laikliğin tarihsel kökeni, laiklik adına din adamlarına uygulanan ceza ve işkenceler, eğitimin laiklik ilkesi için önemi ve rolü gibi konular büyük ölçüde yararlandığımız kısımlardır. Bunun dışında ABD'de geçerli olan din özgülüğü, bize diğer demokratik ülkelerdeki laiklik anlayışı hakkında farklı bakış açıları sunmaktadır. Ufuk açıcı olsa da, çalışmamızda bu konulara yer verilmemiştir.

Burada zikredilen kitaplar dışında, laikliği konu edinen başka eserler de incelenmiştir. Laikliğin tarihi, laikliğin felsefesi, okullarda laiklik, kilise ve devletin ayrılık süreci gibi konuları ele alan kitaplar taranmıştır. Laiklik, Fransa için önemli bir ilke olduğundan, çalışmamızda Fransa'nın din algısını anlamamızı kolaylaştıracak önemli bir temel sunmaktadır.

BİRİNCİ BÖLÜM: FRANSA-DİN İLİŞKİSİNİN TARİHİ ARKA PLANI

Katolikliğin Fransız topraklarındaki önemi, Frankler dönemine kadar uzanmaktadır. Fransa'daki varlığı V. yüzyıla kadar geri gitmektedir. Frankların Kralı I. Clovis, Aziz Remigius tarafından 496 yılında vaftiz edilmiştir. Bu olay, Fransa tarihinde bir ilk olmuş ve bir kralın tüm halkıyla birlikte Katolikliğe geçmesine sebep olmuştur. Bu tarihi gelişme, Fransız devleti ile Katolik Kilisesi'nin aynı çatı altında birleşmesiyle sonuçlanmıştır (Çaha 2011: 9). Bu nedenle köklü bir Katolik geçmişine sahip olan Fransa, Katolik dünyası için önemli bir merkez haline gelmiştir. I. Clovis'in, 496 yılında Katolikliği resmî din olarak kabul etmesi, halkın büyük bir kısmının Katolik olmasını sağlamış ve Hristiyanlığın Fransızlar arasında en yaygın din olmasına zemin hazırlamıştır. Yaklaşık on altı yüzyıldır Fransız topraklarında varlığını sürdüren Katolik dini ve kültürü, zamanla toplumsal ve siyasi önem kazanmıştır. Nitekim, 13.yüzyılda Fransa'nın Avignon şehri Hristiyanlığın merkezi olarak seçilmiştir. Bu tarihi seçim, Fransız topraklarında Kilise ve din adamlarının sayısının artmasına ve Kilise itibarının yükselmesine zemin hazırlamıştır. Dini faaliyetleriyle ön plana çıkan Kilise, toplum nezdinde ciddi bir önem kazanarak hem dini hem de siyasi otoriteyi temsil etmiştir. Aynı zamanda, eğitim gibi toplumsal faaliyetlerde de belirleyici bir konuma sahip olmuştur.

Fransız monarşisi, meşruiyetini Kilise aracılığıyla sağlamaya çalışmış ve bu durum din ile siyasetin iç içe geçmesine neden olmuştur. Fransız kralları, 8.yüzyıldan itibaren Papa tarafından onaylanmak şartıyla tahta çıkmaktaydı. Böylece, Kilise kraliyete doğrudan müdahale ediyor, krallık ise Kilise'den destek alıyordu. Bu durum, din ve siyasetin birlikte hareket etmesine yol açmış ve devlet adına gerçekleştirilen her faaliyet Kilise'nin menfaatini de gözetmiştir. Sonuç olarak, Fransa'da yüzyıllar boyunca çift başlı bir otorite sistemi varlığını sürdürmüştür. Ancak zamanla bu sistem, sınıfsal ve ekonomik krizlere yol açmıştır. Kilise ile Kraliyet arasındaki gerilimlerin artması ve toplumun Kilise baskısına karşı tahammülsüzlüğü, Kilise otoritesinin zayıflamasına neden olmuştur. Fransa'nın modern çağa geçiş sürecinde yaşanan toplumsal ve ekonomik krizler, Fransız Devrimi'ne zemin hazırlamış ve laiklik ilkesinin benimsenmesine neden olmuştur. 1789 yılına kadar Hristiyanlık, bilhassa Katoliklik, kraliyet ailesinin nesilden nesile aktardığı bir din ve kültürel miras iken, Fransız devrimi bu geleneği bozmuş ve Kilise'yizamanla kamusal alandan uzaklaştırmaya yönelik faaliyetler yürütmüştür.

Fransız Devrimi ve dünya savaşları öncesinde Fransa'da din eksenli huzursuzluklar, çift başlı bir otorite sisteminin varlığından kaynaklanmaktaydı. Sorunların dini temelli olduğunu düşünen siyasi yapılar, devrimden sonrasında özellikle dini otoriteye karşı bir başkaldırı hareketi başlatmıştır. İlk aşamada eğitim sistemi devlet denetimine alınarak Kilise'nin etkisi azaltılmaya çalışılmıştır. Böylece, XVIII.yüzyılın sonlarından günümüze kadar devrimci zihniyet, devlet dışındaki tüm otoriteleri etkisiz

hale getirmiştir. Ancak XX.yüzyılda meydana gelen dünya savaşları, farklı bir sorunu gündeme taşımıştır: yeni dini ve etnik kimliklerin varlığı.

Sömürge ve dünya savaşlarının en önemli sonuçlarından biri, Fransız kültürüne alternatif teşkil eden yeni etnik grupların ortaya çıkması olmuştur. XX.yüzyıl Fransa'sı, çok kültürlü bir toplum yapısına evrilmiştir. Asırlardır din merkezli faaliyetlerin etkisi altında kalan Fransız toplumu, yeni din ve kültürlerle tanışmıştır. Çalışmamızda özellikle bu sürece odaklanacağız. Araştırmamızın ilerleyen bölümlerinde Fransız sömürgeciliği, göç dalgaları ve yerleşik göçmenler ele alınacaktır. Bu kapsamda, araştırmamızın ilk bölümünde Fransa'daki dini yaşamın tarihi arka planı incelenecektir. Fransa'nın din ile olan ilişkisi kronolojik olarak ele alarak, sosyolojik değerlendirme öncesinde güncel dini tartışmaların daha iyi anlaşılmasına katkı sağlayacaktır. Fransa'nın yakın tarihine panoramik bir bakış, Fransız Devrimi'nin ardından gelen laiklik tartışmalarının tarihi ve sosyolojik arka planını aydınlatacaktır. Daha sonra, Fransız medyasında güncelliğini koruyan ve merkezi bir konuma sahip olan İslami başörtüsü ve laiklik ilkesinin tarihsel süreçteki değişimi ve gelişimi ele alınacaktır. Devamında, kanunlar ve laiklik bağlamında eğitim kurumları incelenecektir. Laiklik ilkesini kapsamlı bir şekilde değerlendirdikten sonra, Fransa'nın bir dönem kapılarını açtığı göçmenlere yönelik güvenlik politikalarını analiz edeceğiz. Bu doğrultuda, laiklik, din, kamusal alan ve göçmen sorunlarını sentezlemeye çalışacağız.

2. Fransa'da dini kültürün tarihi arka planı

Fransa'nın laik bir devlet olması, dini bir temele veya geçmişe sahip olmadığı izlenimi vermemelidir. Fransız devleti, 1789 Devrimi neticesinde kurulan Cumhuriyet'in Anayasası gereği laiklik ilkelerini savunsa da, kültürel arka planı dinden, yani Katoliklikten beslenmektedir. Bu durum, Cumhurbaşbakanları tarafından da dile getirilmiştir (Sarkozy 2004). Nitekim, devletin aldığı kararlarda toplumun değerleri de gözetilmektedir. Resmi tatiller bağlamında incelendiğinde, özellikle Hristiyanlığın dini bayramlarının esas alındığı görülmektedir. Fransa gibi laik bir devlet olan Senegal, yaygın dinin bayramlarıyla sınırlı kalmayıp azınlıkların da dini bayramlarını resmî tatil ilan etmiştir (Kuru 2011: 98).

Fransa'nın çokkültürlü yapısını ele alacağımız bu bölümde, Fransız topraklarında yaşayan ve azınlıkları temsil eden diğer din mensuplarını, ayrıca Fransa'da var olma mücadelesi veren dinlerin yakın tarihini incelemeyi hedeflemekteyiz. Öncelikle Fransa'da semavi dinlerin dağılımına göz atalım : birinci sırada Hristiyanlık, ikinci sırada İslam, ardından Yahudilik gelmektedir. (Etienne 1991; Yardım 2023: 40). Dolayısıyla, Fransa'da farklı dini inançlara sahip çok kültürlü bir toplumun varlığı söz konusudur.

Franssa'nın resmi tatil günlerine yeniden dönecek olursak, 2025 yılı itibariyla güncel takvimde on bir resmi tatil bulunmaktadır. Bu tatillerin yedisi Katolik dini için önemli bayramlardır; geri kalan dördü ise İşçi Bayramı ve Fransa'nın tarihî zaferlerini anma günleridir. Bu durum, Katolikliğin Fransız

devleti için temel bir dini referans noktası olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla, resmi takvim, laik bir ülkenin dinden tamamen bağımsız olamayacağını gözler önüne sermektedir. Bu kapsamda, laiklik tarihi ve esaslarına yönelmeden önce Katolikliğin kısa tarihçesini ele alacağız.

2.1. Katolik Kilisesi

Hristiyanlığın bir mezhebini temsil eden Katoliklik, 2000 yıllık köklü bir geçmişe sahiptir. Çeşitli tarihî süreçlerden geçmiş olup, Orta Çağ'da, Doğu ve Batı olmak üzere ikiye ayrılmıştır: Batı'da Roma Katolik Kilisesi, Doğu'da ise Ortodoks Kilisesi bulunmaktadır. Bu bölümde, merkezi Vatikan olan Batı Roma Katolik Kilisesi'ne odaklanılacaktır.

Katolik Kilisesi'nin kökeni, Hz. İsa'nın doğumuna kadar dayandırılsa da, Fransa'daki varlığı V.yüzyıla kadar uzanmaktadır. Fransa'da Kilise'nin toplumsal, ekonomik ve siyasi gücünü artıran en önemli tarihî gelişmelerden biri, 1309-1377 yılları arasında Avignon şehrinin papalığın merkezi seçilmesidir. Bu dönemde Fransız halkı, "Tanrı tarafından seçilmiş halk" olarak adlandırılmıştır (Çaha 2011b: 30). Bu ifade, Fransız krallarının Kilise'ye olan bağlılıklarını ve Tanrı'nın onlardan hoşnut olduğunu göstermek amacıyla kullanılmıştır. Kilise, ilerleyen yıllarda din adamlarının sayısının artmasıyla birlikte ekonomik olarak da güçlenmiş ve geniş arazilere sahip olmuştur. 1789 Fransız Devrimi'ne kadar Kilise, Fransız topraklarının yaklaşık %15'ini elinde bulundururken, aristokrat sınıfın %65'lik bir bölümü Kilise bünyesinde yer almaktaydı (Çaha 2011: 11). Bu durum, Kilise'nin hem sosyal hem de siyasi açıdan önemli bir otoriteye sahip olduğunu göstermektedir.

Katolik Kilisesi, etkin olduğu dönemlerde toplumsal hayata ciddi anlamda yön vermiştir. Daha önce hem dini hem de siyasi bir otorite olarak konumlandığından bahsedilmişti; buna ek olarak, sosyal alanda da etkili bir kurum olmuştur. Eğitim ve hayır kurumları alanlarında öncü bir rol üstlenmiş, insan sağlığına önem vererek hastaneler açmış ve toplumsal yardım faaliyetlerinde bulunmuştur. Ancak, bu sistem Fransız Devrimi ile birlikte tedricen değişime uğramış ve laiklik ilkesinin gelişmesiyle eğitim kurumları Kilise'den ayrılmıştır.

2.1.1. Kilise-Devlet İlişkisi

Kral Clovis'in vaftiz edilmesi ardından tüm tebaasıyla birlikte topluca Hristiyanlığı kabul etmesi, hem Fransa tarihinde hem de Hristiyanlık tarihinde bir ilk olmuştur. Bu sebeple I.Clovis, "Kilisenin tek çocuğu", Fransa ise "Kilisenin büyük kızı" olarak anılmıştır (Çaha 2011b: 30). Bu tarihi olay, kraliyetin Kilise'nin gücünden faydalanarak meşruiyet arayışlarını gösterdiğini ortaya koymaktadır. Bu bağlamda, XIX.yüzyılda Napoleon Bonapart'ın bir itirafı dikkat çekicidir. Napolyon, dini sosyal bir olgu olarak değerlendirmekle birlikte gücünü de buradan aldığını açıkça ifade etmiştir. Güçlü bir dini

karşısına almanın düşman kazanmasına ve böylece güç kaybetmesine neden olacağını belirtmiştir (École pratique des hautes études (Paris). Section des sciences historiques et philologiques 1987: 13).

Uzun yıllar ittifak halinde olan Kilise ve monarşi, birbirinin gücünden yararlanarak çift başlı bir otorite oluşturmuştur. Krallık seremonileri, kral'ın Tanrı tarafından seçildiğine inanılması, bu bağlantıyı güçlendiren önemli unsurlar arasında yer almaktadır. Fransız krallarının taç giymeden önce Kilise'yi koruma yemini etmesi ve bu seremonilerin din adamları huzurunda gerçekleşmesi, Kilise'nin kraliyet üzerindeki etkisinin sembolü olmuştur (Çaha 2011b: 30).

Kilise, sadece dini bir kurum olmayıp, Fransız devletinde aktif bir rol oynayan bir otorite haline gelmiştir. Tüm kamu işlerinde söz hakkına sahip olmuş ve her etkinlikte yer almıştır. Fransız krallarının Katolik kardinalleri başbakan olarak ataması da bu gücün bir göstergesidir. (Çaha 2011b: 30). Bunun yanısıra, Kilise, sahip olduğu geniş topraklar ve aristokratik yapısıyla Fransız toplumsal yapısının ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir. Fransız topraklarının yaklaşık %15'i Kilise'ye ait olmuş, bu durum Kilise'nin hem ekonomik hem de siyasi bir güç olarak varlığını sürdürmesine olanak tanımıştır. Ancak 1789 Fransız Devrimi, Kilise'nin bu gücünü sarsan büyük bir dönüm noktası olmuştur. Devrimle birlikte, Kilise'nin mülkiyet hakları ellerinden alınmış ve malları halkın hizmetine sunulmuştur (Gunn t.y.: 28). Bunun yanı sıra, Kilise'deki din adamlarının görevleri yeniden düzenlenmiş, piskoposların devlete yemin etmesi zorunlu hale getirilmiştir (Gunn t.y.: 29). Bu gelişmeler, devrim sonrası dönemde Kilise'nin otoritesinin azalmasına sebep olmuştur.

Üçüncü Cumhuriyet dönemi (1870-1940), laikleşme sürecini daha da hızlandırmıştır. Bu dönemde eğitim, Kilise'nin tekelinden çıkarılarak devlet himayesine alınmıştır. Jules Ferry Yasası (1881-1882) ile eğitim zorunlu ve ücretsiz hale getirilmiş, bu süreçte müfredat içeriği yeniden değerlendirilmiş ve bu vesileyle laik eğitim anlayışı için önemli bir adım atılmıştır.

2.1.2. Kilise Gücünün Dağıtılması / Fransız Devrimi

Kilise'nin merkezi yönetimden uzakalştırılma süreci tedrici bir şekilde gelişmiştir. Fransız Devrimi'nden sonra, özellikle eğitim kapsamındaki yasalar -Falloux yasası ve sonrasında getirilen düzenlemeler- Kilise'yi kademeli olarak merkezi otoriteden uzaklaştırmıştır. (Ozouf 1963).

Devrim sonrası, 1790 yılında çıkarılan yasalarla birlikte Kilise'nin elindeki mallar kamusallaştırılmış ve Katolik Kilise'nin gücü sınırlandırılarak devletin kontrolüne alınmıştır. Bu süreçte binlerce papaz öldürülmüş veya sürgün edilmiştir (Çaha 2011: 13). 1792 yılında ise daha önce Kilise'nin yürüttüğü doğum, evlilik ve ölüm kayıt işlemleri belediyelere devredilmiştir; ayrıca boşanma hakkı tanınmış ve papazlara evlenme hakkı verilmiştir (Çaha 2011: 13). Bu değişiklikler, ruhban sınıfının hiyerarşik üstünlüğünün sona erdiğini göstermektedir.

XIX.yüzyıldan itibaren eğitim kurumları Kilise'nin en büyük güç alanlarından biri olarak görülmüş ve bu alandaki reformlar hız kazanmıştır. 1802 yılında Napolyon, eğitim sistemine odaklanarak Kilise'nin eğitim üzerindeki tekeline son verme sürecini başlatmıştır. Seküler liselerin temelleri bu dönemde atılmıştır, zorunlu eğitim uygulamasına geçilerek eğitim sisteminin devlet kontrolünde ilerlemesi sağlanmıştır. 1880 sonrasında bu süreç daha da hızlanmış ve çeşitli yasalar yürürlüğe konmuştur:

- 16 haziran 1881: Ücretsiz ilk öğretim yasası,
- Temmuz 1881: Senato, müfredatın zorunluluğu ve laikliği hakkında istişare oturumu gerçekleştirmiştir,
- Mart 1882: Müfredatın zorunluluğu ve laikliği yasalaştı,
- 30 ekim 1886: Goblet yasası ile eğitimin zorunlu hale getirilmesi,
- 7 temmuz 1904: Din adamlarının öğretmenlik yapmasının yasaklanması, bu yasağın 10 yıl içinde uygulanması,
- 9 aralık 1905: Kilise ve Devlet ayrılık yasası,
- Haziran 1908: Fransız okullarının tarafsızlık ilkesi.

Özellikle devrimciler ve Cumhuriyet yanlıları, zamanla Kilise'yi sistem dışına itmiştir. Bu süreçte en dikkat çeken yaptırımlar eğitim alanında gerçekleşmiştir. Yüzyıllar boyunca Kilise'nin tekelinde olan eğitim-öğretim sisteminin kontrolü devlete geçmiştir. 1880 yılında alınan kararlarla serbest fakülteler üniversite statüsünden çıkarılmış, Kilise profesörleri jüri üyeliğinden men edilmiş ve akademik alandaki tanınırlıkları sona erdirilmiştir (École pratique des hautes études (Paris). Section des sciences historiques et philologiques 1987: 4). 16 haziran 1881'de ilköğretimin ücretsiz hale gelmesi, Kilise'nin eğitim üzerindeki etkisini azaltan önemli adımlardan biri olmuştur. Bunu takip eden müfredat değişiklikleri, laiklik ilkesini pekiştiren içerikler barındırmıştır. Ancak tüm bu düzenlemelere rağmen, Kilise'ye bağlı eğitim kurumları 19.yüzyılın sonlarına kadar varlığını sürdürmeye devam etmiştir (Çaha, 2011: 16).

1905 Ayrılık Yasası ile birlikte Kilise'nin eğitimdeki rolü tamamen değişmiştir. Bu yasa çerçevesinde Kilise eğitim kurumu statüsü kazanmış, ancak devletle olan bağları tamamen kesilmiştir. Bu gelişme, özlük hakları açısından da büyük değişimlere yol açmıştır: Din adamlarının artık kamu personeli sayılmamış, maaşlarının devlet tarafından ödenmemesi Kilise özel sektör kapsamında değerlendirilmiştir (École pratique des hautes études (Paris). Section des sciences historiques et philologiques 1987: 5). 1905'ten itibaren Kilise bünyesinde görev yapan din adamlarının devlete bildirimde bulunması zorunlu hale getirilmiştir (École pratique des hautes études (Paris). Section des sciences historiques et philologiques 1987: 7). Böylece devletin din adamlarını resmen tanıması ve fonlaması sona ermiştir.

Sonuç olarak, Kilise'nin merkezi otoriteden uzaklaştırılması, özellikle eğitim alanında yapılan reformlarla gerçekleştirilmiş ve bu süreç 1905 Ayrılık Yasası ile tamamlanmıştır. Kilise'nin devlet üzerindeki etkisi azalırken, Fransa laik bir yapıya doğru evrilmiştir.

2.2. Fransa ve İslam:

Avrupa'nın İslam ile karşılaşması, İslam'ın son peygamberi Hz. Muhammed dönemine kadar gitmektedir. Hz. Muhammed, Batı'nın çeşitli bölgelerine "İslam'a davet" içerikli mektupları göndermiştir. Başta Emevîler olmak üzere bir çok kez İslam orduları Avrupa'ya, bilhassa franklarla burun buruna gelmiştir.

Fransa'nın İslam ile tanışması, Fransa devleti oluşmadan önce Batı dünyasında XVIII.yüzyıla kadar uzanmaktadır (Arkoun, 2006). Emevilerin Endülüs'ü fethetmesi'nin ardından, Avrupa'ya yayılma girişimleri olmuştur. Ancak Avrupa'nın İslamlaşması ve Müslümanların Avruğa'ya yayılması, Charles Martel liderliğinde gerçekleşen Puvatya Muharebesi (732) ile engellenmiştir (Aksöz 2016). Puvatya Muharebesi adını Fransa'nın Poitiers şehrinden almıştır. Müslümanlar Poitiers şehrine kadar gelmiş ancak muharebede yenilerek geri dönmek zorunda kalmıştır.

Dolayısıyla, Emevi ve Abbasi devletlerinin İslam topraklarını genişletme çabaları, Batı dünyası ile İslam arasındaki ilk etkileşimleri oluşturmuştur. Bizans'a ait olan Suriye, İslam Devleti tarafından fethedilmiş ve bu süreçte İslam, İspanya'ya kadar yayılmıştır. Bu nedenle, Batı dünyası İslam'ı yüzyıllardır ciddi bir tehdit olarak görmüş ve bu doğrultuda oryantalist çalışmalar yürütmüştür (Hourani, 1994).

İslam'ın Avrupa'da askeri ve toprak genişlemesi yoluyla yayılması engellenmiş olsa da, XX.yüzyılda bu engelleme süreci değişime uğramıştır. Birinci ve İkinci Dünya Savaşları, Avrupa'daki ulus devletlerin iş gücü arayışına itmiş, bu durum Fransa'nın da ekonomik yeniden yapılanma sürecinde iş gücü göçüne yönelmesine sebep olmuştur. Başta sömürge ülkelerinden olmak üzere, çevre ülkelerden de iş gücü talep edilmiştir. Söz konusu ülkelerin büyük bi kısmı Müslüman toplumlardan oluştuğundan, göçmenler beraberlerinde etnik ve dinî kimliklerini de taşımışlardır. Böylece, geçmişte Avrupa'da varlığı engellenmeye çalışılan Müslüman topluluklar, sömürgecilik ve göç dalgaları aracılığıyla Fransa'da görünür hale gelmiştir (Yardım 2023 11). Özellikle 1930'lardan itibaren göçmenlere vatandaşlık verilmesi, Müslüman nüfusun Fransa'ya yönelimini artırmış ve kitlesel göç hareketleri gözlemlenmiştir (Yardım 2023: 13).

Fransız devleti için bir dönem Kilise nasıl bir tehdit unsuru olarak görülmüşse, günümüzde de İslam benzer bir endişe kaynağı haline gelmiş ve laik devletin yeni hedefi olmuştur. Fransız topraklarında İslam'ın yayılması, varlığını sürdürmesi ve görünürlüğünün artması, Fransız kültürel kimliğine

yönelik bir meydan okuma olarak değerlendirilmiştir. Nitekim Nilüfer Göle de bu durumu vurgulayarak, İslam kaynaklı toplumsal uyuşmazlıkların yeni bir Avrupa haritası çizmekte etkili olduğunu ifade etmiştir (Göle 2015: 11). Bu sebeple, Fransa'da sık sık "entegrasyon", "*Islam de France*" (Fransa'nın İslam'ı) ve "İslamofobi" kavramları tartışma konusu olmaktadır.

İslam'ın tehdit olarak algılanmasının sebeplerinden biri de dinin yasama gücüne sahip olmasıdır (Berger 1993: 69). Fransız Devrimi'nin temel amaçlarından biri, çift başlı otoriteyi ortadan kaldırmaktı. Devletin yasa koyucu güç olarak tek otorite kabul edilmesi gerektiği düşüncesi, İslam'ın bir tehdit unsuru olarak görülmesine yol açmıştır.

Müslüman azınlıklar, dini görünürlüklerinden ziyade, tarihsel süreçte yaşanan olaylar -özellikle terör eylemleri- bağlamında anıldıkları için toplum nezdinde dışlanmaktadırlar. Terör eylemlerine doğrudan katılmamış olsalar da, bu algı nedeniyle Müslüman azınlıklar kamusal alanda mağdur edilmektedir (Göle 2015). Oysa nüfus oranlarına bakıldığında, Müslümanlar Fransa'daki en büyük ikinci dini grubu oluşturmaktadır. Ancak sosyal profilleri, olumsuz bir imaj yansıtan gruplar üzerinden temsil edilmektedir (Etienne 1991: 26-27).

Diğer yandan, Göle, İslam'ın Fransız değerleriyle ne ölçüde uyum sağlayabileceğini sorgularken (Göle 2015: 19), Boyer ise İslam'ın ancak 1905 Ayrılık Yasası çerçevesinde varlık gösterebileceğini dile getirmektedir (Boyer 1998: 336).

Tüm bu hususlar göz önüne alındığında, İslam ve etnik kimliğin artan görünürlüğü, Bruno Etienne'in de belirttiği gibi, Fransız ulusal bilincinde bir uyanışa sebep olmuştur. Ona göre, İslam, aynı zamanda Fransız hakimiyetine karşı bir "milli uyanış" (*réveil national*) tetiklemiştir (Etienne 1991: 62).

2.2.1. Fransa'nın İnsan Madeni : Sömürge ve Göç

Fransa, sömürgecilik eğilimiyle tanınan bir ülkedir. Özellikle Mağrip ve Kuzey Afrika bu tarihin önemli bir parçasını olmuşturmaktadır. Tarih boyunca Fransa'nın bu topraklara yöneik stratejik yaklaşımı dikkat çekmiştir. Bu stratejilerin detaylarına girmeyeceğiz; ancak konumuz bağlamında değerlendirildiğinde, Fransa'nın sömürge politikalarının İslam ülkelerini hedef aldığı görülmektedir. Bu doğrultuda, söz konusu ülkelerin toplumsal değerleri ve örflerine yönelik çalışmaların da ön plana çıktığı söylenebilir (Yardım 2023: 21).

Sömürgeye maruz kalan ülkeler, dünya savaşlarında rol oynayan devletler için stratejik bir kaynak olarak görülmüştür. Fransa, bir yandan savaşacak insan gücü arayışındayken, diğer yandan azalan iş gücü ihtiyacını karşılamaya çalışmıştır. Bu krize çözüm olarak Fransız vatandaşlarını savaşa teşvik etmiş ve Mağrip bölgesinden iş gücü ithal etmiştir. Göçmenler, kendi topraklarını sömüren ülkelerin

yeniden kalkınmasına katkı sağlamak amacıyla Fransa'ya davet edilmiştir (Yardım 2023). Bu durum, ilk Müslüman göçmen dalgasının oluşmasına neden olmuştur.

Fransa'nın Müslümanlara yönelik ayrımcılığının temelleri sömürge tarihine dayanmaktadır. Müşerref Yardım, bu süreci üç aşamada açıklamaktadır: Fransız İhtilali öncesi (1534-1789), Üçüncü Cumhuriyet dönemi öncesi (1789-1870 arası) ve 1870-1972 yılları arasındaki süreç. 1870'li yıllarda Fransa, köle ticareti yaparak dünyanın ikinci büyük sömürge imparatorluğu olmuştur. Sömürülen ülkeler arasında Mağrip, Senegal, Kanada, Togo, Kamerun, Suriye, Lübnan, Çad, Gine Golfu, Fildişi kıyısı, Benin, Gabon, Kongo, Orta Afrika Cumhuriyeti bulunmaktadır. Günümüzde Fransa topraklarında, bu ülkelerden gelen vatandaşlar yaşamaktadır ve büyük bir kısmı İslam dinine mensuptur. Fransa, Avrupa'da en fazla Müslüman nüfusa sahip ülkedir. Özellikle XIX. ve XX. yüzyıllarda yoğun bir Müslüman popülasyon gözlemlenmiştir. Nüfus yoğunluğu bakımından birinci sırada Katolikler, ikinci sırada ise Müslümanlar gelmektedir (Çaha 2011: 62). Buna rağmen, Müslümanların yüksek statülü meslekler de temsil edilme oranı nüfus içindeki paylarına kıyasla oldukça düşüktür (Çaha 2011: 62).

Fransa'nın sömürge politikaları yalnızca ekonomik değil, aynı zamanda kültürel ve siyasi boyutuyla da etkili olmuştur. III. Napolyon'un Cezayir'de kurmak istediği yönetim, bir Müslüman değil, Arap saltanatı olarak kurgulanmıştır (Boyer 1998: 51). Özellikle Mağrip bölgesi (Fas, Cezayir ve Tunus), yoğun bir Fransız asimilasyonuna maruz kalmıştır. Bazı kaynaklar, bu bölgede yaşayan Müslümanların din değiştirmeye zorlandığını ve karşı çıkanların "fanatik" olarak nitelendirildiğini belirtmektedir (Yardım 2023: 22). Hatta Fransız Larousse sözlüğünün 1928 baskısında "Arap" kelimesinin tanımında "fanatik Müslümanlar" (*Fanatiques musulmans*) ifadesinin geçtiği kaydedilmiştir (Larousse 1928: 296). Fransa'nın Avrupa'daki en yüksek Müslüman nüfusa sahip ülke olması (Yardım 2023: 134), bu sömürge geçmişi ve göç dalgalarıyla açıklanabilir.

Birinci Dünya Savaşı sırasında ve ardında Fransa, kriz yönetimini sağlayabilmek amacıyla Fransız işgali altındaki ülkelerden iş gücü talebinde bulunmuştur. Daha önce de belirtildiği üzere, bu dönem Fransa'da çok kültürlü bir toplumun oluşmaya başladığı dönemdir. Dolayısıyla yeni bir etnik yapı ortaya çıkmış ve buna bağlı olarak bazı düzenlemeler yapılmıştır. Bu yeniliklerden biri, Fransız topraklarında Müslüman mezarlıklarının oluşturulmaya başlamasıdır.

Savaş sonrası göçmenlerin yoğun olarak yerleştiği bölgelere bakıldığında, ilk sırada Paris bölgesindeki Seine-Saint-Denis eyaleti, ikinci sırada Marsilya ve Akdeniz kıyıları, ardından Lyon ve Rhone Vadisi, Lille-Roubaix bölgesi ve son olarak Alsace-Moselle bölgesi gelmektedir (Yardım 2023: 13). Paris bölgesinde yoğunlaşan göçmen nüfus, genellikle "banliyö" olarak adlandırılan bölgelerde yaşamaktadır. Zamanla aile birleşimi nedeniyle göç oranları artış göstermiştir. Fransa'da göçmen nüfus oranına baktığımızda toplam nüfusun %11.6'sını oluşturmaktadır (Albayrak 2021: 3).

Savaşın ardından Fransız hükümeti, kriz sürecinde katkıda bulunan Müslüman göçmenlere bir teşekkür olarak Paris Camisi'ni inşa ettirmiştir. *La Grande Mosquée de Paris*, 16 Haziran 1926 tarihinde açılmış olup günümüzde hala faaliyet göstermektedir. Bu süreçte Boyer, önemli isimleri zikretmektedir: Edouar Herriot, Gaston doumergue, Moulay Youssef, Si Kaddour Ben Ghabrit, Ahmed Ben Ghabrit, Guy Mollet, M. Boubakeur Hamza Ben Kaddour (Boyer 1998: 55). Alain Boyer, Müslümanlara yönelik bir jest olarak bazı kolaylıklar sağlandığını ve devletin Müslüman toplulukları tanımak adına çeşitli uygulamalar gerçekleştirdiğini belirtmektedir. Özellikle Paris Camisi bu bağlamda büyük önem taşımaktadır. Dikkat çeken bir diğer husus, devletin Paris'in önemli bir noktasından geniş bir arazi tahsis etmesi ve bu projeye, o dönemde büyük bir meblağ olan 500 000 frank devlet desteği sağlamasıdır.

1905 tarihli laiklik yasasına göre devletin dini bir kuruluşa mali destekte bulunması yasaktır. Ancak bu desteğin yasal bir zeminde sağlanabilmesi için "*Institut Musulman de la Mosquée de Paris*" (Paris Camii Müslüman Enstitüsü) adı altında bir yapı oluşturulmuştur. Böylece cami, yalnızca bir ibadethane olarak değil, aynı zamanda bir eğitim merkezi olarak da işlev görmeye başlamıştır. Bünyesinde kütüphane ve derslikler de bulunmaktadır. (Boyer 1998: 55).

Paris Camisi, Fransız devleti ile Müslüman toplumu arasında bir köprü işlevi görmektedir. Boyer'e göre bu yapı, Fransa'daki Müslüman varlığının bir göstergesi olmasının yanı sıra Fransa ile İslam dünyası arasındaki ilişkilerin güçlenmesini amaçlamaktadır. Fransa, cami yapısının kontrolünü elinde tutarken, yurtdışından sağlanan maddi destekler ve Müslüman toplulukların yönetimiyle ilgili girişimlerde bulunuluştur.

Bu süreçte artan Müslüman nüfus ve aile birleşimleri sonucunda göçmen sayısı yükselmiş, toplumsal düzenlemeler kaçınılmaz hale gelmiştir. Cami inşaatları bu düzenlemelerden biri olarak öne çıkmış ve zamanla sayılarında artış gözlemlenmiştir. Bu tür dini ve kültürel faaliyetler, 1905 tarihli ayrılık yasası ve 1901 tarihli yasaları çerçevesinde yürütülmüştür.

2.2.2. Fransa'nın İslam'ı Tanıması

Bu alt başlıkta Fransa'nın yakın tarihte İslam ile karşılaşmasını ve tanımasını ele alacağız. Ardından bu sürecin nasıl yürütüldüğünü, Fransa'da Müslümanlara yönelik kullanılan isimlendirmeleri ve İslam'a alternatif arayışları inceleceğiz. Son olarak siyasilerin yaklaşımlarını ele alarak politik boyutta tanınmasını değerlendireceğiz.

Fransa'nın İslam ile tanışması birçok sebebe dayanmaktadır. Müşerref Yardım, bu süreci üç aşamada ele almıştır: Fransız ihtilali öncesi (1534-1789), Üçüncü Cumhuriyet öncesi (1789-1870) ve 1870-1972 dönemi (Yardım 2023: 20). Fransız İhtilali öncesinde denize açılma denemeleri başlamış, iki keşif okyanusa, bir diğeri ise Akdeniz'e yönelmiştir. XIX. ve XX.yüzyıllar ise köle ticaretinin yoğun

olarak yapıldığı dönemlerdir. Nitekim XIX.yüzyılın sonlarına doğru Fransa'nın dünyanın ikinci büyük sömürge imparatorluğu olduğu belirtilmektedir (Yardım 2023: 20).

Sosyal ve siyasi sebeplerle Fransa'ya göç eden Müslümanlar, yoğunluğa rağmen savaş sonrası azınlık durumundadır. Fransız kültüründen farklı olarak, İslam'a uygun soyal hayat inşa etme çabasında olan bu grup, başlangıçta dikkat çekmemiştir. Ancak evlilikler sonucu artan nüfus ve ikinci kuşağın görünürlük kazanması, toplumda soru işaretlerine yol açmıştır. Yeni neslin eğitime zorunlu tutulması, zamanla kamusal alanda gürünürlüğün artmasına neden olmuştur. Azınlık konumunda olmalarına rağmen, ikinci kuşak Müslümanlar, korku ve şüphelerin odağı haline gelmiş ve çeşitli polemiklerin hedefi olmuştur. Özellikle XX.yüzyılın sonlarına doğru Fransız medyasında "olay" başlığı altında yansıtılan pek çok hadise ulusal bir mesele haline gelmiştir. Eğitim kurumlarında farklı etnik ve dini grupların görünürlüğü, zamanla ulusal çapta bir sorun olarak ele alınmıştır.

Fransa ve küresel çapta artan terör saldırıları, İslam adına gerçekleştirildiği iddiasıyla Müslüman nüfusa yönelik dikkatleri artırmıştır. Eski Cumhurbaşkanı Nicolas Sarkozy, terör saldıralarını gerçekleştiren dindarları fanatik olarak nitelendirerek şu ifadeyi kullanmıştır: "*Milyonlarca dindar, birkaç anlamsız fanatiğin tutumu yüzünden sorgulanmaktadır... Bu Tanrı delilerinin onunla alakası yoktur*" (Sarkozy 2004: 9).

Fransız toplumu ve medyası için yenilik teşkil eden bu göçmenler farklı isimlendirmelere maruz kalmıştır. Bunlardan bazıları: *beurs*, *maghrébin* (mağripli), *arabe* (arap), *arabe fanatique* (fanatik arap), *les Musulmans de France* (Fransa'nın Müslümanları) olarak sıralanabilir. İslam dinine yönelik yaklaşım ise biraz daha farklıdır. Sarkozy'nin kullandığı "*Islam de France*" (Fransa'daki İslam) ifadesi, Fransa'da yaşayan İslam'ın belirli sınırlar çerçevesinde kabul edildiğini göstermektedir. Bunun yanı sıra, "*l'Islam en France*" (Fransa'da İslam) ve "*l'Islam français*" (Fransız İslamı) gibi isimlendirmeler de bu iddiayı destekler niteliktedir (Etienne 1991:4). Niolas Sarkozy'nin "*bâtir l'Islam de France*" (Fransa'daki İslam'ın inşası) ifadesi, bu amaca yönelik çalışmaların başlatıldığı izlenimini vermektedir (Sarkozy 2004: 95). Nitekim görev aldığı yıllarda CFCM yani Fransa İslam Konseyi'nin kuruluşunda önemli bir rol oynamıştır. Fransa İslam Konseyi Fransa'daki tüm İslam akımlarını temsil eden bir kuruluş olarak tanımlanmaktadır. Devlet ile Müslüman toplumu arasında bir aracı işlevi görmektedir (Sarkozy 2004: 9). Sarkozy'nin ifadelerine göre bu kuruluş, entelektüel otoriteyi ve İslam ilahiyatını tanıyarak laikliğin dinlere karşı yönetilmediğini aktarmaktadır (Sarkozy 2004: 10). Ancak, bu kuruluşun devleti temsilen Müslümanlara rehberlik mi ettiği yoksa Fransa'nın İslam anlayışını mı yansıttığı sorusu akıllara gelmektedir. CFCM'in bünyesinde Paris Camisi, Fransız Müslümanları Ulusal Federeasyonu (FNMF), Fransa Organizasyonlar Birliği (EUF) ve Diyanet İşleri Türk İslam Birliği (DİTİB) bulunmaktadır. Sanılanın aksine, Sarkozy bir denge olduğu sürece dinin devlete tehdit oluşturmadığını belirtmektedir (Sarkozy 2004: 14). Bu noktada "pozitif laiklik" (*laicité positive*) kavramından bahsetmekte ve her bireyin

dinini temel bir hak olarak yaşayabilmesi gerektiğini savunkatadır. Ona göre laiklik dinin düşmanı değildir, aksine bir koruyucusudur (Sarkozy 2004: 15). Ancak, tam olarak emin olmadığını gösterir bir şekilde "cemaatleşme riski"nden bahsetmekte ve bu doğrultuda önlemler alınması gerektiğini ifade etmektedir (Sarkozy 2004: 108).

Cumhurbaşkanı Emmanuel Macron'un ifadelerine göre İslam, küresel bir kriz içinde değerlendirilmektedir: "İslam, bütün dünyada kriz yaşıyor." Yardım'ın (Yardım 2023: 135-136) da belirttiği üzere, İslam'ın genel bir kriz unsuru olarak görülmesi Müslümanların kamusal alandaki görünürlüğüyle ilişkilendirilmektedir. Bu noktada, İslam daha çok küresel çapta yaşanan terör saldırıları, İslam devletlerinin kadınlara yönelik baskıları ve Oryantalist çalışmalar ışığında tanımlanmaktadır.

Macron'nun "ayrılıkçı yasa" (loi du séparatisme) olarak adlandırılan düzenlemeyi ilan ettiği kamu konuşmasında, bu yasanın "radikal İslam'a karşı mücadele" olduğunu vurguladığı görülmektedir. Bu söylem, laik devlet anlayışı çerçevesinde İslam'ın farklı kategorilerde değerlendirildiğini ortaya koymaktadır. Yardım (Yardım 2023: 138), bu konuşmayı İslamofobiyi tetikleyen bir unsur olarak değerlendirmektedir. Tıpkı Sarkozy'de olduğu gibi, Macron da "Fransa'ya özgü bir İslam" geliştirme fikrine sahiptir. Macron, bunu "aydınlanmış ve reforme edilmiş İslam" şeklinde tanımlayarak meşrulaştırmaya çalışmaktadır (Yardım 2023: 138). Genelden özele gidildiğinde, Fransız Müslümanlarının kamusal alandaki görünürlüğü üzerine yoğunlaşıldığı görülmektedir. Bunun ardından Müslüman kadınlar ve başörtüsü meselesi gelmektedir. Bu bağlamda, ne zaman İslam ile ilgili bir reform göndeme gelse, Afganistan ve İran gibi ülkelerde yaşanan dramatik sahneler üzerinden bir anlatı oluşturulmakta ve kadınları özgürleştirme amacıyla uygulanan politikalar, başka ülkelerin yönetimsizliğiyle gerekçelendirilerek, Fransa'da yaşayan Müslümanlar üzerinde bir kontrol mekanizması kurulmaya çalışılmaktadır.

Fransa'da İslam'ı tanımaktan çok, onu belirli bir çerçeveye oturtma (reform etme) çabası söz konusudur. Buradaki "reform" kavramı, İslam'ı Fransa'nın şartlarına uyarlama projesi olarak değerlendirilmektedir. Pena-Ruiz (2001), İslam ülkelerinin laikliğe uygun olduğunu öne sürmektedir (Pena-Ruiz 2001). Dolayısıyla, "yerli islam" yani "İslam de France" çalışmaları yapıldığını söylemek mümkündür. Oysa Fransa'da yaşayan diğer dinlerin hiçbiri böyle bir asimilasyon sürecine maruz kalmamıştır.

İslam'ı Reform Projelerinde Vaat Edilenler (Yardım 2023: 137):

- Cinsiyet eşitliği,
- Laiklik,
- Modernite,
- Demokrasi,
- İfade özgürlüğü,

- Cumhuriyet değerleriyle uyumlu yaşayan ve kamusal alanda kimliğini görünür kılmayan bir Müslüman modeli,
- Cumhuriyete gönülden bağlı din adamları ve imamlar.

Sonuç olarak, Fransa'nın İslam'ı tanımaktan çok, kendi belirlediği çerçevede bir İslam oluşturmaya çalıştığı açıktır. Eski Cumhurbaşkanı Nicolas Sarkozy'nin de ifade ettiği gibi: "*j'ai juste essayé d'organizer un İslam en France*" (ben sadece Fransa'da bir İslam düzenlemeye çalıştım) (Sarkozy 2004: 118).

2.3. Laiklik İlkesi

Bu bölümde, Fransız devletinin temel ilkelerinden biri olan laikliğin tarihsel süreç içindeki gelişim ve dönüşümünü ele almayı amaçlamaktayız. Öncelikle laikliğin tanımını yapmak yerinde olacaktır. Jeremy Gunn, *Din Özgürlüğü ve Laisité* adlı eserinde laikliğe dair farklı tanımlara yer vermektedir. Bu kitabın en dikkat çekici yönü, laikliğin ülkeden ülkeye değişen tanım ve uygulamarına teorik bir yaklaşım sunmasıdır. Eserde, temelde Fransa ve Amerika Birleşik Devletleri ele alınarak laikliğin farklı versiyonları karşılaştırılmaktadır.

Laikliğin küresel bir tanımı bulunmamaktadır (Etienne 1991: 12). Doğum yeri Fransa olsa da her laik ülkenin kendine özgü bir yorumu olduğu anlaşılmaktadır. Anayasa'nın maddelerinde "laiklik" kavramı tanımlansa da uygulamada farklılıklar gözlemlenebilmektedir. Fransa'nın eski Cumhurbaşkanı Nicolas Sarkozy, "*la laicité a la française*" ifadesiyle Fransız laikliğinden bahsetmektedir (Sarkozy 2004: 24). Bu ifadeler, her devletin kendine özgü bir laiklik anlayışı veya yorumu olabileceğini göstermektedir. Nitekim Nilüfer Göle de ulustan ulusa değişen seküler imajlardan bahsetmektedir (Göle 2012).

Laiklik, devlet politikaları doğrultusunda şekillenen bir kavram olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim Amerika Birleşik Devletleri, Fransa, Almanya ve Türkiye gibi ülkelerde laiklik uygulamalarının ve politikalarının farklılaştığı gözlemlenmektedir. Gunn'un atıfta bulunduğu *Le Grand Robert* sözlüğünde laiklik şu şekilde tanımlanmaktadır: "Devletin dini gücü; kilisenin de, siyasal gücü kullanmadığı sivil topluluk ve dini cemaatin birbirlerinden ayrılmasını anlatan siyasal bir kavram". Görüldüğü üzere, laiklik, kullanıldığı bağlama göre farklı anlamlar kazanabilmektedir. Söz konusu terim 1877 yılında ilk kez *Littré* adlı sözlükte yer almış olup, burada "laik" kelimesi "karakter taşıyan" olarak tanımlanmıştır (Gunn t.y.: 3).

Kavramın daha iyi anlaşılması için "laik" kelimesinin kökenine inmek faydalı olacaktır. Fransız Akademisi'nin tanımına göre, bugün bildiğimiz "laik" kavramından farklı bir anlam ortaya çıkmaktadır. Kelimenin etimolojisi Latince *laicus* ve Yunanca *laikos* kelimelerinden türemiş olup, *laos* (halk, toplum) köküne dayanmaktadır. Antik Yunan'da, din adamı ("*klerikoi*") sıfatına ve yetkisine sahip olmayan kimseleri tanımlamak için kullanılan bu terim, "*laos*" (halk) kelimesinden türemiştir. Orta Çağ'da kullanılan bu terimler, günümüzdeki "laik" kavramından farklı anlamlar taşımaktaydı. O dönemde "halk" ifadesi, Kilise yönetimi dışında kalan herkesi kapsamaktaydı. Aynı kökten gelen "*laicus*" terimi de benzer anlamlar taşımaktadır. Okdemir'in de ifade ettiği üzere, "*laicus*" Latincede ruhban sınıfına mensup olmayan ve Kilise ile bağlantısı bulunmayan Hristiyanları tanımlamak için kullanılmaktaydı (Okdemir 2005: 7). "Laik" kelimesinin türevleri incelendiğinde, günümüzdeki laiklik anlayışından farklı bir anlam taşıdığı görülmektedir. Bu çalışmada, terimin Fransızcadaki anlamı ve karşılığı ele alınacaktır. Fransızca

"*laïc/laïque*" kelimesi, Latince "*laicus*" teriminden türemiştir. Yukarıda belirtilen tanımları destekler nitelikte, "ne Kilise'ye ait olan ne de dinî bir niteliğe sahip olan" kişi anlamına gelmektedir (Gül 2025: 14).

Laiklik kavramının farklı dillerdeki kullanımı şu şekildedir: İngilizcede "*secularism*", Fransızcada "*laïcisme*", Almancada "*laizismus*", Türkçede ise başlangıçta "ladinî" olarak kullanılmış ancak zamanla "layiklik" ve daha sonra "laiklik" terimi benimsenmiştir. Ayrıca Türkçede "sekülerizm" kavramı da kullanılmaktadır (Okdemir 2005: 5). Görüldüğü üzere, laikliğe alternatif olarak "sekülerlik" kelimesinin türevleri de yaygın olarak kullanılmaktadır. Bu bağlamda, laiklik kurumsal ve siyasi bir çerçeve çizerken, sekülerlik bu ayrımın toplumsal hayattaki yansımasıdır (Gül 2025: 14; Tekin 2013: 190). Bu çalışmada, laiklik ile sekülerlik arasındaki temel farkın belirtilmesiyle yetinilecektir.

Orta Çağ'da ortaya çıkan bu kavram, XIX. yüzyıla kadar yaygın bir kullanım kazanmamıştır. Çalışmada, XIX. yüzyılda bu terimin kazandığı yeni anlamlar ve temel amacı ele alınacaktır. Laikliğin tarihinde iki önemli dönem öne çıkmaktadır: Fransız Devrimi (1789) ve Üçüncü Cumhuriyet Dönemi (1870-1940). T. Jeremy Gunn'un belirttiği üzere, laiklik ilkesi Fransız Devrimi ile Üçüncü Cumhuriyet arasında gelişmiş olup hâlâ evrilmeye ve yeni anlamlar kazanmaya devam etmektedir (Gunn t.y.). Fransız Devrimi'nden sonra, "tabii haklar ve vatandaşlık hakları" yeni anayasaların temelini oluşturmuş; bu anayasal düzenlemelerin temel amacı, her vatandaşa din ve vicdan özgürlüğü tanımak ve bireylerin mensup oldukları dinin gereklerini yerine getirmelerine olanak sağlamaktı (bknz. 1791 Fransız Anayasası, 1793 Anayasası). Ancak, 1905 Ayrılık Yasası ile kendini laik devlet olarak ilan eden Fransa, bu yasa kapsamında iki temel hususu vurgulamıştır: Tüm Fransız vatandaşlarına din ve vicdan özgürlüğü hakkı tanınmış ve devlet, her türlü dinî kuruluştan bağımsızlığını ilan ederek, dinî kurumlara sağlanan mali destekleri durdurmuştur. Dolayısıyla laiklik ilkesiyle birlikte, devlet nezdinde hiçbir dinin veya cemaatin üstünlüğü kabul edilmeyecek ve herkes eşit bir zeminde değerlendirilecektir.

Stasi Komisyonu'nda yer almış Fransız düşünür Henri Pena-Ruiz, vatandaşlar arasındaki eşitliğin ancak laiklikle mümkün olduğunu savunmaktadır (Pena-Ruiz 2001: 21). Pena-Ruiz, laikliği ele alırken, bireylerin "özel" hayatları ile "vatandaşlık" sorumluluklarını ayırt etmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Ona göre, bireylerin özel yaşamlarında yaptıkları dinî tercihler ve uygulamalar, vatandaşlık boyutunda kendilerine özel haklar veya ayrıcalıklar sunmamalıdır. Laikliğin, din özgürlüğünü tanımasının yanı sıra, diğer bireylerin de dinlerini herhangi bir baskı veya müdahale olmaksızın yaşama güvencesi sunduğu anlaşılmaktadır. Bu bağlamda, bireylerin dinlerini özgürce ve başkalarının haklarını ihlal etmeden yaşayabilmesi ancak laik bir sistemle mümkün olmaktadır (Pena-Ruiz 2007: 11). Aynı yazar, laikliği, devletin başka bir otoriteyi tanımaması olarak açıklamakta ve şunları eklemektedir: Laiklik farklı boyutlarda ele alınabilir: ahlaki, hukuki, sosyal ve dinî. Sosyal boyutta, laikliğin aşkınlığı

(transcendance) söz konusudur. Böylece, kamusal alanda bir ateist ile bir dindarın (hangi dine mensup olursa olsun) bir arada yaşama özgürlüğü garanti altına alınmaktadır (Pena-Ruiz 2001: 28).

Laiklik ilkesi, devrim sonrası Kilise aleyhine yürürlüğe konulan yasalarla tedricen gelişmiştir. Daha önce "Kilise'nin gücünün dağıtılması" başlığı altında ele aldığımız yasalar buna örnek teşkil etmektedir (bknz. s. 19). Devrim sonrası laikliğin gelişimi, öncelikle eğitim ile Kilise'nin ayrımına odaklanırken, 1905 Ayrılık Yasası ise devlet ile Kilise'nin ayrımına yönelmiştir. Böylece laiklik, devlet düzeyinde kurumsal bir temele oturtulmuş, ancak yayımlanan yasada "laiklik" terimi açıkça kullanılmamıştır.

Bu yasa, Devlet ile Kilise'nin ayrılığını açık ve yoruma kapalı bir şekilde ortaya koyarken, yasada geçen "vicdan özgürlüğü" ifadesi ise çeşitli tartışmalara yol açmıştır. Jean Boussinesq gibi bazı düşünürler "vicdan" kavramını "din" olarak yorumlarken, Henri Pena-Ruiz ise vicdanın dine indirgenemeyeceğini, daha geniş bir anlam taşıdığını ve her türlü manevi dayanağı veya inancı kapsadığını savunmaktadır (Pena-Ruiz 2001: 47). Pena-Ruiz, "özgürlük" kavramını da "seçim hakkı" olarak değerlendirmektedir (Pena-Ruiz 2001: 80).

Bu çerçevede, bir yandan vatandaşların din veya dinsizlik özgürlüğü teminat altına alınırken, diğer yandan devletin "*aconfessionnel*" yani her türlü dini inançtan bağımsız olması gerektiği vurgulanmaktadır. Laiklik, yalnızca semavi dinleri değil, ateizm, Budizm veya agnostisizm gibi her türlü metafizik inancı ya da inançsızlığı da kapsamaktadır. 1905 Yasası, yalnızca kiliseler arasındaki ayrımı kaldırmakla kalmamış, aynı zamanda her türlü manevi inanç arasında da eşitliği sağlamayı amaçlamıştır.

Sonuç olarak, laikliğin temel ilkeleri 1905 Ayrılık Yasası ile belirlenmiştir. Bunlar:

1. Vicdan özgürlüğü: Dini özgürlüğü, ibadet hakkını ve dinler arası eşitliği güvence altına alır.
2. Kilise ve devletin ayrılığı: Devlet, hiçbir dini tanımaz ve maddi destek sağlamaz. Böylece dinler ve dindarlar karşısında tarafsız ve eşit bir konumda yer alır ("la loi du 9 décembre 1905 de séparation des Églises et de l'État| vie-publique.fr" t.y.).

"Laik" kavramının anayasal düzeyde ilk kez kullanımı, Dördüncü Cumhuriyet dönemine dayanmaktadır. 1946 Anayasası'ndan önce Fransa'da çeşitli hükümet değişiklikleri yaşanmış olsa da laiklik ilkesi tedricen şekillenmeye devam etmiştir. Hukuki gelişmelere kronolojik olarak bakıldığında; 1791 Anayasası, 1793 Jakoben Yasası, 1905 Ayrılık Yasası ve 1958'de tüm yurttaşların yasa önünde eşitliğini garanti eden anayasal düzenlemeler öne çıkmaktadır.

Laiklik ile ilgili üç önemli yasa şunlardır:

1. Goblet Yasası (1886)
2. Kilise ile Devletin Ayrılık Yasası (1905)

3. Dördüncü Cumhuriyet Anayasası (1946)

Laikliğin oluşumunda yalnızca hukuki süreçler değil, felsefi akımlar da etkili olmuştur. Özellikle Aydınlanma düşünürleri, bu ilkenin hayata geçirilmesi için önemli katkılar sunmuşlardır (Çaha 2011: 32).

Laiklik kavramının kullanımı yaygınlaştıkça, anlam kapsamı da genişlemiştir. Bu genişleme, özellikle iki temel unsur çerçevesinde gerçekleşmiştir: vicdan özgürlüğü ve devletin tarafsızlığı. Nitekim Beşinci Cumhuriyet Anayasası'nda bu husus bir kez daha vurgulanmıştır. Anayasanın 4 Ekim 1958 tarihli metninde şu ifade yer almaktadır: "Fransa, bölünmez, laik, demokratik ve sosyal bir cumhuriyettir. Köken, ırk veya din ayrımı yapmaksızın, tüm vatandaşların yasa önünde eşitliğini garanti eder. Her inanca saygılıdır." (*4 Ekim 1958 FRANSA ANAYASASI* t.y.: 173).

Laiklik ilkesinin temel amacı, din ile sivil hayatı birbirinden ayırarak, özgürlükleri garanti altına alan tarafsız bir yönetim oluşturmaktır (Yardım, 2023: 46). Ek olarak, kamusal alanda eşitliği sağlamak, bireylere seçim özgürlüğü tanımak ve her vatandaşın kendi yaşam biçimini özgürce belirlemesine olanak vermek de bu ilkenin hedefleri arasındadır (Pena-Ruiz 2001: 20).

Daha önce ifade edildiği gibi, laiklik yalnızca Kilise gibi dini bir otoriteyi sınırlayan bir sistem olmakla kalmaz, aynı zamanda devletin herhangi bir dini veya ideolojik otoritenin etkisi altına girmesini de engeller. Bu doğrultuda, laiklik inançların çoğulculuğunu ortadan kaldırmaz, aksine her vatandaşı – dini veya inancı ne olursa olsun – eşit statüde bir araya getirmeyi amaçlar (Pena-Ruiz 2001: 41). Dolayısıyla devlet, tüm bireyleri ayrım yapmaksızın özgürlük çerçevesinde eşit statüde değerlendiren bir yapı olmayı hedeflemektedir. Laiklik, bireylere inanç, ibadet ve düşüncelerini özgürce ifade etme hakkı tanırken, bu özgürlüğün ancak devletin tarafsız olmasıyla mümkün olabileceği düşünülmektedir. Bu bağlamda şu görüş öne sürülebilir: Laiklik hiçbir kesimi hedef almaz, kimseyi dışlamaz ve herkesi aynı çerçevede değerlendirir, çünkü devlet tarafsızdır (Pena-Ruiz 2001: 21). Bu durum, laikliğin din karşıtı bir ilke olmadığını, aksine farklı etnik ve dini gruplara mensup bireyleri herhangi bir sınırlamaya tabi tutmadan ortak bir zeminde birleştirme potansiyeline sahip olduğunu göstermektedir. Okdemir'in de belirttiği üzere, laiklik bu noktada bir araç olarak değerlendirilmelidir. Amacı eşitliği sağlamak ve özgürlüğü temin etmektir (Okdemir 2005: 9).

Görüldüğü üzere laiklik ilkesi Beşinci Cumhuriyet'in Anayasası'na kadar benzer amaçları tekrar etmiştir. Ancak göç dalgalarının artmasıyla birlikte çok kültürlü yapının görünürlüğü artmış ve bu durum Fransa'nın temel taşı olan laiklik ilkesini yeniden gözden geçirme ihtiyacını doğurmuştur. Ayrıca, çalışmamızın ilerleyen bölümlerinde ele alacağımız Creil olaylarının ardından, laikliğin uygulamalarına yönelik çalışmalar yürütülmüştür. Hükümetin önem verdiği bu ilkenin zedelendiği ve/veya yok sayılma ihtimali, kamusal alanın laiklik perspektifinden yeniden değerlendirilmesine sebep olmuştur. François Bayrou'nun 1994 yılında yazdığı genelgede, devlet okullarında dikkat çeken dini sembollerin

laikliğe aykırı bir sorun kaynağı olarak değerlendirildiği görülmektedir. Oysa hatırlatmak gerekir ki laiklik ilkesi temelde devletin dinlere karşı tarafsızlığını teşkil etmektedir. Bu noktada, dini sembollerin görünürlüğü, diğerlerinin vicdan özgürlüğünü tehdit eden bir unsur olarak değerlendirilmektedir. Dolayısıyla, laiklik ilkesi ile başlayan gerekçeler, bir dönemler dini otoriteyi temsil eden Hristiyanlığın tehdit unsuru olarak görülüp merkezden uzaklaştırılmasını sağlarken, zamanla başka dinler için de benzer bir durumun ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Bayrou Genelgesi'nden yaklaşık 10 yıl sonra Stasi Komisyonu gündeme gelmiştir. Dönemin Cumhurbaşkanı Jacques Chirac'ın denetimiyle, 2003 yılında Stasi Komisyonu kurulmuştur. Bu komisyon adını, dönemin Cumhuriyet arabulucusu Bernard Stasi'den almıştır. Temel amacı ise Cumhuriyet'te laiklik ilkesinin uygulanması üzerine düşünce geliştirmektir. Bu kapsamda laiklik ilkesini tehdit eden ve zedeleyen unsurları gözden geçirmek, eğitim kurumlarında bu kapsamda düzenlemeler getirmek hedeflenmiştir. Özellikle devlet okullarında (ortaokul ve lise) dini sembollerin görünürlüğü ele alınmıştır. Komisyon, 20 üyeden oluşmakta olup, Fransız tarihçi Jean Baubérot ve Türk bir hanımefendi de bu komisyonda yer almıştır. Bu raporda, laikliğin temel ilkeleri yeniden hatırlatılmıştır:

1. Kilise ile devletin ayrılması,
2. Siyasi iktidarın inanışlar karşısında tarafsız oluşu,
3. İnanç özgürlüğü,
4. Hakların eşitliği (Göle 2015: 39).

1905 yılında temeli atılan laiklik, devletin tarafsızlığını vurgularken Stasi Komisyonu'nun neticesinde bireylerin kamusal alandaki tarafsızlığı gündeme gelmiştir. Stasi Raporu, 2004 yılında yürürlüğe giren birçok yasaya ilham kaynağı olmuştur. Bu yasalar arasında okullarda dini sembollerin görünürlüğünün yasaklanması ve bireylerin dini tarafsızlığının zorunlu tutulması gibi düzenlemeler bulunmaktadır (Gül 2025: 138).

Laiklik, ilk zamanlarda yalnızca devlet düzeyinde olması gerekirken, zamanla bireylere de uygulanmaya başlanmıştır. İnsan haklarının vadettiği din ve vicdan özgürlüğüne rağmen, laiklik bireylere indirgenerek devletin tarafsızlığı arka planda kalmıştır. Zira yakın zamanda Paris'in Notre Dame Kilisesi'nin açılışına Cumhurbaşkanı Emmanuel Macron bizzat katılım göstermiş, dini bir mabedin açılışına din adamları eşliğinde katkıda bulunmuştur.

Stasi Raporu yayımlanmadan önce bile, Fransız düşünür Pena-Ruiz ideal laikliğin değişime uğradığından bahsetmektedir (Pena-Ruiz 2001: 19). Ayrıca, T. Jeremy Gunn "modern Fransız laïcité" kavramını dile getirmektedir (Gunn t.y.: 27). Bu kavram, laikliğin çeşitli evrelerden geçtiğini ve ülkeden ülkeye farklılık gösterdiğini ortaya koymaktadır. Düşüncelerine kulak asılması gereken bir diğer isim

olan Bruno Étienne ise, laik devletin césaro-papist eğilimler gösterdiğini açık bir dille ifade etmektedir: "*L'État laïque qui ne sait pas qu'il est césaro-papiste : la France*" (Césaro-papiste olduğunu bilmeyen laik devlet: Fransa) (Etienne 1991: 6). Öncelikle, "césaro-papisme" kelimesi, yalnızca evrensel egemenlik amacıyla dini gücü kontrol etmeyi hedefleyen geçici bir yönetim sistemi olarak tanımlanmaktadır ("Césaro-papisme" 2024). Étienne'in eleştirisi, laiklik gölgesi altında hükümetin tarafsızlık adı altında kontrol sağlama çabalarını ifade etmektedir.

Sonuç olarak, 1789 Devrimi'nin çıkış noktası ve 1905 Ayrılık Yasası ile temellendirilen laiklik ilkesinin geldiği noktaya baktığımızda, tarafsızlık ve özgürlükten çok, toplumun inandığı dinin yeniden otorite olmasını önleme çabasına dönüştüğü gözlemlenmektedir. Bireylerin tarafsızlığını zorunlu tutarak dini özgürlüğü "özel" alana indirme gayreti dikkat çekmektedir. Fransa'daki laiklik uygulamalarına yönelik bir diğer eleştiri ise yazar Jean-Paul Willaime tarafından getirilmiştir. Willaime, "*La religion civile à la française*" başlıklı makalesinde, Fransa'nın sivil dini laiklik ilkesi üzerine inşa edildiğini iddia etmektedir (Willaime 1985: 19).

2.3.1. Laikliğin Dokunulmazlığı

Fransız Devrimi'nden bu yana, farklı hükümetler ve cumhuriyetler kurulmasına rağmen anayasanın temel yapı taşı ve değişmez ilkesi laiklik olmuştur. Tedricen gelişen ve henüz kesin bir anlam bütünlüğüne ulaşamayan bu ilke, zamanla anlam kazanmaya devam etmektedir. Getirilen her yasa laikliği destekleyici nitelikte olup, aksine aykırı görülen her uygulama ve yenilik, siyasetçiler tarafından "laikliği tehdit" ettiği gerekçesiyle değerlendirilmiştir. Bu bölümde, devrimden günümüze kadar laiklik ilkesine kazandırılan anlamları ve ilgili yasaları ele alacağız. Öncelikle, laikliğin temelini oluşturan üç temel yasayı hatırlamakta fayda vardır:

- Goblet Yasası (1886)
- Kilise ve Devlet Ayrılık Yasası (1905)
- Dördüncü Cumhuriyet'in kuruluşuna dair yasa (1946 Anayasası)

Peki, neden "laikliğin dokunulmazlığı" ifadesini kullanıyoruz? Çünkü günümüz Fransız devlet okullarının temel yönetmeliklerinden biri olan düzenleme, Stasi Raporu'ndan esinlenmiştir. Stasi Raporu ise laikliğin uygulanmasına yönelik olası ihlalleri incelemek amacıyla kurulan bir komisyonun sonucunda hazırlanmış olup, okullarda dini sembollerin görünürlüğünün kısıtlanması gerektiği sonucuna varmıştır. Ancak burada laikliğin temel iddiasını tekrar hatırlamak önemlidir: vicdan özgürlüğü ve devletin tarafsızlığı. Stasi Raporu, bir yandan laikliği koruma altına alırken, diğer yandan onu ihlal etmektedir. Raporda yer alan şu ifadeler bunu açıkça göstermektedir:

“Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Temel Özgürlükler Sözleşmesi’nin 9. maddesi, dini özgürlüğü korumaktadır; ancak bunu mutlak bir hak olarak tanımlamamaktadır. Devlet, yasalar çerçevesinde, meşru bir amaç doğrultusunda ve demokratik bir toplum için gerekli olduğu takdirde bu özgürlüğe sınırlamalar getirebilir.” (*Rapport Stasi 2003* t.y.: 20).

“Komisyon, tarihsel süreçte kazanılan laiklik ilkesinin, yüzyıllık bir öğrenme sürecinin sonucu olduğunu ve Fransa’nın kültürel ve manevi çeşitliliği içinde bir denge sağladığını düşünmektedir. Bu dengeyi bozma girişimleri gereksiz ve hatta tehlikeli olabilir.” (*Rapport Stasi 2003* t.y.: 50).

Bu ifadelerden anlaşıldığı üzere, tarafsız olmakla yükümlü devlet, laiklik ilkesine aykırı her türlü eylem sonucunda bireylere tanıdığı vicdan ve din özgürlüğünü kısıtlama hakkına sahip olmaktadır. Böylece, devletin tarafsızlığı bir noktadan sonra sürdürülemez hâle gelmektedir. Bu nedenle, 2004 yılından itibaren, tarafsızlık kavramı devlete değil bireylere yüklenmiş, bireylerden dini kimliklerini kamusal alanda görünmez hâle getirmeleri beklenmiştir. Ayrıca, Yardım’ın Stasi Raporu’na ilişkin şu tespiti de bu durumu destekler niteliktedir: “Başörtüsü, toplumun denge unsuru olan laiklik ilkesini bozduğu için tehlikelidir.” (Yardım 2023: 61).

Görüldüğü üzere, devlet belirli bir dini sembolü hedef alarak tarafsızlık ilkesini ihlal etmekte ve bireylere tanınmış ibadet ve din özgürlüğünü kısıtlamaktadır. Üstelik tüm bunları, laiklik ilkesinin ihlal edildiği gerekçesiyle yapmaktadır. Bu nedenle, Ömer Çaha haklı olarak şu soruyu yöneltmektedir: “Laisizm, iddia edildiği gibi özgürlükçü bir karakter taşıyor mu?” (Çaha 2011: 1).

Daha önce de belirttiğimiz gibi, laiklik ilkesinin doğuşunda aydınların önemli bir etkisi olmuştur. Dönemin önde gelen düşünürlerinden Jean-Jacques Rousseau’nun şu sözleri, günümüz Fransa’sını anlamak açısından yol göstericidir: “Birey, grup, farklılık, kültürel aidiyet, çoğulculuk, özel çıkar ve sivil toplum gibi değerlere yer yoktur.” (Çaha 2011: 19).

Dolayısıyla, laiklik gereği getirilen kısıtlamaların gerçekten laiklik prensibini yansıtıp yansıtmadığı üzerine düşünmek gerekmektedir. Nitekim, Okdemir de Demir Perde Ülkeleri’ni örnek göstererek şu önemli noktaya dikkat çekmektedir: “Bir devletin din karşıtı bir ideoloji benimsemesi, çoğulcu toplum yapısına ciddi zarar verir ve devletin tarafsızlığını zedeler.” (Okdemir 2005: 148).

2.3.2. Laikliğin Kutsal Mabedleri: Okullar[*]

Devrim öncesi Fransa'daki sosyal düzen, sınıfsal ayrımlara dayanmaktaydı ve bu hiyerarşik yapı, toplumsal eşitliği sağlamaktan uzaktı. Bu durum, devrime yol açan temel etkenlerden biri olmuştur. Nitekim, devrim sonrası yürürlüğe giren yasalar, sosyal eşitliği ve özgürlüğü esas alan laiklik prensibini desteklemiştir.

1789 sonrasında çıkarılan yasalar incelendiğinde, Kilise'nin merkezi otoriteden uzaklaştırılmasının hedeflendiği görülmektedir. Daha önce de belirtildiği gibi, siyasi laikliğin ilanından önce, eğitim kurumlarının laikleştirilmesine yönelik çalışmalar dikkat çekmektedir. Bu bölümde, eğitimin laikleşme sürecinde geçirdiği evreler, yürürlüğe konulan yasalar ve bunların sonuçları ele alınacaktır.

Fransız Devrimi'nden önce eğitim kurumları Kilise'nin tekelindeydi. Dolayısıyla, eğitim zorunlu olmadığı gibi, müfredat da dini bilimlere dayalı olup herkesi kapsayan bir eğitim sistemi sunmamaktaydı. XVIII. yüzyılın sonlarına doğru Kilise'den uzaklaşma yönünde çalışmalar başlatılmış olsa da eğitimin tamamen laikleşmesi XIX. yüzyılın sonlarına dayanmaktadır.

1791 Anayasası, eğitimi kısmen devlet kontrolüne almayı hedeflemişse de Kilise'nin etkisinden tamamen arınamamıştır. 1793 yılında yayımlanan Eğitim Reformları ise eğitim kurumlarının tamamen devlet denetimine girmesini amaçlayan düzenlemeleri içermektedir. XIX. yüzyılda uygulanan eğitim politikaları, daha kapsayıcı olmayı hedefleyerek Kilise'nin etkisinden tamamen sıyrılmış ve Kilise'ye bağlı eğitim kurumları "özel" sektör kapsamında değerlendirilmiştir. Okulların yasalaşması açısından önemli tarihler şunlardır: 1881, 1882, 1886 (Pena-Ruiz 2001: 59).

Jules Ferry Yasası (1881-1882) ile Fransız okullarında eğitim tamamen laikleştirilmiş, ilköğretimin ücretsiz olması sağlanmış ve 13 yaşına kadar zorunlu eğitim getirilmiştir. 1886 tarihli Goblet Yasası ise Jules Ferry'nin öncülük ettiği laikleştirme sürecini pekiştirmiştir. Bu yasa, öğretmenlerin ve müfredatın düzenlenmesine yönelik önemli hükümler içermektedir. Devlet okullarında din adamlarının ders vermesi yasaklanmış ve öğretmenlerin "laik" olma şartı zorunlu kılınmıştır. Ayrıca, din eğitimi müfredattan tamamen çıkarılarak Kilise'nin eğitim üzerindeki etkisi sona erdirilmiş ve yerine laik bir eğitim programı oluşturulmuştur. Bu yasalarla birlikte, Fransız Devrimi'nden itibaren devam eden Kilise'nin merkezi otoriteden uzaklaştırılması süreci kesin bir şekilde tamamlanmış; eğitim, Kilise'den alınarak devletin kontrolüne geçmiştir. Böylece eğitim kurumları "özel" ve "devlet" okulları olarak ikiye ayrılmıştır.

---

[*] Ömer Çaha'nın *Fransa'da İslam Karşıtlığı ve Laisizim* adlı eserinin "Fransız Laisizmin Kutsal Mabetleri Okullar" şeklindeki başlığından alınmıştır. Çaha, Ömer, *Fransa'da İslam Karşıtlığı ve Laisizim*, 2011, Ankara, s.47

Sonuç olarak, laik devlet, eğitim müfredatından din, kültür ve etnik kimlik derslerini kaldırarak tarih, coğrafya gibi vatandaşlık bilincini geliştirmeyi hedefleyen derslere ağırlık vermiştir.

2.3.3. Laikliğin Doğduğu Ana Vatan: Fransız Okulları

Fransız hükümeti, resmen laik bir devlet olmadan önce eğitim kurumlarını laikleştirme sürecini başlatmıştır. Dolayısıyla, laiklik ilkesi açısından eğitimin önemi vurgulanmış ve okullar, bu süreçte kritik bir konuma sahip olmuştur. Pena-Ruiz, laikliğin her bireye ve vatandaşa entelektüel ve ahlaki bağımsızlık kazandırmayı hedeflediğini belirtmektedir (Pena-Ruiz 2001: 51).

Eğitimin yasallaştırılması süreci hakkında Berger'in şu ifadesine dikkat çekmek gerekir: "Çocuklar ikna edilmelidir, fakat aynı zamanda onların hocaları da" (Berger 1993: 64). Bu ifade, eğitimde yasallaştırma sürecinin aynı zamanda bir ikna süreci olduğunu göstermektedir.

T. Jeremy Gunn'a göre, "devlet okulları, ulusun değerlerini ve tarihini öğretmekle görevlendirilmiştir" ve özellikle Fransız okullarının işlevi akademik eğitimden ziyade vatanseverliği amaçlamaktadır. Nitekim Zeldin'in şu ifadesi de bu görüşü desteklemektedir: "Yurttaşlık ve ahlaki görevlerin öğretilmesi, okul müfredatının önemli bir parçasıydı; ulus sevgisi, tıpkı anne sevgisi gibi çocuktan beklenen bir şeydir." Bu açıklamalar, eğitim kurumlarının laikleşmesinin temel amacına ışık tutmaktadır.

Çaha da bu hususu destekler nitelikte, eğitimin temel amaçlarından birinin ulus sevgisini ve bağlılığını aşılamak olduğunu vurgulamaktadır (Çaha 2011: 48). Ayrıca Jules Ferry'nin şu sözünü paylaşmaktadır: "Unutmayın ki, sizler yeni dinin havarilerisiniz; söyleyeceklerinize bundan dolayı dikkat edeceksiniz" (Çaha 2011: 50). Bir diğer önemli husus ise Fransız kurucu felsefesine göre eğitimin başka bir amacının sosyal birseyciliği geliştirmek olduğudur (Çaha 2011: 49).

Fransız Devrimi sonrası eğitim politikalarının yasallaşma sürecine baktığımızda, eğitim kurumlarının genel kanının aksine yalnızca bireylere bilgi aktaran yapılar olmanın ötesinde, devletin yurttaş yetiştirme amacı doğrultusunda şekillendirildiğini görmekteyiz (Pena-Ruiz 2001: 21). Pena-Ruiz aynı eserinde, devlet okullarının laiklik açısından son derece önemli olduğundan (*enjeux cruciale*) bahsetmekte ve okulun "*Institution Organique de la République*" (Cumhuriyet'in organik kurumu) olduğunu açık bir şekilde ifade etmektedir (Pena-Ruiz 2001: 47). Bu bağlamda, laik Fransız okullarının eğitim kurumu olduğu mu, yoksa birer vatandaş yetiştirme kurumu olarak mı kurgulandığı sorusu gündeme gelmektedir. Bu görüşü destekleyen Gunn, eğitim kurumlarının Fransız düşüncesinin şekillendiği mekânlar olduğunu dile getirmektedir (Gunn 2004).

Laik devlet okullarının "vicdanı şekillendirme" (*modeler les consciences*) ve "yargılama otonomisini oluşturma" (*fonder l'autonomie de jugement*) gibi amaçları olduğunu görmekteyiz (Pena-Ruiz

2001: 49). Bu hedeflerin, laikliğin kısa tarihi ve dokunulmazlığı çerçevesinde ele alınması gerektiğini vurgulamak önem arz etmektedir.

Özellikle 2003 yılında kurulan Stasi Komisyonu'nun ardından, kamusal alanlarda laikliğin uygulanmasına yönelik önemli kararlar alınmıştır. 2004 yılında yayımlanan Stasi Raporu'nun bir sonucu olarak, devlet okullarında dini sembollerin görünürlüğü, eğitim politikasının önemli bir tartışma konusu hâline gelmiştir. 1989'da Creil olaylarıyla gündeme gelen "İslami başörtüsü" krizi, 2003 yılında Stasi Komisyonu tarafından ele alınmış ve dini sembollerin sınıflandırılmasıyla sonuçlanmıştır: Görünür (*ostensible*) ve görünür olmayan. Bu bağlamda, devlet okullarında her türlü görünür dini sembolün yasaklanmasına karar verilmiştir. Başörtüsü, geleneksel cumhuriyetçiler tarafından laikliğe bir tehdit olarak değerlendirilmiş ve cemaatleşmeye yol açarak toplumsal entegrasyonu engelleyen bir unsur olarak yorumlanmıştır. Dolayısıyla, kamusal alanlarda dini sembollerin yasaklanması, dışlanmayı ve dinsel propaganda yapılmasını (*prosélytisme*) önleme amacı taşımıştır.

Fransa'da zorunlu eğitim çerçevesinde, özellikle İslami başörtüsü hedef gösterilerek dini sembollere yönelik genel bir önlem alınmıştır. Ancak bu yasa, bazı kadın düşünürleri endişelendirmiştir. Dominique Voynet ve Simone Veil, bu yasağın başörtüsü takan genç kızlar için ciddi bir engel oluşturacağını savunmuşlardır (Yardım 2023: 60). Bununla birlikte, 15 Mart 2004 tarihinde alınan kararla, lise son sınıfa kadar öğrencilerin kamu okullarında dini aidiyetlerini belli edecek her türlü sembol ve giysi giymeleri yasaklanmıştır (Gunn t.y.: 6).

2.4. Gelişen Laiklik ve Dini Yaşantı

Laikliğin temel ilkelerinden daha önce bahsedilmişti: vicdan özgürlüğü (inanma veya inanmama hakkı, ibadet özgürlüğü) ve devletin tarafsızlığı. Fransa'nın, İslam ile aynı toplumsal ortamı paylaşması, zamanla laiklik ilkesinin anlam ve yorum kazanmasına neden olmuştur. Nitekim laiklik, yalnızca politik bir kavram olarak ele alınmamakta, aynı zamanda felsefi, hukuki, dini ve toplumsal boyutları da içermektedir (Göle 2015: 40). Devletin mutlak otoritesinin temelini atan laikliğin, kültürel ve dini çeşitliliğin yoğun olduğu Fransa'da birleştirici bir işlev üstlendiği yaygın bir görüştür. Kamusal alana entegre olabilmek için bu ilkeye riayet edilmesi gerektiği düşünülmekte, bu durumun toplumsal "birliği" kolaylaştırdığı savunulmaktadır (Gunn t.y.: 6).

Ancak, her inanç sistemi gibi, İslam dini de belirli semboller aracılığıyla görünürlük kazanmaktadır. Bu bağlamda yapılan çalışmalar, Müslümanların, toplumun diğer kesimlerine kıyasla özellikle iş alımlarında ayrımcılığa maruz kaldığını, kadınların ise bu ayrımcılıktan daha fazla etkilendiğini ortaya koymaktadır (Adida, Laitin, Valfort t.y.: 9-14; Yardım 2023: 15). Nitekim Yardım da bu durumu şu

şekilde ifade etmektedir: "Müslümanların kamusal alanda dini kimlikleri ile var olmaları, laiklik, eşitlik ve özgürlük adına sorunsallaştırılmaktadır." (Yardım 2023: 19). Bu noktada, laikliğin vaat ettiği vicdan özgürlüğünün ne ölçüde sağlandığı tartışmalı bir hâl almaktadır.

Pena-Ruiz, bireysel özgürlüğü kültürel özgürlükten ayırarak, bireysel özgürlüğün önemine dikkat çeker. Afganistan örneğini ele alarak, kültürel özgürlüğün kolektif zorunluluklar ve yasaklar doğurabileceğini savunmaktadır (Pena-Ruiz 2001: 63). La Laïcité Pour L'Égalité adlı eserinde ise güç, din ve hukuk arasındaki ayrımın iyi bilinmesi ve bu dengenin korunması gerektiğini vurgulamaktadır (Pena-Ruiz 2001: 65).

Laikliğin sağladığı özgürlük ile İslam'ın yansıttığı kültürel bağlılık arasındaki gerilim, entegrasyon meselesini gündeme getirmiştir. Kamusal alan, özellikle kamu hizmetlerinde, devletin tarafsızlığı gereği dini aidiyetin görünür hâle getirilmesine izin vermemektedir. Dolayısıyla, dini aidiyetini (örneğin başörtüsü nedeniyle) görünür kılan kadınların, bu kimliklerinden feragat etmedikleri sürece kamu hizmetlerine katılımları mümkün olmamaktadır. Bu durum, laikliğin bireylere sağladığı vicdan özgürlüğünün özel alanla sınırlandırıldığını ve dindar kesimin ötekileştirilmesine yol açtığını göstermektedir (Yardım 2023: 53).

Nilüfer Göle'ye göre başörtüsü meselesi, laiklik tartışmalarının merkezine yerleşmiştir (Göle 2015: 40). Özellikle Creil olayları sonrası, okullarda dini semboller üzerine başlayan tartışmalar, temelde başörtüsü meselesiyle ilişkilendirilmiş ve bu sembol, laikliğe karşı bir duruş olarak yorumlanmıştır. Böylece, başörtüsü tartışmaları laiklik kavramına yeni bir boyut kazandırmıştır. Bunun ardından, laiklik tartışmaları kimlik meseleleri ile iç içe geçmiş ve Fransız kimliği yeniden tanımlanmaya çalışılmıştır (Sarkozy 2004). Başörtüsü üzerinden başlayan tüm bu tartışmalar, laikliği şekillendiren bir kriz olarak yorumlanmış ve olaylar, Fransız kimliğinin belirlenmesi sürecinden çokkültürlü toplum yapısının getirdiği sorunlar ile İslamofobiye kadar uzanmıştır.

Müslümanların kamusal alanda artan görünürlüğü zamanla İslamcılık olarak yorumlanmış ve bu doğrultuda çeşitli politikalar uygulanmıştır. Bu politikalar, Müslümanları hedef alarak, onlara yönelik önyargı ve nefret söylemlerinin yaygınlaşmasına neden olmuş ve bu durumu normalleştiren yasaların yürürlüğe girmesiyle sonuçlanmıştır. Laiklik ilkesi, din ve vicdan özgürlüğünü vaat etmesine rağmen, laiklik gerekçe gösterilerek Müslümanların din ve vicdan özgürlüklerini kısıtlayan yasalar çıkarılmış ve bu doğrultuda çeşitli hak ihlalleri yaşanmıştır (Yardım 2023: 47).

Öte yandan, çokkültürlü bir toplumda farklı gruplara aidiyetin doğal bir süreç olduğu sosyal bir gerçektir. Ancak Pena-Ruiz, bireylerin herhangi bir gruba aidiyetini reddetmektedir: "*Nul être humain n'appartient, au sens strict, à un groupe*" (Hiçbir insan, mutlak anlamda bir gruba ait değildir) (Pena-Ruiz 2001). Fransız cumhuriyetçi düşüncesinde grup veya cemaat aidiyetine karşı bir tolerans söz

konusu değildir. Bu bağlamda Çaha (Çaha 2011: 33), Fransız ulusal kimliğinin bireyselliğe dayandığını ve şu temel anlayışa sahip olduğunu vurgulamaktadır: “Tek kimlik ve aidiyet vardır, o da ulusal kimlik ve aidiyettir. Ya birey olarak ulusal yapı içinde asimile olacaksınız ya da farklı cemaat aidiyetlerine bağlı kalarak Fransız kimliği dışında kalacaksınız.”

2.5. Kamusal alanda Müslüman Kadın:

Buraya kadar, çalışmamızın konusu ve amacı doğrultusunda örneklem grubumuzun yaşadığı sosyal zemini daha iyi anlamlandırmak amacıyla Fransa'nın kısa tarihine, temel ilkesi olan laikliğe ve dine yaklaşımına ana hatlarıyla değinmeye çalıştık.

Bu başlıkta, örneklem grubumuz Fransa'da yaşayan Müslüman kadınların mesleki yönelimlerini anlamlandırabilmek adına kamusal alanda incelemeyi hedeflemekteyiz. Genelden özele doğru ilerleyerek kamusal alanın eğitim ve başörtüsü ilişkisini, Müslüman kadınların entegrasyon sürecini ve bu süreçte yaşanan kimlik çatışmalarını ele alacağız. Seçtiğimiz örneklem grubu gereği, kamusal alan incelemesini Müslüman kadınlarla sınırlı tutacağız.

Fransa'da Müslümanlar, nüfus oranı bakımından Katoliklerden sonra en büyük grubu oluşturmasına ve demografik yoğunluklarına rağmen azınlık statüsündedir. XX. yüzyılın sonlarına doğru ilk ve orta öğretimde göçmen çocuklarına daha sık rastlanırken, XXI. yüzyılda Müslümanların kamusal alandaki görünürlüğü artmıştır. Bu nesil, bir yandan göçmen olan geleneksel ailelerinden dini ve kültürel değerleri öğrenirken, diğer yandan Fransız eğitim sisteminden geçerek ülkenin temel değerlerini benimsemektedir. 2000'li yıllarda Müslüman göçmen nüfusunda artış gözlemlenmiş ve bu görünürlük son yirmi beş yıldır tartışma konusu olmuştur (Yardım 2023: 9). Nitekim bu artış, medyada endişe ve kaygı unsuru olarak ele alınmıştır (Le Figaro 07.02.2011; L'Express 21.01.2006; NovoPress 06.12.2011). Devlet, bu kesime yönelik çeşitli uygulamalar getirmiştir; bu uygulamalar, "entegrasyon" adı altında Fransız değerlerinin korunmasını ve laikliğin kesintisiz uygulanmasını hedeflemektedir. Ancak, geleneklerini ve dinlerini yaşamak isteyen göçmenler "entegrasyon eksikliği" ile suçlanmış ve kamusal alanın sınırları giderek daraltılmıştır. Bu bağlamda, Müslüman göçmenler entegrasyon çabalarına rağmen Fransız toplumu tarafından tam anlamıyla kabul edilmemekte ve dışlayıcı bir tavırla karşı karşıya kalmaktadır (Göle 2015: 15). Fransız devletinin Müslümanlara yönelik uyguladığı dışlayıcı politikalar ise laiklik ilkesiyle meşrulaştırılmaktadır (Yardım 2023: 138).

Müslüman azınlıkların Paris bölgesindeki yerleşim yerlerine bakıldığında, "banliyö" olarak adlandırılan bölgelerde yoğunlaştıkları görülmektedir. Yukarıda Göle'nin vurguladığı Müslümanlara yönelik dışlayıcı tutum, yerleşim alanlarında da gözlemlenmektedir. Bu durum, kamusal alandan dışlanma ve belirli bölgelerden uzaklaştırılma olarak yorumlanabilir. Nitekim Fransız medyasının, Müslümanların görünürlüğünü bir tehdit unsuru olarak sunması, uzun süredir devam eden bir algıyı beslemektedir (Yardım 2023: 51). 2010 yılında yapılan bir araştırmaya göre Fransızların %55'i Müslümanları bir tehdit olarak görmektedir (Yardım 2023: 52). Yardım, İslamofobinin yalnızca bir korku unsuru olmadığını, aynı zamanda nefret ve düşmanlık duygularını beslediğini ve "Biz ve Onlar" ayrımını derinleştirdiğini belirtmektedir (Yardım 2023: 17). Tüm bu gelişmeler, "Müslüman sorunu" kavramının doğuşuna neden

olmuş ve Batı'nın dini aidiyet ve pratiklere yönelik yaklaşımlarını şekillendiren unsurlar hâline gelmiştir. Laiklik, eşitlik ve özgürlük kavramlarına aykırı olarak değerlendirilen Müslüman kimliğinin kamusal alandaki görünürlüğü, zamanla bir sorun kaynağı olarak görülmeye başlanmıştır (Yardım 2023: 19). Yapılan çalışmalar, İslamofobinin Fransa'da giderek arttığını ortaya koymaktadır (Yardım 2023: 16).

Müslümanlara yönelik devlet politikalarının yoğunlaşması, toplumsal kaygı ve nefreti belirli bir gruba yönlendirmekte ve bu şekilde dikkatler asıl toplumsal sorunlardan uzaklaştırılmaktadır. Nitekim 1989 yılında yapılan bir araştırmaya göre Fransızların %75'i okullarda başörtüsü takılmasına karşı çıkarken, %31'i sokakta başörtüsü takılmasına karşı olduğunu belirtmiştir (Etienne 1991: 63). 2012 yılında ise bu oranlar belirgin şekilde artmıştır: Fransızların %89'u okulda başörtüsü takılmasına, %63'ü ise sokakta takılmasına karşı çıkmaktadır ("Comment le foulard a été interdit à l'école | INA" 2016).

Bu bölüme başlamadan önce, Fransa'daki laik eğitim sisteminin gelişimini hatırlamak adına daha önceki bölümlerde değindiğimiz temel yasaları yeniden gözden geçirmek faydalı olacaktır. Söz konusu yasaların ele aldığı temel hususlar şunlardır: eğitimin herkes için erişilebilir olması, ücretsiz olması, laiklik ilkesinin korunması ve dini sembollerin kamusal alanda görünür olmaması.

Bu bölümde, eğitim ve başörtüsü arasındaki ilişkiyi merkeze alarak, bu konunun nasıl bir tartışma konusu hâline geldiğini ve başörtüsü meselesinin yakın tarihini ele alacağız. Ardından, tüm bu gelişmelerin Müslüman genç kızların eğitim hayatına nasıl yansıdığını ve mezuniyet sonrası iş arayışlarında yönelimlerini nasıl etkilediğini inceleyeceğiz. Bu konular, gerçekleştirdiğimiz mülakatlar aracılığıyla daha somut ve anlaşılır hâle gelecektir.

2.5.1. 1998 Creil Olayları ve Sonrasında Yaşanan Gelişmeler.

Daha önce Fransa'nın İslam ile tanışmasının kısa tarihine değinmiştik. Ancak günümüzde hâlâ gündemde olan "Fransa'da başörtüsü olayları"nın ve Müslüman kimliğinin görünürlüğünün başlangıç noktası, genellikle 1989'daki Creil olayları ile başlatılır (Göle 2015: 36).

Creil olayına kısaca değinecek olursak, bu olay Fransa'nın Creil şehrindeki bir ortaokulda yaşanan bir tartışmadan doğmuştur. 18 Eylül 1989'da Gabriel-Havez Ortaokulu müdürü, Leila, Fatima ve Amira adlı üç Müslüman genç kızı başörtülerini çıkarmayı reddettikleri gerekçesiyle okuldan uzaklaştırmıştır ("L'affaire des «foulards de Creil» : la République laïque face au voile islamique" t.y.). Okul müdürü Ernest Chénière, başörtüsünün dini bir sembol olduğunu, dolayısıyla laik bir okulun işleyişine engel teşkil ettiğini savunarak kararını gerekçelendirmiştir. "Creil Koleji Olayı," "Creil Başörtüsü Olayı," "Ders Sınıflarında Başörtüsü Giyme Sorunu" ve "Kur'anî Başörtüsü Olayı" gibi farklı adlarla anılan bu olay, İslami başörtüsünün Fransa'daki görünürlüğüne dair yıllardır süregelen tartışmalara

damga vurmuştur. Cumhuriyet nezdinde dini sorunların çözüldüğü algısını kıran bir dönüm noktası olmuştur. Nitekim, toplumun azınlığını oluşturan ve başörtüsü takan öğrenciler, bu olayla birlikte ulusal bir mesele hâline gelmiştir.

Creil olayının ardından medya, başörtüsü tartışmalarına yoğun ilgi göstermiş ve başörtüsünün okullarda yasaklanıp yasaklanmaması gerektiği sorusuna yanıt aranmaya başlanmıştır. Aynı yıl, başörtüsünün okullarda yasaklanıp yasaklanmaması ile ilgili bir genelge yayımlanmıştır (Belaïch 2017). Bu genelge, okullarda başörtüsü kullanımına yönelik temel sınırları belirlemiştir: Başörtüsü, baskı, provokasyon, misyonerlik veya propaganda amacı taşımadığı sürece ve okulun düzenini bozmadığı müddetçe yasaklanmayacaktır. Dönemin eğitim bakanı Lionel Jospin, bu çerçevede bir yasak getirilmesinin gerekli olmadığını duyurmuştur (Belaïch 2017). Böylece başörtüsünün yasaklanıp yasaklanmayacağı, okul yönetiminin takdirine bırakılmıştır.

Bu gelişmeler, 1989 yılı öncesinde herhangi bir tartışma konusu olmayan İslami başörtüsünü, laikliğe aykırı olup olmadığı yönünde tartışmaların merkezine yerleştirmiştir. Başlangıçta yalnızca üç öğrencinin başörtüsü nedeniyle derse katılımının yasaklanmasıyla gündeme gelen olay, kısa sürede ülke genelindeki diğer okullara da sıçramıştır. Özellikle Paris bölgesindeki banliyölerde başörtüsü takan öğrencilere yönelik benzer engellemeler dikkat çekmiştir. Creil olaylarına yakın tarihlerde yaşanan bazı benzer vakalar şunlardır:

- 1989: Creil olaylarından bir ay sonra, Avignon'da bir öğrenci başörtüsü sebebiyle liseden uzaklaştırılmıştır ("L'affaire des «foulards de Creil»" 2018)
- 1990: Montfermeil'deki Jean Jaurès Ortaokulu'nda beş kız öğrencinin derse katılımı engellenmiştir.
- 1993: Nantua'daki Xavier-Bichat Ortaokulu'nda dört kız öğrencinin başörtüsü sebebiyle derse girmesi yasaklanmıştır.

Bu olaylarda benzer sahneler yaşanmıştır: Başörtüsü takan öğrencilerin sınıfa veya okula alınmaması, okuldan uzaklaştırılmaları, dışlayıcı ve ayrıştırıcı tutumlarla karşı karşıya kalmaları… Tüm bu gelişmeler, öğrencilerin eğitim hayatlarının sürekliliğini sekteye uğratmıştır.

Bu olaylarla birlikte Fransa'da başörtüsü meselesi kamuoyunda sıcak bir tartışma konusu hâline gelmiştir. Her ne kadar dönemin eğitim bakanı Lionel Jospin, başörtüsünü laikliğe aykırı veya bir tehdit unsuru olarak nitelendirmemiş olsa da, 1994 yılında yeni eğitim bakanı François Bayrou bu konuyu yeniden gündeme taşımıştır. Bayrou Genelgesi (*Circulaire Bayrou*), 20 Eylül 1994'te yayımlanmıştır. Özellikle başörtüsünü hedef alan bu genelge, görünür dini sembollerin Cumhuriyet değerlerine aykırı olduğunu savunmuş ve bu durumun okul ortamında bir sorun teşkil ettiğini öne sürmüştür. Böylece,

Creil olaylarından beş yıl sonra başörtüsünün yasaklanıp yasaklanmaması meselesi yeniden gündeme gelmiştir.

Bayrou Genelgesi'nin hukuki statüsü tartışmalı olsa da (Yardım 2023: 64), ilerleyen yıllarda "görünür dini semboller" başlığı altında başörtüsünün yasaklanmasında önemli bir rol oynamıştır. Bu genelge, okullarda dini sembollerle ilgili yeni değerlendirmelerin başlangıç noktası olmuştur. Özellikle dini sembollerin niteliği üzerine tartışmalar yürütülmüş ve semboller iki kategoriye ayrılmıştır: görünür (*ostentatoire*) ve görünmeyen dini semboller. Örneğin, büyük bir haç sembolü görünür bir dini sembol olarak kabul edilirken, küçük bir haç dikkat çekmeyen bir dini sembol olarak değerlendirilmiştir.

Bayrou Genelgesi'nde, eğitim bakanı, dini aidiyet ve cemaatleşmeye karşı dikkatli olunması gerektiğini vurgulamıştır. Fransa'nın Cumhuriyet değerlerini hatırlatarak, her türlü çeşitliliğe saygı duyulduğunu ancak ayrıştırıcı ve cemaatleşmeye yönelik sembollerin kabul edilemeyeceğini belirtmiştir. Daha önce de değindiğimiz gibi, eğitim sisteminin temel amacının bu değerleri okul çatısı altında inşa etmek olduğunu vurgulamıştır. Dini sembollerin ayrıştırıcı niteliğine dikkat çekerek, okul ortamında bir gruba aidiyeti simgeleyen unsurlara yer verilmemesi gerektiğini, aksi takdirde öğrencilerin güvenliğinin tehlikeye girebileceğini ve okulun işleyişinin aksayacağını ifade etmiştir (Circulaire 'Bayrou' du 20 septembre 1994: 1). Ayrıca, okul yönetimi ve öğretmenlere seslenerek, ailelerin ve öğrencilerin bu karara ikna edilmesi gerektiğini, bu yasağın saygı çerçevesinde alındığını ve bilgiye erişimin bağımsız bireylerin inşasında önemli bir rol oynadığını belirtmiştir.

Her ne kadar Bayrou Genelgesi'ne öğrenciler ve aileler itiraz etmiş olsa da (Yardım 2023: 60), 1994 yılında bu düzenleme yürürlüğe girmiştir. Bu yasak özellikle "*proselytisme*" (dini yayma çabası) olarak tanımlanan her türlü dini sembolü hedef almış, ancak bu soyut tanımın kim tarafından ve nasıl belirlendiği belirsiz kalmıştır

Bu tür uygulamaların bazı kadın siyasetçileri endişelendirdiğini görmekteyiz. Örneğin Dominique Voynet, alınan kararların öğrencileri okuldan dışlayabileceğini ve eğitimden uzaklaşmalarına sebep olabileceğini dile getirirken, Simone Veil, başörtüsü takan kadınların ileride istedikleri mesleği yapmalarının engellenebileceğini ifade etmiştir. Özellikle Veil'in bu ifadesi dikkate değerdir. Zira İslami başörtüsü, yaklaşık 30 yıldır Fransız siyasetinde laiklik söylemi üzerinden hedef alınırken, bunun sonucunda Fransa'da yaşayan, eğitimli, dil ve kültüre hâkim, hatta 2024 yılında yayımlanan entegrasyon yasasının öngördüğü gereklilikleri karşılayan başarılı bir birey profiline sahip olsa dahi, başörtüsü mesleki yönelimlerde ciddi bir engel teşkil etmeye devam etmektedir.

Başörtüsünün Fransa'da bir sorun olarak görülmesi ilk olarak Cezayir'de ortaya çıkmıştır. Fransız kadınlar, Cezayirli kadınların başörtülerini zorla çıkararak onları baskıcı ve eril bir güçten "kurtardıklarını" iddia etmişlerdir (Yardım 2023: 66). Bir zamanlar "cinsel baskı ve güçsüzlük" gerekçesiyle

karşı çıkılan İslami başörtüsü, ilerleyen yıllarda laikliğe bir tehdit olarak görülmeye başlanmıştır. Laikliğin bir gereği olarak sınırlandırılan başörtüsü (Yardım 2023: 61), günümüzde "İslamcılıkla mücadele" gerekçesiyle hedef alınmaktadır (LCI 2025). Sebepler değişse de, 30 yılı aşkın süredir başörtüsü ve Müslüman kadının kamusal alandaki görünürlüğü sürekli bir mücadele konusu olmaya devam etmektedir.

Bayrou Genelgesi'nden 10 yıl sonra yayımlanan Stasi Raporu ile birlikte bu yasak resmîleşme yoluna girmiştir. İslami başörtüsüne özellikle vurgu yapan bu rapor, laikliğin gereği ve cumhuriyet değerleri doğrultusunda, cemaatleşmeye karşı bir önlem alınması gerektiğini öne sürerek başta İslami başörtüsü olmak üzere tüm dini sembollerin yasaklanmasını önermiştir. Raporda "görünür dini semboller" kavramına odaklanılsa da, "dini sembol" (*signe religieux*) ifadesi yalnızca 4 kez geçerken, "başörtüsü" (*voile/foulard*) kelimesi tam 27 kez anılmıştır. Buna karşılık diğer dini semboller olan "haç" (*croix*) yalnızca 4 kez, "kipa" (*kippa*) ise 5 kez zikredilmiştir. Bu oranlar, raporun esas hedefinin İslami başörtüsü olduğunu açıkça ortaya koymaktadır.

Başörtüsünün yasaklanmasına ilişkin yasa, Ulusal Meclis'te yapılan oylamada 36'ya karşı 494 oyla kabul edilmiştir (Gunn t.y.: 7). Böylece 2004 yılında başörtüsü, devlet okullarında resmî olarak yasaklanmıştır. Bu yasanın temel amacı, eğitim kurumlarında herkesi eşit bir zemine getirmek ve laiklik ilkesi doğrultusunda düşünce özgürlüğünü sağlamaktı. Ancak uzun vadede bu uygulamanın başörtüsü takan genç kızların eğitim hayatına olumsuz yansıyacağı ve onları okuldan dışlanmaya sürükleyeceği öngörülmemiştir. Bu durumun sonucu olarak, başörtüsünün yasaklanmasının cemaatleşmeyi engellemek yerine, tam aksine başörtülü öğrencileri cemaatleşmeye yöneltebileceği de tartışılmaktadır. Bu sebeple, söz konusu yasadan sonra özel okullara yönelen Müslüman kız öğrencilerin sayısında artış gözlemlenmesi olağan karşılanmalıdır (Yardım 2023: 65).

Başörtüsüne getirilen yasaklar, genç kızların okulda ötekileştirilmesine ve dışlanmasına sebep olmuştur. Aslında bu yasaların amacı, okul çatısı altında ayrımcılığı ve dışlanmayı önlemekti. Ancak sonuç tam tersi olmuş, yasaklanan kesimi toplumdan daha da soyutlamıştır. Bu konuda özellikle eski sağlık bakanı ve kadın hakları savunucusu Simone Veil tepki göstermiştir (Yardım 2023: 65). Yasaya karşı çıkan feministler de olmuştur. Ancak bu kişiler, ironik bir şekilde, "antifeminist" olarak nitelendirilmiştir (Yardım 2023: 68). Diğer yandan, kadın özgürlüğünü savunduklarını iddia eden bazı feministler ise bu yasağı desteklemiştir. Bu noktada bir çelişki ortaya çıkmaktadır: Zira bu yasak, iddia edilen özgürlüğü doğrudan ihlal etmektedir. Joan W. Scott da Fransızların Müslümanlara yönelik dışlayıcı ve ırkçı tutumlarına bizzat şahit olduğunu dile getirmektedir (Çaha 2011: 60).

Başörtüsüne farklı anlamlar yüklendiği açıktır. Örneğin ilgili yönetmeliklerde şu ifadeler yer almaktadır: "Baskı, kışkırtma, inanç dayatma ya da propaganda eylemleri yasaklanmıştır. Öğrencinin

ya da eğitim camiasının herhangi bir üyesinin onurunu, çoğulculuğunu ya da özgürlüğünü zedeleyecek, yanı sıra onların sağlık ve güvenliklerine zarar verebilecek davranışlar dışlanmıştır. Eğitim faaliyetlerinin ifasına, öğretmenlerin eğitsel rollerine yönelik her türlü düzensizlik ve eğitim kurumu içindeki düzeni ya da hizmetin normal işleyişini bozan her türlü davranış yasaklanmıştır. Kamusal eğitim hizmetine verilen görevler, öğrencilerin davranışları ve özellikle de programların içeriği ve devam mecburiyeti aracılığıyla etkilenmeyecektir" (Ilgaz 2005: 66).

Bu tartışmalar sonucunda laiklik ilkesinin yeniden düzenlenmesi gerektiği düşünülmüş ve şu ekleme yapılmıştır: "Vicdan özgürlüğüne ve sözleşmeye bağlı özel kurumların özgünlüklerine saygı çerçevesinde, okul, kolej ve liselerde, dini ya da siyasi aidiyeti gösteren kıyafet ve işaretler yasaktır. Her türlü yaptırım orantılıdır ve öğrenci, üzerine düşen yükümlülüklere uymaya davet edildikten sonra uygulanır" (Okdemir 2005: 111).

Bu kararın ardından, ilköğretim ve ortaöğretimi kapsayan bu kısıtlamanın üniversitelerde de uygulanıp uygulanmayacağı tartışılmaya başlanmıştır. Ancak Stasi Raporu'nda şu ifadeler yer almaktadır: "Üniversitelerde durum, okullardan tamamen farklıdır. Burada yetişkin bireyler eğitim görmektedir. Üniversite dünyaya açık olmak zorundadır. Dolayısıyla öğrencilerin burada dini, siyasi ya da felsefi kanaatlerini ifade etmelerinin engellenmesi söz konusu değildir" (*Rapport Stasi 2003* t.y.). Ancak günümüzde, 2025 yılında, Fransa İçişleri Bakanı Bruno Retailleau bu yasağın üniversitelerde de uygulanması gerektiğini tartışmaya açmıştır.

Başörtüsü yasaklarının ardından, özellikle İslami başörtüsüne yönelik olumsuz yaklaşımlar ciddi oranda artmıştır. Çeşitli kurum ve kuruluşlar toplumsal düzeyde bu algıyı istatistiksel olarak ölçmeye çalışmıştır. Ayrıca, 1994-1995 yılları arasında başörtüsü sebebiyle okuldan uzaklaştırılan öğrenci sayısı 140'a ulaşmışken, 2004-2005 yıllarında da dışlanma ve okuldan atılma vakalarının sürdüğü gözlemlenmiştir ("Comment le foulard a été interdit à l'école | INA" 2016). Bu oranlar, alınan kararların dışlayıcı bir niteliğe sahip olduğunu ve eğitim hakkına aykırı olduğunu göstermektedir. Jules Ferry yasasından bu yana eğitimi zorunlu kılan sistem, aynı zamanda belirli bir kalıp şart koşarak, bazı öğrencilerin eğitim hayatını doğrudan etkilemektedir.

Eğitim kurumlarının dışında da benzer vakalar yaşanmıştır. Örneğin, 2008 yılında özel bir kreşte çalışan başörtülü bir kadının "laiklik gereği" işten çıkarılması dikkat çekmiştir. "Baby Loup Vakası" olarak adlandırılan bu olay, iki kez Yargıtay sürecinden geçmiş, ilkinde hukuka aykırı bulunmuş, ancak yeniden değerlendirilerek ikinci Yargıtay kararında işten çıkarma işlemi hukuka uygun görülmüştür (Yardım 2023: 15).

2.5.2. Müslüman Kadınların Entegrasyonu

Sömürgecilik ve göç dalgalarının ardından sıkça gündeme gelen entegrasyon çalışmaları, göçmenlere ülkenin dilini ve değerlerini öğretmeyi amaçlarken, XX. yüzyılın sonu ve XXI. yüzyılın başlarında entegrasyon meselesi farklı bir boyut kazanmıştır. Çalışmamız, doğrudan Müslüman kadınlardan ziyade göçmen ailelerden gelen kadınları kapsadığı için göç politikalarına detaylı olarak değinilmeyecektir. Bu nedenle, yalnızca Müslüman kadınlara dayatılan entegrasyon sürecinin içeriğine odaklanacağız.

Müşerref Yardım, entegrasyon kavramını Göç Terimleri Sözlüğü'ne dayanarak şu şekilde tanımlamaktadır: "Göçmenleri hem birey hem de grup olarak toplumun bir parçası kabul eden süreç" (Yardım 2017: 110). Bu sürecin temel amacı toplumsal uyumu sağlamaktır (Yardım 2017: 103). Dolayısıyla, entegrasyonun tek taraflı bir süreçten ziyade karşılıklı bir çaba gerektirdiği anlaşılmaktadır. 1989 yılında meydana gelen Creil olayı ile birlikte entegrasyon kavramı yeniden gündeme gelmiş, ancak bu süreçte, Yardım'ın da belirttiği üzere, entegrasyondan çok "asimilasyon" politikalarının ön plana çıktığı görülmüştür. Göç Terimleri Sözlüğü'ne göre asimilasyon, "bir etnik ya da sosyal grubun -genellikle azınlıkların- baskın gruba uyum sağlaması" olarak tanımlanmaktadır (Yardım 2017: 110).

Entegrasyon kavramına ilişkin bir diğer tanım, Yahudi kökenli Fransız sosyolog ve filozof Raymond Aron'un kızı, sosyolog Dominique Schnapper tarafından yapılmıştır. Schnapper, "entegrasyon nedir, nasıl olmalıdır?" sorusuna şu şekilde yanıt vermektedir: "Bir topluma yalnızca sosyo-ekonomik olarak dahil olmanın ötesine geçerek, vatandaşlık boyutunu da içeren ve toplumun tüm bileşenlerini kapsayan dinamik bir süreçtir" (Yardım 2023: 49). Entegrasyon ve asimilasyon kavramları yeni ortaya çıkmış kavramlar olmayıp Fransa'nın sömürgecilik geçmişine ve özellikle Cezayir bağlamına kadar uzanmaktadır (Gaspard 1996).

Fransız devleti, vatandaşlarının cumhuriyetin temel değerlerine bağlı kalmalarını ve laiklik ilkesini ihlal etmemelerini özellikle vurgulamaktadır. Başörtüsü tartışmalarının ardından bu vurgu daha da belirgin hale gelmiş, İslami başörtüsü laikliğe ve ulusal kimliğe bir tehdit olarak görülmeye başlanmıştır. Başörtüsü giyen kadınların, cumhuriyetin ve laikliğin değerlerini benimsemedikleri gerekçesiyle dışlayıcı tutumlara maruz kaldıkları gözlemlenmektedir (Yardım 2017: 112). Bu bağlamda, entegrasyonun tek taraflı bir beklentiye dönüştüğü ve belirli bir kalıbın dayatıldığı görülmektedir (Yardım 2017: 112). Aksi halde bireyler, dışlayıcı ve aşağılayıcı bir tutumla karşı karşıya kalmaktadır.

Entegrasyon meselesi, başlangıçta göçmenleri hedef alırken, günümüzde göçmen ailelerin çocuklarının dil ve eğitim seviyelerinin yüksek olmasına rağmen kültürel ve ulusal kimlik bağlamında entegrasyonlarının sorgulandığı görülmektedir. Bu durum, asimilasyonu çağrıştırmakla birlikte, özellikle Müslüman kadınların hem eğitim hem de iş hayatında karşılaştıkları engelleri artırmaktadır.

Göçmenlerin ve göçmen kökenli bireylerin yeterince entegre olmadıkları iddia edilmekte ve kamusal alanda artan İslami semboller entegrasyonu engelleyen bir sorun olarak değerlendirilmektedir (Yardım 2023: 136). Bu noktada, Müşerref Yardım, toplumsal hafıza kavramına dikkat çekerek Fransız toplumunun hâlâ, dinin kamusal alanda görünürlüğünü reddeden bir zihniyeti sürdürdüğünü ifade etmektedir. Fransız Devrimi sonrası gelişen laiklik anlayışının ve devlet-din ayrımının, günümüzde Müslümanlara yönelik dışlayıcı politikalarla devam ettiği görülmektedir. Yapılan mülakatlar da göstermektedir ki, bireyler kendilerini entegre olmuş hissetseler ve ülkenin ekonomisine, eğitimine katkıda bulunsalar dahi, cumhuriyetin değerlerini yeterince yansıtmadıkları takdirde toplum tarafından tam anlamıyla kabul görmemektedir.

Sonuç olarak, çalışmamızın kapsamı doğrultusunda, Fransa'da ilköğretim ve ortaöğretim mezunu olup başörtüsü takan kadınların entegrasyon sürecini yakından inceleyeceğiz. Öncelikle entegrasyon kavramının mahiyeti ve sınırları ele alınacak, ardından Fransa'daki kimlik çatışmaları değerlendirilecektir.

Entegrasyon sürecinde öne çıkan beklentiler:

- Cinsiyet eşitliği
- Laiklik
- Modernite
- Demokrasi
- İfade özgürlüğü
- Cumhuriyet değerleriyle uyumlu bir yaşam
- Kamusal alanda kimliğin görünür olmaması
- Kimlikten soyutlanabilen bir Müslüman profili

2.5.3. Entegrasyon ve Sınırlar

Entegrasyon sürecine ilişkin üç temel kavram bulunmaktadır: entegrasyon, asimilasyon ve dahil olma (insertion). Bu kavramların benzerliği ve kullanımındaki belirsizlik, göçmen toplulukların yeterince entegre olamamakla suçlanmalarına ve dolayısıyla dışlanmalarına sebep olmaktadır. Oysa entegrasyon, tek taraflı bir süreç olmamalı; karşılıklı iletişim ve etkileşim gerektiren bir dinamik içinde ele alınmalıdır (Yardım 2023: 49). Ancak pratikte, bu üç kavram sıklıkla birbirine karıştırılmaktadır. Fransız devleti, azınlıkların yeterince entegre olamadığını öne sürerken, aslında talep edilenin asimilasyon olduğu görülmektedir.

Fransız topraklarında varlığı görece "yeni" olarak algılanan İslam ve mensupları, azınlık konumunda olmaları ve göçmen geçmişine sahip olmaları sebebiyle entegrasyona tabi tutulmaktadır. Boyer'in ifadeleriyle, "Sürekli olarak tam bir Fransız olduğunu kanıtlamasını talep ediyoruz" (Boyer 1998: 38). Boyer, Yahudilik ve Protestanlık örneklerine atıfta bulunarak, İslam'ın Fransa'da köklü bir tarihe sahip olmamasını bir tür eksiklik veya kaybedilmiş bir avantaj olarak değerlendirmektedir (Boyer 1998: 48). Oysa, İslam Fransızlar için yeni bir din değildir; yukarıda da belirtildiği gibi, Fransa'daki tarihi 7. yüzyıla kadar uzanmaktadır.

Entegrasyon sürecinde, mutlak bir laikleşmenin (*laicisation*) şart koşulduğu görülmektedir. Laiklik, Fransız kimliği ve bilincini temsil eden bir unsur olarak kabul edilmekte ve devletin belirli toplulukları tanıması için bir ön koşul olarak sunulmaktadır. Bu bağlamda, "Fransa'da İslam" (*Islam de France*) çalışmaları büyük önem taşımaktadır. Bu çalışmaların temel amacı, azınlığı temsil eden Müslümanların, Fransız laikliği çerçevesinde sosyal hayatta var olmalarını sağlamak ve toplumsal kabul süreçlerini kolaylaştırmaktır. Müslümanlara belirli yaşam hakları sunularak, onların Fransız değerleri çerçevesinde var olmalarına imkan tanınmıştır. Ayrıca, Müslüman topluluğun siyasi düzeyde tanınırlığını ve temsilini sağlamak amacıyla çeşitli kurumlar oluşturulmuş olup, bunlardan bazıları günümüzde de faaliyetlerine devam etmektedir.

Entegrasyon sürecinde, Müslüman topluluk ile Fransız devleti arasında aracılık rolü üstlenen çeşitli konsey ve kuruluşlar kurulmuştur. Bunlardan bazıları şunlardır:

- Fransa'daki İslami Kuruluşlar Birliği (Union des Organisations Islamiques en France - UOIF) (1983-1989); Fransa İslami Kuruluşlar Birliği (Union des Organisations Islamiques de France - UOIF) (1989-2017); Fransa Müslümanları (Musulmans de France) (2017-günümüz)
- Fransa'daki Müslümanların Ulusal Federasyonu (Fédération Nationale des Musulmans de France - FNMF) (1985)
- Entegrasyon Yüksek Konseyi (Haut Conseil d'Intégration - HCI) (1989-2012)
- Fransa'da İslam Hakları Düşünce Konseyi (Conseil de Réflexion sur l'Islam en France - CORIF) (1990-2003)
- Fransa İslam Konseyi (Conseil Français du Culte Musulman - CFCM) (2003-günümüz)
- Fransa'daki İslamofobi ile Mücadele Birliği (Collectif Contre l'Islamophobie en France - CCIF) (2003-2020); Avrupa'daki İslamofobi ile Mücadele Birliği (Collectif Contre l'Islamophobie en Europe - CCIE) (2020-günümüz)

Bu kuruluşlar, Müslüman toplumu ile Fransız devleti arasında bir diyalog mekanizması oluşturarak entegrasyon süreçlerini yönlendirmeye çalışmıştır.

Entegrasyon süreciyle ilgili olarak üç temel grup tespit edilmiştir:

1. Kamusal alandan uzak duran geleneksel göçmen aileler

2. Eğitim ve iş hayatında başarılı olmak için çaba gösteren, göçmen kökenli olup kamusal alanda var olmayı hedefleyen bireyler

3. Fransız değerlerini yansıtmadığı düşünülen grupları dışlayanlar

Birinci grubun kendi sınırlarını aşmak istememesi, entegrasyon meselesinin tartışmalı yönlerinden biri olarak ele alınabilir. Ancak ikinci gruptan beklenenin, aslında entegrasyondan ziyade asimilasyon olduğu görülmektedir. Geleneksel ve dini değerlerin yalnızca özel alanda yaşanmasını öngören uygulamalar, Fransız kimliğinin dayatılması ve kamusal alandaki dini görünürlüğün kısıtlanması, göçmenler için çeşitli sınırlar oluşturmaktadır. Bu durum, özellikle Müslüman ve göçmen ailelerin ötekileştirilmesine yol açmakta ve bireylerde değersizlik hissine neden olmaktadır. Bu bağlamda, "özgürlük, eşitlik ve kardeşlik" ilkelerinin kapsayıcılığı sorgulanmaktadır (Yardım 2023: 139).

İş başvurularında, bireyin adı, onun dini kimliği hakkında ipuçları verebilmekte ve ayrımcılığa yol açabilmektedir. Özellikle kadınlar için, başörtüsü gibi dini semboller, kişinin kimliği hakkında kesin bir bilgi sunmakta ve işe alım süreçlerinde belirleyici bir faktör haline gelebilmektedir. Fransa'da etnik ve dini farklılıklar temelinde ayrımcılık yapıldığını ortaya koyan birçok akademik çalışma bulunmaktadır (Adida vd. t.y.). Ayrıca, kadınların, Müslüman erkeklere kıyasla daha fazla ayrımcılığa maruz kaldıkları da tespit edilmiştir (Yardım 2023: 15). Uluslararası Af Örgütü (*Amnesty International*), başörtüsünün Fransa'da bir sorun olarak görüldüğünü raporlarında açıkça belirtmektedir ("France. Le renvoi d'une employée portant un foulard constitue une discrimination" 2013; "France. L'interdiction du port du foulard dans le sport en France met au jour l'existence d'une politique du « deux poids, deux mesures » discriminatoire à la veille des Jeux olympiques et paralympiques" 2024; "Toute interdiction du voile intégral constituerait une violation du droit international relatif aux droits humains" 2010).

Tüm bu tartışmalara rağmen, dönemin Cumhurbaşkanı Nicolas Sarkozy, laiklik ile din arasındaki dengenin korunması gerektiğini savunmuş ve dinin devlet için bir tehdit oluşturmadığını ifade etmiştir (Sarkozy 2004: 14). Bu bağlamda "pozitif laiklik" (*laïcité positive*) kavramını gündeme getirerek, her bireyin dinini temel bir hak olarak yaşayabilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Sarkozy, laikliğin, din karşıtlığını amaçlayan bir ilke olmadığını belirtmiş ve dindar bireylerin inançlarını özgürce yaşayabilmeleri için devletin uygun ortamlar sunması gerektiğini ifade etmiştir: "*Celui qui pratique n'a pas à s'en excuser et la République doit même veiller à ce qu'il puisse le faire dans de bonnes conditions*" (İbadet edenlerin özür dilemesine gerek yoktur hatta Cumhuriyet bunu iyi koşullarda yapmalarını sağlamalıdır.) (Sarkozy 2004: 16).

2.5.4. Kimlik Çatışması

Bu alt başlığı seçmemizin temel sebebi, entegrasyon sürecinde bireylerin—özellikle Müslümanların—kamu ile özel hayat arasında bir ikilem yaşaması ve bu durumun içsel bir kimlik çatışmasına yol açmasıdır.

Birinci Dünya Savaşı'nın ardından ülkelerine geri dönmeyerek Fransa'da yerleşik hayata geçen göçmenler, farklı kategorilere ayrılarak tanımlanmıştır. "*Beurs*" ve "*Beurette*" gibi terimlerle anılan bu göçmenler, Fransız vatandaşlığını kazanmalarına rağmen, hâlâ farklı bir grup olarak değerlendirilmiş ve temsil edilmeyen azınlık bir grup olarak kalmıştır (Yardım 2023: 37-38). Entegrasyon çalışmalarına rağmen, göçmenlerin isimleri ve fiziksel görünümleri (koyu ten rengi, kıvırcık saç, sakal, İslami başörtüsü) dışlanmalarına neden olmuştur. Yerleşim alanları banliyölerle sınırlı tutulan bu azınlık, Fransız vatandaşlığını kazansa bile "yabancı" olarak algılanmaya devam etmektedir. Bu durum, toplumsal sınıf ayrımının açık bir göstergesidir. Fransız toplumunda eşit şartlarda kabul edilmediklerini fark eden Müslümanlar, 1983 yılında Paris sokaklarında "Beurs Yürüyüşü"nü (*Marche des Beurs*) düzenlemiş ve ırkçılığa karşı verdikleri mücadeleyi tarihe kaydetmiştir (Yardım 2023: 38).

Fransa'da doğup büyüyen, devlet okullarında eğitim gören genç bir Müslüman kadın, inancının gereği olarak başörtüsü giymeye karar verdiğinde çeşitli engellerle karşılaşmaktadır. Ortaokul ve lisede başörtüsünü çıkarması zorunluluğu, okul gezilerinde başörtüsü yasağı ve yükseköğretimde bazı meslek alanlarında başörtüsünün kabul görmemesi gibi faktörler, onu zor seçimler yapmaya zorlamaktadır. Bu bağlamda, başörtüsü takan bir genç kadın iki seçenekle karşı karşıya kalmaktadır: Ya tüm bu yasaklar nedeniyle hayatının bir kısmını başörtüsüz geçirmeyi kabul edecek ya da bu engelleri en aza indirecek yolları arayacaktır. Her ne kadar Fransa'da düşünce ve vicdan özgürlüğü anayasal güvence altına alınmış olsa da, uygulanan devlet politikaları bu özgürlüğü ciddi şekilde kısıtlamaktadır. Nitekim, "Laikliğin Kutsal Mabedi: Okullar" başlıklı bölümde de belirtildiği gibi, Fransız devlet okulları sadece eğitim vermekle kalmayıp, aynı zamanda Cumhuriyet'in değerlerini benimseyen bireyler yetiştirmeyi amaçlamaktadır. Bu durumda entegrasyon sorununa farklı açılardan da yaklaşmak gerekmektedir. Eğitimine önem veren ve kamusal alanda yer almak isteyen bir Müslüman kadın, ya başörtüsünü giymekte ısrar ederek sistemin dışında kalmayı göze alacak ya da başörtüsünden feragat ederek sistemin bir parçası olma hakkını kazanacaktır.

Başörtüsü konusundaki tartışmalara bakıldığında, diğer din adamları kendi dini kıyafetleriyle başörtüsünü kıyaslamakta ve başörtüsünün zorunluluğunu sorgulamaktadır. Kendi inançlarında böyle bir zorunluluk bulunmadığı için, Müslüman kadınlardan da bu "fedakârlığı" yapmalarını beklemektedirler (Sarkozy 2004: 96). Buna ek olarak, Fransa'da yaşayan Müslüman kadınlar sık sık Afganistan ve İran'daki devlet baskılarıyla karşılaştırılmaktadır (Pena-Ruiz 2001: 63). Bu karşılaştırmanın temel

amacı, söz konusu ülkelerde başörtüsünün zorla dayatıldığını vurgulayarak, Fransa'daki başörtüsü yasağını meşrulaştırmaktır. Ancak, burada göz ardı edilen nokta şudur: Her iki durumda da bireyin özgür iradesine müdahale söz konusudur. Bir tarafta başörtüsünü zorla dayatan bir sistem varken, diğer tarafta başörtüsü giymeyi yasaklayan bir sistem bulunmaktadır. Dahası, Müslüman kadınların başörtüsüne yüklediği anlamı onlardan öğrenmek yerine, dışarıdan bir bakış açısıyla yapılan varsayımlar üzerinden yargılara varılmaktadır: "Genç kızların ya baskı, ya kültürel normlar, ya aile ya da mahallede korunma amacıyla başörtüsü taktıkları" şeklindeki söylemler, bu anlayışın bir yansımasıdır (Sarkozy 2004: 96-97). Bu nedenle, laiklik bu tür baskılara karşı sunulan tek çözüm olarak görülmektedir (Sarkozy 2004: 98).

Öte yandan, Fransız kimliği ile göçmen kimliği arasında bir çatışma olduğu açıktır. Fransız başbakanları tarafından sıkça vurgulanan "milli Fransız kimliği," devletin beklediği entegrasyonun tam olarak bu kimliğin benimsenmesi olduğunu göstermektedir. Bu bağlamda, entegrasyonun aslında asimilasyon anlamına geldiği açıktır. Ayrıca, geleneksel olarak Hristiyan ve beyaz tenli bir kimlikle özdeşleşen Fransız kimliği, koyu tenli Müslüman göçmenleri içine alabilir mi? Bu durumda, sonu gelmeyen bir entegrasyon süreci kaçınılmaz hale gelmektedir.

Milliyetçi bir yapıya sahip olan ve bu konuda öncü bir rol oynayan Fransız toplumu ve hükümeti, başlangıçta memnuniyetle karşıladığı göçmen topluluklarını günümüzde ulusal kimliğe bir tehdit olarak görmektedir. Ulusal kimlik tartışmaları, seçim kampanyalarının önemli bir unsuru haline gelmiş, belediye başkanlarının konuşmalarında sıkça yer bulmuş ve böylece göçmenlere yönelik hoşnutsuzluk ve korku daha da pekiştirilmiştir (Adida vd. t.y.: 4). Fransız kimliğini koruma yönündeki çalışmalar, özellikle Müslüman Araplar ve Türkler gibi etnik gruplara karşı nefret söylemlerinin artmasına sebep olmuştur. Bu durum, "Fransızların göçmenlere karşı bıkkınlığını pekiştirmiştir" (Adida vd. t.y.: 5).

Yapılan bir araştırmada, iş başvurularında adayların etnik kimlikleri temel alınarak ayrımcılığa uğrayıp uğramadıkları incelenmiştir. Deney kapsamında, aynı özelliklere sahip ancak isimleri farklı olan özgeçmişler (CV'ler) iş ilanlarına gönderilmiş ve sonuçlar değerlendirilmiştir. Çalışma, Müslüman adayların, aynı niteliklere sahip Fransız adaylara kıyasla 2,5 kat daha az işe alınma şansına sahip olduğunu ortaya koymuştur. Ayrıca, Müslüman çalışanların, Hristiyan çalışanlara kıyasla aylık ortalama 400 euro daha düşük maaş aldığı tespit edilmiştir (Adida vd. t.y.: 14). Bu bulgular, Müslüman göçmenlerin kendi kimlikleriyle entegrasyon sürecinde ciddi engellerle karşılaştığını göstermektedir (Adida vd. t.y.: 14).

İKİNCİ BÖLÜM: BİR SAHA ARAŞTIRMASI: FRANSA'DA BAŞÖRTÜ GİYEN KADINLARIN MESLEKİ YÖNELİMLERİ

Bu bölümde, oluşturduğumuz örneklem grubunda yer alan katılımcılarla gerçekleştirdiğimiz derinlemesine mülakatlardan elde edilen verilerin analizi ve değerlendirmesi sunulacaktır. Bu bağlamda öncelikle katılımcıların sosyo-demografik özellikleri ele alınacak, ardından belirlediğimiz temalar doğrultusunda dindarlık düzeyi, eğitim durumu, Fransız eğitim sistemi ve dini semboller hakkındaki görüşleri ile İslamofobi'ye ilişkin düşünce ve deneyimleri incelenecektir. Böylece mesleki yönelimleri üzerinde etkili olan faktörlerin tespit edilmesi kolaylaşacaktır. Son olarak, Fransa'daki eğitim ve iş hayatına dair tecrübeleri, kaygıları ve beklentileri değerlendirilecek ve böylece çalışmamızın temel amacı olan "Fransa'da başörtüsü giyen kadınların mesleki yönelimleri"ni etkileyen faktörlerin analizi gerçekleştirilecektir.

Mülakat soruları doğrultusunda oluşturduğumuz temalar temelinde, katılımcıların din, aile ve eğitim anlayışlarına bağlı olarak mesleki yönelimleri değerlendirilecek ve yorumlanacaktır. Böylece, çalışmamızın başlangıcında ortaya koyduğumuz sorulara yanıt arayarak, mesleki yönelimlerin yoğunlaştığı alanları belirlemek, bu yönelimi şekillendiren temel faktörleri tespit etmek ve katılımcıların motivasyon kaynaklarını ortaya koymak mümkün olacaktır.

Çalışmamızda, katılımcıların araştırma konumuzla ilgili duygu, düşünce ve deneyimlerinin yanısıra, Fransa'da yaşayan Mülsüman ve başörtülü bir kadın olarak kişisel tecrübe ve gözlemlerimize de yer verilecektir. Tüm bu bağlamları göz önünde bulundurarak, Fransa'da laiklik ilkesi gereğince dini sembollere yönelik politikalar ile başörtüsü giyen kadınların mesleki yönelimleri arasındaki ilişki yorumlanacaktır.

3.1. Örneklemin Sosyo-Demografik Özellikleri

Aşağıda, oluşturduğumuz örneklem grubunu temsil eden ve çalışmamızın veri kaynağını oluşturan, katılımcıların sosyo-demografik özelliklerini içeren tablo yer almaktadır. Bu tabloda, mülakat için hazırladığımız sorular doğrultusunda katılımcıların yaşı, eğitim durumu, medeni durumu, yaşadığı şehir, çalışma durumu, mesleği, çalıştığı kurumun niteliği (özel/kamu), geliri, ailenin kökeni ve uyruğu gibi bilgiler yer almaktadır.

Tablo 2 : Katılımcıların Sosyo-Demografik Özellikleri :

K* no.	Yaş	Eğitim	Medeni Durum	Yaşadığı Bölge	Meslek	Kurum	Gelir	Aile Göç-men mi?	Uyruk
K1	27	Lisans	Bekar	93	Öğrenci/ Staj-yer	/	Orta	Cezayir/ İtalya	Fr*
K2	21	YL	Bekar	75017	Öğrenci/ Staj-yer	/	Orta	Komorlar	Fr
K3	33	YL	Bekar	95	Müdür	Özel	Üst-orta	Türkiye	Fr/ Tr*
K4	25	Önlisans	Bekar	93	Öğretmen/ Diyetisyen	Kamu	Üst-orta	Türkiye	Fr / Tr
K5	24	Lisans	Bekar	78	Öğrenci	/	Orta	Türkiye	Fr/ Tr
K6	20	Lisans	Bekar	93	Öğrenci	/	Orta	Mısır	Fr
K7	23	Lisans	Evli	93	Hemşire	Kamu	Orta	Cezayir	Fr / Cz*
K8	24	Doktora	Bekar	93	Stajyer/Muha-sebe uzmanı	Özel	Üst-orta	Türkiye	Fr/ Tr
K9	29	Lisans	Evli	93	Ebe	Özel	?	Fas	Fr/ Fas
K10	19	Lisans	Evli	94	Öğrenci/Satış Görevlisi	Özel	Alt-orta	Cezayir	Fr/ Cz
K11	24	YL	Bekar	94	Öğrenci	/	Orta	Cezayir/ Fas	Fr/ Fas
K12	20	Lisans	Bekar	77	Öğrenci	/	Orta	Cezayir	Fr/ Cz
K13	19	Lisans	Bekar	78	Öğrenci	/	Orta	Cezayir	Fr/ Cz
K14	20	Lise	Evli	92	Girişimci	Özel	Üst-Orta	Cezayir	Fr/ Cz
K15	24	YL	Bekar	94	Finans Risk Denetimcisi	Özel	Orta	Türkiye	Fr/ Tr
K16	18	Önlisans	Bekar	78	Yardımcı Öğ-retmen	?*	Düşük	Cezayir/ Fas	Fr/Cz/ Fas
K17	21	YL	Evli	91	Öğrenci/ Satış Danışmanı	Özel	?	Cezayir/ Kamerun/ Fas	Fr/ Cz
K18	21	Lisans	Bekar	92	Öğrenci	/	Orta	Libya (annesi İngili-tere'de doğdu)	Fr/ Libya/ İng*
K19	20	Lisans	Bekar	75013	Öğrenci	/	Orta	Fildişi	Fr/ FD*
K20	20	Lisans	Bekar	75018	Öğrenci	/	Orta	Senegal/ Mali	Fr/ Mali
K21	23	Lisans	Evli	95	Girişimci	Özel	Alt-Orta	Senegal	Fr
K22	23	Lisans	Evli	94	Sosyal Hiz-metler asistanı	?	Üst-Orta	Komorlar	Fr/Ko-mor
K23	27	YL	Bekar	95	Hukukçu	Özel	Orta	Türkiye	Fr/ Tr
K24	27	YL	Evli	93	Klinik Psiko-log	Özel	Orta	Türkiye	Fr/ Tr
K25	24	YL	Bekar	93	İş arıyor	/	Orta	Türkiye	Fr/ Tr

*K: Katılımcı; *Fr: Fransa ; *Tr: Türkiye ; *Cezayir ; ?: belirtilmemiştir.

Katılımcılar arasında 22, 26,28 ve 30 yaş haricinde her yaştan en az bir kişi bulunmaktadır. En yoğun yaş grupları 20 ve 24 olup, her iki yaş grubunda beşer katılımcı yer almaktadır. Bunu sırasıyla 21 ve 23 yaşlarında üçer, 19 yaşında iki, 18, 25, 29 ve 33 yaşlarında ise birer katılımcı takip etmektedir.

Örneklem grubunun yaş otalaması ise 23 olarak hesaplanmıştır. Yaş dağılımının orantılı olduğu gözlemlenmektedir.

Katılımcıların eğitim durumu değerlendirildiğinde, her seviyeden bireyin yer aldığı görülmektedir. Örneklemde lise mezunu, önlisans, lisans, yüksek lisans ve doktora düzeyinde katılımcılar bulunmaktadır. Dağılıma bakıldığında, en büyük grubu lisans öğrencileri ve mezunları oluşturmaktadır (13 kişi). Bunu yüksek lisans öğrencisi ve mezunu olan katılımcılar takip etmektedir (8 kişi). Ayrıca iki önlisans mezunu, bir lise mezunu ve bir doktora öğrencisi örneklemde yer almaktadır.

Medeni durum açısından değerlendirildiğinde, katılımcılarımızın çoğunluğunun bekar kadınlardan oluştuğu görülmektedir. Örneklemde 17 kişi bekar geri kalan 8 kişi evlidir.

Yerleşim bölgeleri incelendiğinde, ilk bölümde sunulan verilerle paralel olarak, üç kişi hariç tüm katılımcıların Paris bölgesinin banliyö kısmına yaşadığı belirlenmiştir. Yoğunluk açısından değerlendirildiğinde, katılımcıların çoğunluğunun 93 bölgesinde (8 kişi) yaşadığı görülmektedir. Bunu 94 bölgesi (4 kişi), 95 ve 78 bölgesi (3'er kişi), 92 bölgesi (2 kişi) ve son olarak 91 ve 77 bölgesi (1'er kişi) takip etmektedir.

Tezimizin konusu gereği yöneltilen meslek sorusuna verilen yanıtlar doğrultusunda, katılımcıların 12'sinin öğrenci olduğu belirlenmiştir. Bunlardan ikisi, eğitimine paralel olarak satış danışmanlığı yapmaktadır. İki katılımcı stajyer iken, bir katılımcı aktif olarak iş arayışında olduğunu belirtmiştir. Çalışan katılımcılar arasında ise 12 kişi bulunmaktadır. Bu gruptaki bireylerden 2'si kamuda, 8'i özel sektörde çalıştığını ifade etmiş, geri kalan 2 kişi çalışma durumu hakkında bilgi vermemiştir.

Sosyo-ekonomik açısından yapılan değerlendirmeye göre, katılımcıların büyük çoğunluğunun orta gelir grubunda yer aldığı görülmektedir (15 kişi). Gelir düzeyi hakkında bilgi vermeyen iki katılımcı bulunmaktadır. Beş kişi, gelir düzeyinin iyi olduğunu ve bu nedenle kendisini orta seviyenin biraz üzerinde değerlendirdiğini ifade etmiştir. İki katılımcı ise kendisini orta seviyenin biraz altında, bir katılımcı ise düşük gelir grubunda olarak tanımlamıştır.

Katılımcıların aile kökenleri incelendiğinde, geniş bir etnik çeşitliliğin olduğu görülmektedir. İlk bölümde zikredilen göçmen ülke listesi, katılımcılar arasında sıkça karşılaşılan kökenleri yansıtmaktadır. Örneklemde, « melez » etnik kökenlere sahip beş katılımcı bulunmaktadır. En yaygın kökenler sırasıyla Cezayir, Türkiye, Fas, Komorlar, İtalya, Mısır, Kamerun, Libya, İngiltere, Fildişi, Senegal, Mali'dir. Katılımcılar arasında hem anne hem baba göçmen olanlar bulunduğu gibi, yalnızca annesi veya yalnızca babası göç etmiş olup, diğer ebeveyni Fransa doğumlu olan bireyler de mevcuttur.

Son olarak, katılımcıların tamamının Fransız vatandaşı olduğu belirlenmiştir. Bununla birlikte, dört kişi hariç tüm katılımcılar çifte vatandaşlığa sahiptir. Çifte vatandaşlık, bireyin hem anne veya

babasının doğup büyüdüğü ülkenin hem de kendi doğup büyüdüğü (veya ilköğretim ve ortaöğretimini tamamladığı) ülkenin vatandaşlığına sahip olması anlamına gelmektedir.

Bir sonraki alt başlıkta, mülakat sorularının ilk teması olan Müslüman göçmen aile profili ele alınacaktır.

3.2. Dindarlık, Aile ve Başörtüsü

Dindarlık, farklı tanımlarla ifade edilebildiği gibi, çeşitli etkenlere bağlı olarak da değişiklik gösterebilmektedir. Bu çalışmada, katılımcılara belirli bir dindarlık ölçütü sunulmamış; bunun yerine, kendi dindarlıklarını nasıl değerlendirdikleri ve bu dindarlığı nasıl tanımladıkları sorulmuştur. Böylece, başörtüsü giymek gibi dini bir göstergenin katılımcılar nezdindeki anlamını ve yansımasını belirli bir düzeyde ölçmek amaçlanmıştır.

Bu doğrultuda, bireyin dindarlığını etkileyen toplumsal ve sembolik unsurların olup olmadığını tespit edebilmek amacıyla; ailenin dindarlık anlayışına, dini hassasiyetine ve doğrudan müdahalesine yönelik sorular yöneltilmiştir. Son olarak, katılımcıların başörtüsüne atfettikleri önem ve anlam üzerinde durulmuştur.

Bu şekilde, bireyin din algısıyla içinde bulunduğu toplum arasındaki ilişkiyi gözlemleyerek, toplum ile birey arasında bir baskı unsuru olup olmadığını tespit etmek hedeflenmiştir. Tüm bu sorgulamalar, nihai olarak bireylerin mesleki yönelimlerinde dinin ve ailenin doğrudan bir etkisinin bulunup bulunmadığını ortaya koymayı amaçlamaktadır.

3.2.1. Dindarlık Düzeyi ve Dindarlığın Tanımı

Katılımcıların verdikleri cevaplara göre dindarlık düzeyi; “az dindar”, “dindar” ve “çok dindar” olmak üzere üç kategoriye ayrılmıştır. Bu kategoriler alt başlıklara da ayrılabilir; ancak burada amaç, genel bir izlenim ve kanaate ulaşmaktır. Katılımcılardan bazıları dindarlıklarını doğrudan ve net bir şekilde ifade ederken, bazıları ise “dindarlık” kavramını doğrudan kullanmaktan ziyade, dindarlıklarını yansıtan davranış ve inançlarını ifade etmeyi tercih etmiştir. Bu tür dolaylı ifadeler, diğer tanımlarla karşılaştırılarak uygun kategoriye yerleştirilmiştir.

Katılımcılardan ikisi kendini “az dindar”, ikisi “çok dindar” ve 21’i “dindar” olarak tanımlamaktadır. Dindarlığını net ve kısa bir şekilde ifade eden örneklerden biri şudur:

> « Evet, çünkü üzerime düşen dini yükümlülükleri yerine getirdiğim için kendimi dindar olarak görüyorum, » (K20, 20, Bekar, Öğrenci, 75018, Fransız/Mali)

Burada sunulan dolaylı dindarlık tanımı, farklı biçimlerde de olsa birçok katılımcı tarafından desteklenmektedir. Nitekim dindarlık tanımına bakıldığında, öz itibarıyla farklı bir yaklaşımla

karşılaşılmamaktadır. Bilgin, "Din, Dindar, Dindarlık" başlıklı makalesinde dindarlığı, bireyin mensubu olduğu dinin inanç, ilke, pratik ve sembollerini içselleştirip bunları tutum ve davranışlarında sergilemesi olarak tanımlamaktadır (Bilgin 2014: 76).

Öte yandan, dindarlığını ifade ederken kibirli görünmekten kaçınan bazı katılımcılar, bu durumu yaşamlarında yaptıkları fedakârlıklar ve uyguladıkları pratiklerle açıklamaya çalışmıştır. Bu tür yanıtlarla araştırma sürecinde sıkça karşılaşılmıştır.

> "Kelimelere dökmeyeceğim çünkü, bunun kibirli olduğundan değil de, ama mümkün olduğunca dindar olmaya çalışıyorum, ama yine de hayatımda bir yolu takip etmeye çalışıyorum, bu da din yolu, kendimi adapte etmeye çalışıyorum, hayatı dine uyarlamaya çalışıyorum, tersi değil. Bu yüzden onun merkezi bir yeri olduğunu ve mümkün olduğunca emirlere uymaya çalıştığımı söyleyebilirim." (K17, 21, Evli, Öğrenci, 91, Fransız/Cezayir

Kimi katılımcılar ise dindarlığını ifade etmenin utanılacak bir şey olmadığını belirterek bu durumu açıkça dile getirmiştir:

> "…bir dindar olarak, her halükarda, dinin hayatımda ve yaşam seçimlerimde çok önemli bir yeri var. 16 yaşında başörtü giymeye karar verdim. Günlük namazlarımı kılıyorum. Ve günümü namazlarıma göre düzenleyebilmek için elimden geleni yapıyorum. 20 yaşındayken hacca gittim. Evet, dinin önemli bir yeri var. İşte, ben dindarım ve bunu söylemekten utanmıyorum." (K9, 29, Evli, Ebe, 93, Fransız/Fas)

K9'un ifadelerinden yola çıkarak, inancını ve dindar bir birey olduğunu açık bir şekilde dile getirebilmesi, dinî yaşantının zor olduğu varsayılan Fransa gibi bir ülkede, laiklik ilkesinin bir gereği olarak vicdan ve inanç özgürlüğünün doğal bir sonucudur ("Loi du 9 décembre 1905 concernant la séparation des Églises et de l'État – Légifrance", 2021).

Dindarlığın ifade ediliş biçimlerine yeniden dönecek olursak, bazı katılımcıların dindarlıklarını doğrudan beyan etmek yerine, dış görüşlere dayalı tanımlamalarda bulundukları görülmektedir:

> "İnsanlar genellikle beni çok dindar olarak tanımlar ama ben kendimi normal olarak görüyorum, yani bilmiyorum." (K1, 27, Bekar, Öğrenci, 93, Fransız)

Öte yandan, dindarlığını yetersiz bulan, pratik hayatındaki eksiklikler nedeniyle kendisini "dindar" olarak görmeyen katılımcılar da vardır:

> "Yani şöyle... Elimden geldiğince yapmaya çalışıyorum, yaşamaya çalışıyorum. Ama biliyorum ki bütünce yaşayamıyorum. Yani tam tamına bir dindar kişiyim diyemem. Çünkü aksattığım şeyler de çok." (K4, 25, Bekar, Öğretmen/Diyetisyen, 93, Fransız/Türk)

Dindarlığın, bazı katılımcılar tarafından yaptıkları fedakârlıklar aracılığıyla ifade edildiğine rastlanmaktadır. Bu noktada dikkat çeken bir husus, başörtüsü giymenın kadınların hayatlarında bir fedakârlık ve mücadele biçimi olarak görülmesidir. Örneğin:

"Evet, kendimi dindar biri olarak görüyorum çünkü özellikle başörtüsü giymek gibi gayret gösterdim." (K10, 19, Evli, Öğrenci, 94, Fransız/Cezayir)

"Dindarlığın tanımı nedir?" sorusuna verilen yanıtlar çeşitlilik göstermektedir. Bazı katılımcılar dindarlığı sadece inanç esaslarıyla sınırlandırırken, bazıları hem inanç hem de ibadet pratiklerini yerine getiren bireyleri "dindar" olarak görmektedir. Böylece, katılımcıların gündelik yaşamlarında dinin yeri ve önemi vurgulanmıştır. Bu ifadelere dayanarak, din unsurunun katılımcıların hayatında yönlendirici bir otorite olarak değerlendirilebileceği söylenebilir. Dolayısıyla dinin, bireylerin karar alma süreçlerinde önemli bir rol oynadığı/oynayacağı anlaşılmaktadır.

"… din çok önemli bir şey ve kendimi imansız ve ibadetsiz yaşarken göremiyorum" (K11, 24, Bekar, Öğrenci, 94, Fransız/Fas)

Ancak bazı durumlarda, bireylerin mesleklerini icra ederken dinî emir ve yasaklardan ödün vermeleri gerektiğine dair farklı değerlendirmelerle karşılaşılmaktadır. Bu durum, katılımcıların dindarlıkları ile iş hayatları arasında bir gerilim yaşadıklarını ortaya koymaktadır:

> "Evet inaçlı bir insanım. Fakat dindar diyebilecek kadar yani çok aşırı dindar diyebilecek kadar da maalesef kendimi nitelendiremiyorum. Hani dediğini hayatımın ortasına koymayı çalışıyorum ama bu çok zor şu yaşadığımız şartlar altında. Mesela bankada çalışıyorum. Bunu birkaç arada bir sorguluyorum kendime. Ne kadar doğru benim bankada çalışabilmem sonuçta fayiz oranlarından kazanıyoruz biz. Benim maaşım oradan geliyor. Yani böyle sorgulamalar yaşıyorum." (K15, 24, Bekar, Finans Risk Denetimcisi, 94, Fransız/Türk)

Dindar kadınlardan oluşan örneklem grubumuzun verdiği yanıtlardan hareketle, bireyin dindarlığı; temel dini inançlara sahip olma, günlük ibadetleri yerine getirme ve — araştırmanın hedef kitlesi göz önünde bulundurulduğunda — zorluklara rağmen başörtüsü giymek şeklinde tanımlanmaktadır. Her ne kadar inanç ve dindarlık konularını açık bir dille ifade etmekte çekimser davranan katılımcılar bulunsa da, bu konulara yönelik şüpheci bir yaklaşım sergilenmemiştir. Aynı zamanda, iş hayatı ile dindarlık arasında yaşanan gerilim, Begüm Büşra Köker'in yürütmüş olduğu "Dinî Hayatta Gerilim Alanları: Çalışan Dindar Bireyler Üzerine Nitel Bir Araştırma" başlıklı yüksek lisans tezini hatırlatmaktadır. Her ne kadar Köker'in çalışması Türkiye bağlamında gerçekleştirilmiş olsa da, bu araştırmada elde edilen verilerden hareketle, benzer bir gerilimin Türkiye dışında da var olduğu gözlemlenmektedir. Mezuniyet sonrası dönem ile bireylerin etnik kimlikleri arasındaki gerilimi inceleyen bir diğer çalışma ise Maryam Kolly tarafından 2018 yılında Brüksel özelinde yürütülmüştür. Kolly bu çalışmasında, Müslüman bireylerin seküler bir ortamda geliştirdikleri hibrit kimliğin, mezuniyet sonrası iş yaşamlarının yanı sıra eğitim süreçleri boyunca korudukları dinî hassasiyetler temelinde şekillendiğine dikkat çekmektedir (Kolly, 2018). Bu husus, çalışmamız açısından da önem arz etmektedir. Zira Müslüman kadınların meslek seçimlerinde, hayatlarının önemli bir unsuru olan dinin dikkate alınacağı ve din ile iş hayatı arasında yaşanabilecek gerilimlerin mümkün olduğunca azaltılmaya çalışılacağı öngörülmektedir. Dolayısıyla,

Fransa'da başörtüsü takan kadınların mesleki yönelimlerinde dinin belirleyici bir etken olduğu söylenebilir.

3.2.2. Ailenin Dini Hassasiyeti

Aile ve yakın çevre gibi sosyal etkenlerin, bireylerin dinî ve sosyal yönelimlerini etkilediği sosyolojik bir gerçektir. Bu nedenle çalışmamızın ilk aşamasında, örneklem grubunun aile içerisindeki dinî hassasiyetlerine odaklanarak, dindarlıklarının bir "yansıma" mı yoksa samimi bir inanç ve pratik temelli mi olduğunu tespit etmeyi amaçlamaktayız. İkinci aşamada ise, mesleki yönelimlerinde aile baskısının etkili olup olmadığını belirlemeye çalışmaktayız. Sonuç olarak katılımcıların verdikleri yanıtlara dayanarak ailelerinin dini ve sosyal hassasiyetleri şu kategorilere ayrılmıştır: "Dindar değil (inançlı)", "dindar değil (inançsız)", "dindar", "çok dindar (baskıcı)", "çok dindar (baskı uygulamayan)", "kültürel dindarlık" ve "karma dindar aile profili". Katılımcıların bir kısmı ailesini açıkça dindar veya inançsız olarak tanımlarken, bazıları ise ebeveynlerinden birinin dindar diğerinin ise dindar olmadığını ifade etmiştir. Ayrıca ailesinin dinî hassasiyetlerinin yoğun olduğunu fakat buna rağmen herhangi bir zorlama yaşamadığını belirtenlerin yanı sıra, bu hassasiyetlerin bir baskı unsuru olarak hissedildiğini belirten katılımcılar da bulunmaktadır.

Bazı katılımcılar, ailelerinin dini değerleri kültürel bir miras olarak benimsediğini ve dindarlıklarının daha çok yaşadıkları kente özgü geleneklerle iç içe geçtiğini ifade etmektedir. Verilen yanıtlar tek tip bir aile yapısının söz konusu olmadığını ortaya koymaktadır. Özellikle karma aile profili kapsamında çeşitli durumlarla karşılaşılmıştır:

- Ebeveynlerden birinin inançsız ya da Müslüman olmayan biri olması;
- Annenin dindar olup babanın daha rahat dini tutumlar sergilemesi;
- Annenin aile içinde dini uygulamaları teşvik edici rol üstlenmesi;
- Aile bireylerinin dindarlık düzeylerinin farklılık göstermesi.

Yukarıda elde ettiğimiz farklı aile profillerine örnek olarak, bir katılımcımızın deneyimi dikkat çekicidir::

> "…babam ateist, annem inançlı ama dindar değil yani ibadetlerini yerine getirmiyor…" (K1, 27, Bekar, Öğrenci, 93, Fransız)

> "…babamın evindeyken Kur'an'ı açarız, evde Kur'an'ı olur, her zaman size iyi gelen bir ortam var, iyi hissettiren bir atmosfer var, her halükarda benim için iyi, ben de kendimi içinde buluyorum ama annemin evinde, Kuran dinlenmez bu bir gerçek, Bunun gibi küçük şeyler ama nihayetinde günlük yaşamda kendimi eksik hissettiğim doğru, yüzde yüz kendimi ait olduğum yerde hissetmiyorum. Üvey babam var, kendisi Fransız ve Müslüman değil, başörtü giyme kararımı biraz olumsuz karşıladı…" (K11, 24, Bekar, Öğrenci, 94, Fransız/Fas)

Dünya genelinde gerçekleştirilen sosyal araştırmalardan elde edilen bulgular, kadınların dinî kimliklerinin erkeklere kıyasla daha baskın olduğunu ortaya koymaktadır (Mitchell, 2016). Benzer şekilde, çalışmamızda elde edilen veriler de aile içerisinde din eğitimi ve dinî pratiklerin sorumluluğunun çoğunlukla anneler tarafından üstlenildiğini göstermektedir. Nitekim bazı katılımcılar, annelerinin dinî hassasiyetlerinin babalarını dahi etkileyecek düzeyde güçlü olduğunu ifade etmiştir. Bu duruma ilişkin bazı örnekler aşağıda sunulacaktır.:

> "Benim annem, o her zaman dindardı, başörtü giyiyor. Babam, önce daha azdı, ama annem onu teşvik etmeye başladı başladığında elinden geleni yaptı, namazlarını kılıyor, ama daha önce, durum böyle değil, yalan söylemeyeceğim." (K5, 24, Bekar, Öğrenci, 78, Fransız/Türk)

> "…gerçekten dikkat eden annem çünkü bazen babama bile örneğin nafile oruçları hatırlatır. Eh, babam da biraz bizim gibi, zorunlu olanları yerine getiriyor ve perşembe günleri de okuyor, o da her perşembe, mesela cuma günleri için Kur'an-ı Kerim'i açmaya çalışacak, ama özellikle annem." (K8, 24, Bekar, Stajyer Muhasebe Uzmanı, 93, Fransız/Türk)

Aile içi dini ve kültürel rollerin dağılımı heterojen bir yapı arz etmektedir. Bazı ailelerde dindarlık kültürel bir zeminde ifade edilirken, bazı bireyler daha bilinçli bir dini yaşam sürmektedir:

> "Heterojen olduğunu söylerim. Din özellikle Kuzey Afrikalılar arasında kültürle başlar. Ancak kültürümüze çok işlemiş olduğundan, çok güçlü bir din bilinci olanlar da var. Ailemde gerçekten bireylerin durumuna bağlıdır. Bazıları sadece kültürle yetinirken, bazıları çok güçlü bir din bilinciyle hareket eder." (K10, 19, Evli, Öğrenci, 94, Fransız/Cezayir)

Örneklem grubumuz Müslüman bireylerden oluşmaktadır. Bununla birlikte, bu Müslüman örneklem grubunun içerisinde farklı dinlere mensup (ya da herhangi bir dinî aidiyeti bulunmayan) aile fertlerine de rastlanmıştır. Annesi Lübnan asıllı Hristiyan, babası ise Cezayir asıllı Müslüman olan bir kadının çalışmaya dâhil edilmesi, örneklemimize çeşitlilik kazandırarak çalışmamıza önemli bir katkı sunmuştur.

> "...babamın dindar olmadığını söyleyebilirim, ama o Müslüman. Öte yandan, annem Müslüman değil. Annem Müslüman değil. Ailesi Hristiyandı, Lübnanlı Hristiyanlardı. Tanrı'ya inanıyor ama Müslüman değil." (K17, 21, Evli, Öğrenci, 91, Fransız/Cezayir)

Tüm bu örnekler, klasik göçmen Müslüman aile anlayışından sapmalar olduğunu göstermektedir. Bu çalışmada elde edilen veriler, Fransız medyasında başörtüsü üzerinden temsil edilen baskıcı göçmen aile profilinden farklı bir tablo ortaya koymaktadır. Bu ailelerde din kaynaklı doğrudan bir baskı çoğunlukla bulunmamakta; bireylerin dinî yönelimleri, aileden bağımsız olarak şekillenmektedir. Bununla birlikte, ailesini dindar olarak tanımlayan katılımcılar iki grupta toplanabilir: baskıcı ve teşvik edici (müdahale etmeyen) aileler. Dinî pratikler konusunda baskı uygulayan aile profillerinde ise genellikle bu rolü bir ebeveyn üstlenmektedir:

> "Evet doğru, aslında, bu konuda bize karşı çok daha katı olan esas olarak annem, babam da bazen söylüyor ama hepsi bu, ama annem biraz daha fazla. Annem her Perşembe akşamı Kur'an-ı Kerim'i okumamızı, en az bir Yâsîn okumamızı ya da kandil günlerinde "had, kalkın elinizdeki

telefonları bırakın, asıl bu günlerde ibadet etmek gerekir" diye kızdığı oluyor." (K8, 24, Bekar, Stajyer Muhasebe Uzmanı, 93, Fransız/Türk

"Başlangıçta, aslında, ailem her zaman çok, çok, çok katıydı. İlk başta normal olduklarını düşünürdüm. aslında, lisede kız arkadaşlarım olmaya başladığında bunun çok daha fazla olduğunu hissediyorum. Mesela öğlen bir şeyler yemek için dışarı çıkmak, babam buna gerçekten karşıydı. Ya da arkadaşlarımın evlerine falan gitmek, babam buna gerçekten karşıydı." (K5, 24, Bekar, Öğrenci, 78, Fransız/Türk

"Açıkçası, aslında babam göçmen biri olduğu için her zaman Fransa ile ilgili endişeleri vardı, hatta beni tehdit edecek kadar ileri gitti, örneğin lisedeyken ve başörtümü çıkarmak zorunda kaldığımda, gerçekten sindirmekte zorlandığı bir şeydi ve zaten, nasıl olsa Türkiye'ye gideceğiz burada kalmanı istemiyorum, bu gerçekten çok çok yaygın bir psikolojik baskıydı, bunun dışında, ilkokuldan itibaren zorunlu namaz olduğunu da hatırlıyorum, oysa ilkokulda bu din anlayışına sahip olmak zorunda değilsiniz, biliyorum ki başörtü vs. bile hayatımın çok erken dönemlerinde başladı ve başörtü meselesinin bile ortaokulun çok erken bir dönemde gündeme geldiğini biliyorum. Dürüst olmak gerekirse hiçbir şekilde bunu istemiyordum ve bunu çok kötü bir deneyimledim, yine de böyle dürüst olacağım, sonuçta anonim, gerçek bir çalışma ve kaydedilsin isterim, onun yanında örtünmüş gibi davrandığımı biliyorum ve arkadaşlarımla dışarıdayken vs. her fırsatta giymezdim çünkü gerçekten o yaşta gerçekten giymedim o yaşta gerçekten bu bilince sahip değildim. Çok erken olduğunu düşünürdüm." (K23, 27, Bekar, Hukukçu, 95, Fransız/Türk)

Bu tür ailelerde bireyler bu baskıya karşı çeşitli tepkiler geliştirmiştir:

- Kimi zaman bu durum "otomatik" bir içselleştirmeye yol açmıştır (K8),
- Bazıları bunu "normal" kabul etmiştir (K5),
- Diğerleri ise istemeyerek itaat etmiştir (K23)

Teşvik edici ancak baskıcı olmayan dindar ailelerde ise dindarlık, bireye zorla dayatılmamakta; örnek olunarak ve teşvik edilerek aktarılmaktadır:

"Yani inançlı bir ailede büyüdüm ben, inancı kuvvetli olan, bilhassa da annem, dini bilgisi fazla olan bir insan, yani yeterli olan bir insan olarak düşünüyorum. Yani bu değerlerle büyüdüm, dini değerlerle büyüdüm. Yani uzak büyümedim yani dinden, içinde büyüdüm diyebilirim." (K15, 24, Bekar, Finans Risk Denetimcisi, 94, Fransız/Türk)

"Yani hem annem hem babam dindar, ben babamla büyümedim, sadece annemle büyüdüm ve annem çok dindar, yani hacca gitti vs, genç, namaz kılıyor ama erkek kardeşim ve kız kardeşim biraz daha fazla, biraz daha dalgalı (esnek) diyelim, Son olarak, din onlar için çok önemlidir, ibadetleri açısından, örneğin namaz açısından, örneğin annem ve ben biraz daha az düzenliyiz, ama din yine de çok önemli." (K20, 20, Bekar, Öğrencisi, 75018, Fransız/Mali)

"Ailem de dindar. Doğduğumdan beri onları hep namaz kılarken, oruç tutarken gördüm. İslam'ın yükümlülüklerini yerine getirmek, aynı zamanda davranış, düşünce tarzı vs. açısından elinden gelenin en iyisini yapmak." (K25, 24, Bekar, İş Arıyor, 93, Fransız/Türk)

Bu tür ailelerde birey, dini pratikleri baskı altında olmadan, özgürce edinmektedir. Ayrıca farklı bireylerin farklı düzeylerde dindar olabildiği, bu farklılığın aile içinde doğal karşılandığı anlaşılmaktadır.

Sonuç olarak, örneklem grubunda karma aile profillerinin önemli bir oran (yaklaşık beşte biri) oluşturduğu görülmektedir. Baskıcı ailelerin ise azınlıkta kaldığı tespit edilmiştir. Genel olarak ailelerin, bireyleri dinî yaşam konusunda zorlamaktan ziyade teşvik edici ve rol model oldukları anlaşılmaktadır. Bireylerin dinî ya da kültürel kimliklerini herhangi bir baskı etkisiyle değil, kendi iradeleriyle geliştirdikleri gözlemlenmiştir. Son olarak, dinî pratiklerin aile içi rollerle nasıl ilişkilendirildiğine dair dikkat çekici bir örneğe yer verilecektir:

> "Şöyle ben çalıştığım için mesela örnek vereceğim. Namazlarım aksıyor. Annem çalışmadığı için, ev hanımı olduğu için onun namazları aksamıyor mesela. O yönden düşünürsek o dinini daha çok yaşıyor. Benden daha çok." (K4, 25, Bekar, Öğretmen/Diyetisyen, 93, Fransız/Türk)

Bu ifade, özel hayat ile dini pratiklerin nasıl dengelendiğine dair ipuçları sunmaktadır.

3.2.3. Başörtüsü ve O'na Yüklenen Anlamlar

Türkçede başörtüsü aynı zamanda "türban" adı altında da kullanılmaktadır. Fransızcada ise "*voile*", "*turban*" ve "*foulard*" olmak üzere üç farklı kullanımı mevcuttur. Bu kullanımlar arasında görsel farklılıklar — yani başörtüsünün takılma tarzı (omuzların örtülü ya da boynun açık olması gibi) — sözlüklerde belirtilmemiş olsa da, "*voile*" ve "*foulard*" kelimeleri, bir şeyin üzerini örten ince tül anlamına ("foulard - Définitions, synonymes, prononciation, exemples" t.y.; "voile - Définitions, synonymes, prononciation, exemples | Dico en ligne Le Robert" t.y.). Oysa *turban* bir saç modeli olarak tanımlanmıştır ("turban - Définitions, synonymes, prononciation, exemples | Dico en ligne Le Robert" t.y.). İleride göreceğimiz gibi, bazı katılımcılar bu kelimeleri görsel farklılıklarla ilişkilendirerek kullanmaktadır.

Birinci bölümde ifade edildiği üzere, "başörtüsü" çalışmamızın merkezinde yer alan bir unsurdur. Zira örneklem grubumuzu genel gruptan ayıran iki temel özellik bulunmaktadır: kadın ve başörtüsü. Bu durumda, kadınların iş dünyasında dezavantajlı bir konumda yanı sıra ("Gender Inequality" 2025) , başörtüsü unsurunun bu durumu daha da zorlaştırıp zorlaştırmadığına odaklanıyoruz.

Bir önceki bölümün devamı olarak, kendini çoğunlukla dindar olarak tanımlayan kadınların başörtüsü giyme sürecine ve bu sürece yükledikleri anlama yakından bakacağız. Acaba başörtüsü, korkulduğu kadar bir baskı unsuru mudur, yoksa kişisel bir tercih midir? İşte bu soruya odaklanacağız.

Katılımcılarımızın başörtüsü giyme sürecine geçmeden önce, bu örtünmeye yükledikleri anlamları sorgulamayı uygun bulduk. "Başörtüsü sizin için ne anlam ifade ediyor?" sorusuna onlarca farklı cevap alsak da, en çok rastladığımız yanıt "kimlik" oldu. En az 16 katılımcı, başörtüsünün onlar için kimliklerini ifade ettiğini belirtti:

> "Başörtü giymek ne anlama mı geliyor? Aslında bu benim bir parçam. Başörtüm olmadan, artık ben değilim. Aslında biraz benim kimliğim gibi. Başka bir deyişle, benden çıkarılması istenirse, ya başörtüyle ya hiç ya da hiçbir şey." (K14, 20, Evli, Girişimci, 92, Fransız/Cezayir)

> "Ve şimdi, eğer bana sorulursa, başörtünüzü çıkarır mısınız diye, bu benim kabul edilemez. Çünkü o benim bir parçam. O benim bir parçam. Başörtüm, bunu çıkardığımı hayal edemiyorum. Sahip olmasaydım kendimi çıplak hissederdim…" (K16, 18, Bekar, Yardımcı Öğretmen, 78, Fransız/Cezayir/Fas)

> "Ve üzerimi örttüğümde, açıkça ben olduğumu fark ettim. Aslında gençlik yıllarımda kendimi arıyordum. Ve başörtüyü takar giymek kendimi yüzde yüz rahat hissettim." (K17, 21, Evli, Öğrenci, 91, Fransız/Cezayir)

Katılımcılar tarafından ifade edildiği gibi, başörtüsü onlar için yalnızca kimliği değil, aynı zamanda bedenin bir parçası olmayı da temsil etmektedir. Bu durum bazı katılımcılar tarafından açıkça dile getirilmiştir:

> "Açık olduğum zaman kendimi çıplak hissediyorum. Sanki bütün gözler benim saçlarıma bakıyor." (K4, 25, Bekar, Öğretmen/Diyetisyen, 93, Fransız/Türk)

> "Başörtüm iç çamaşırı gibi. Yani bu gerçekten çok özel bir şey." (K22, 23, Evli, Sosyal Hizmetler Asistanı, 94, Fransız/Komorlar)

Katılımcılar başörtüsünü bedenlerinin bir parçası olarak tanımlamakta; çıkarıldığında çıplaklık hissi duyduklarını ifade etmektedirler. Başörtüsüne yüklenen diğer anlamlar ise ağırlık sırasına göre şunlardır: zorunluluk, İslam'ı/dini temsil, kadının güzelliğini koruyan, zorluk, huzur kaynağı, önem, seçim, sorumluluk hissi, itaat duygusu, tamamlayıcı, güç, kişisel, özgüven, saflık, manevi yolculuk, saygı, gurur, teslimiyet, iffet ve sorun. İlk yedi tanımı, karşılaşma sıklığına göre sunan bir tablo, durumun daha iyi gözlemlenmesine imkan sağlayacaktır. Ardından birkaç örnek ifade ile başlığı tamamlayacağız.

Tablo 3: Katılımcıların Başörtüsüne Yüklediği Anlamların Sıklık Oranı

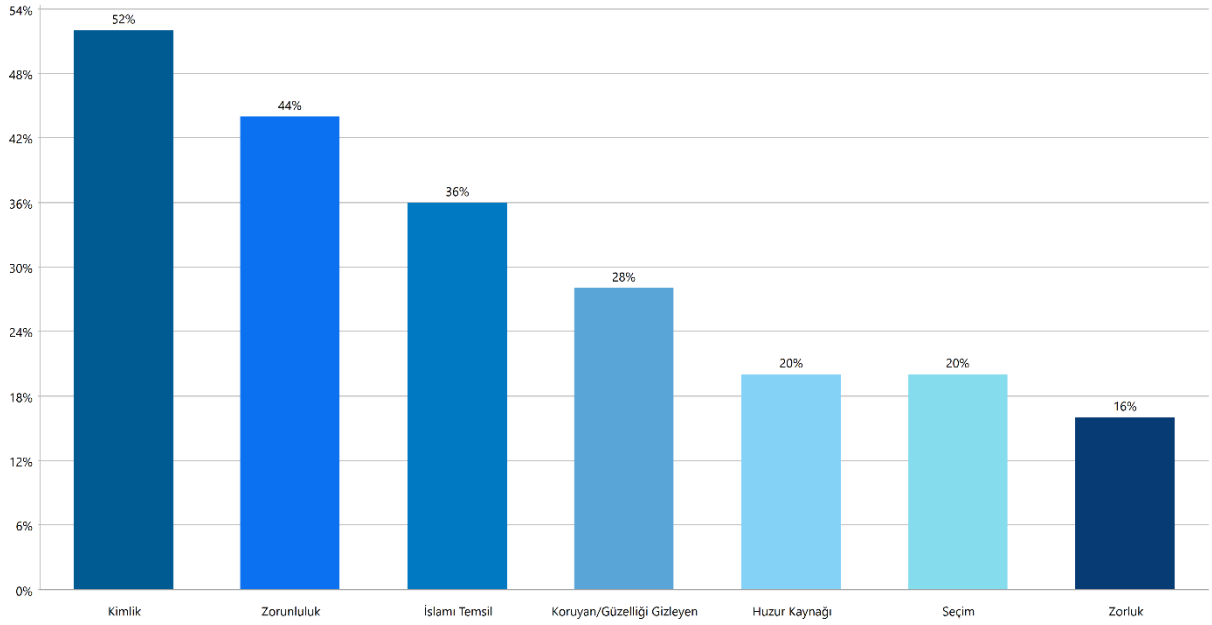

"Yani benim için başörtü giymek her şeyden önce bir **zorunluluktur**…" (K8, 24, Bekar, Stajyer Muhasebe Uzmanı, 93, Fransız/Türk)

"Dinimi küçük çapımda **temsil** ediyorum." (K22, 23, Evli, Sosyal Hizmetler Asistanı, 94, Fransız/Komorlar)

"Benim için, kadının **güzelliğini** temsil eder, çünkü kendini **Allah için koruyor**/örtüyor,…" (K1, 27, Bekar, Öğrenci, 93, Fransız)

"Başka bir deyişle, çocukken yaşadıklarıma takılıp kalmadım. Bu benim açımdan **bilinçli bir seçim.** Ama soruyu sorduğunuzda akla ilk gelen şeyin **zorluk** olduğu doğrudur." (K23, Konum 39

"…bir kalkan olduğunu hissediyorum ve bence bu benim en büyük **gücüm**." (K10, 19, Evli, Öğrenci, 94, Fransız/Cezayir)

"Ne profesyonel mülakatlarda olsun, bu konuda konuşmaktan veya **kendimi bununla tanıtmaktan çekinmiyorum.** Yeni insanlarla tanıştığımda, gururla taşırım." (K22, 23, Evli, Sosyal Hizmetler Asistanı, 94, Fransız/Komorlar)

"Üniversiteden önce büyük okulda başörtü ciddi bir **sorun** teşkil ediyor. Ama sonuç olarak, stajlarda, okulda, başörtülü biri olarak staj bulmak çok daha zor, çünkü başörtü giymeyi kabul eden bir staj yeri bulma kriteri de eklenmiş oluyor. İşte karşınızda, diğer insanların başörtüsüz staj bulmakta zaten zorlandığını biliyoruz, başörtü ekstra bir zorluk katıyor ve uyum sağlamamız gereken bir başka **engel** olarak karşımıza çıkıyor." (K1, 27, Bekar, Öğrenci, 93, Fransız)

Yukarıda aktardığımız katılımcı ifadeleri değerlendirildiğinde, başörtüsüne yüklenen anlamların çoğunlukla bilinçli bir seçim, Allah'ın emrinin bir tezahürü ve İslam'ın temsili yönleri etrafında yoğunlaştığı görülmektedir. Bir önceki bölümde ailenin etkisinin, başörtüsü giyme sürecinde K23 dışında, diğer tüm katılımcılar için belirleyici olmadığı, sürecin bilinçli ve istekli bir seçim olduğu

anlaşılmaktadır. K23 ise, başlangıçta bu tercihin dışsal etkilere bağlı olduğunu ifade etse de, zamanla bu seçimi bilinçli biçimde sahiplendiğini belirtmektedir.

Bu ifadelerden de anlaşılacağı üzere, başörtüsüne yalnızca dini bir simge olarak değil, aynı zamanda bireyin manevi yolculuğunun bir parçası, iffet, kalkan, saflık, güzellik, huzur kaynağı gibi kişisel tecrübelerle yoğrulmuş anlamlar da yüklendiği dikkat çekmektedir.

3.2.4. Başörtüsü Giyme Süreci ve Sonrası

Daha önce de belirtildiği gibi, örneklem grubumuz tamamen başörtüsü giyen kadınlardan oluşmaktadır. Her bir katılımcının başörtüsü giyme süreci ve bu kararı alma dönemi birbirinden farklıdır. Bu bölümde, katılımcıların ne zaman ve nasıl bu kararı verdiklerine odaklanılacaktır. Örneklem grubumuzdaki başörtüsü giyme yaşı 6 ile 22 arasında değişmektedir. Bu süreç, bir katılımcı hariç, tüm bireyler tarafından bilinçli ve istekli bir biçimde deneyimlenmiştir:

> "…başörtü vs. bile hayatımın çok erken dönemlerinde başladı ve başörtü meselesinin bile ortaokulun çok erken bir dönemde gündeme geldiğini biliyorum. Dürüst olmak gerekirse hiçbir şekilde bunu istemiyordum ve bunu çok kötü bir deneyimledim, yine de böyle dürüst olacağım, sonuçta anonim, gerçek bir çalışma ve kaydedilsin isterim, onun yanında örtünmüş gibi davrandığımı biliyorum ve arkadaşlarımla dışarıdayken vs. her fırsatta giymezdim çünkü gerçekten o yaşta gerçekten giymedim o yaşta gerçekten bu bilince sahip değildim. Çok erken olduğunu düşünürdüm." (K23, 27, Bekar, Hukukçu, 95, Fransız/Türk)

Bu katılımcının daha önce de aile baskısı yaşadığı görülmüştür. Ailesinin, özellikle babasının uyguladığı baskı, süreci zorlaştırmış ve başörtüsü giymenin davranışının bir taklitten ibaret olduğu izlenimini vermiştir. Katılımcının "onun yanında örtünmüş gibi davrandığımı biliyorum" ifadesi, bu durumu açıkça göstermektedir. Dolayısıyla, her ne kadar geleneksel ve gurbetçi bir ailede yetişmiş olsa da, katılımcının kendi düşüncesinin farkında olduğu, "çok erken olduğunu düşünüyordum" ifadesiyle anlaşılmaktadır. Bu çalışmada, başörtüsünün dini hükmünden ziyade, onun toplumsal ve bireysel anlamlarına odaklanılmış; katılımcıların dine uygun davranıp davranmadığı sorgulanmamıştır. Bu noktada, bireylerin ne kadar bilinçli oldukları ve karar alma süreçlerine ne ölçüde etki edebildikleri önemli görülmektedir.

Başörtüsü kararını erteleyen katılımcıların sayısı ise baskı altında başörtüsü takanlardan daha fazladır. Örneklem grubunun beşte biri, çeşitli nedenlerle bu kararı ertelediğini ifade etmiştir. Bu nedenlerin başında, başörtüsünün ilköğretim ve ortaöğretim düzeylerinde yasak olması ve bu kararı vermeden önce düşünmeye ihtiyaç duyulması gelmektedir:

> "Aslında 16 yaşındayken dinimle ilgilenmeye başladım. Diyelim ki, ilk kez gerçekten Kur'an'ı okudum, ilgilendiğim, başörtüden bahseden kitaplar satın aldım, nasıl yapılacağını anlatan bir kitap değil de gerçekten neden başörtü giymem gerektiği hakkında bir kitap. İşte o zaman kendime onu giymem gerektiğini söyledim, ama o zaman kendi kendime hayır dedim, liseye gideceğim, çıkarmam gerekecek, işe yaramaz dedim. Ama orada ne kadar çok zaman geçirirsem,

kendime o kadar çok dedim ki, kendimi kötü hissettim, kendimle uyum içinde hissetmedim ve bu yüzden o adımı attım ve o zamandan beri kendimi iyi hissediyorum." (K12, 20, Bekar, Öğrenci, 77, Fransız/Cezayir)

Burada da görüldüğü gibi, kişi okul sınırları içinde aldığı bilgilerle dini tercihleri arasında ikilem yaşamıştır. Katılımcıların başörtüsü giymeye başladıkları yaşlara bakıldığında, bu kararda yakın çevrenin -özellikle annenin- belirleyici bir rol oynadığı anlaşılmaktadır.

"Başörtü giyen annemden etkilendim, ve annemle benim örneğimdi, yani gerçekten çok çok küçük, üç yaşındayken başörtü giyerdim, annemi çıkartırdı çünkü bana daha çok küçük olduğumu söylerdi, sonuçta üç yaşındaydım, zaten üç yaşındaydım, onunla dışarı çıkmak isterdim, kışın iyiydi çünkü aynı zamanda başımı örtüyordum ama yazın annem çok sıcak olduğu için çıkarırdı, ama ben umursamadım takardım, aksine onunla daha iyi hissederdim, kendimi çok iyi hissettim ve altı yaşındayken, özellikle okula başladığında ve bu yüzden çıkarmamayı kendim seçtim. Oğlanların saçlarımı görmesini istemiyordum ya da her neyse, gerçekten küçüktüm, içimde olan bir şeydi." (K13, 19, Bekar, Öğrenci, 78, Fransız/Cezayir)

"…ben 22 yaşından sonra kapandım." (K3, 33, Bekar, Eğitim Müdürü, 95, Fransız/Türk)

Yaş aralıklarına göre dağılım incelendiğinde:

- 10-14 yaş arasında: 7 kişi,
- 15-18 yaş arasında: 7 kişi,
- 18 yaş sonrası: 6 kişi başörtüsü giymeye başlamıştır.

18 yaşından sonra bu kararı alan katılımcılar, lisede başörtüsünün yasak olması nedeniyle üniversiteye geçmeyi beklediklerini ifade etmişlerdir:

"18 yaşımdayken giymeye başladım ve zaten üniversitedeydim, bu yüzden bununla ilgili bir şeyim yok yoktu. Ama sanırım daha önce başörtü giymemiş olmam, muhtemelen sabah 8 akşam 5'ten arası giyemeyecek olmamdan kaynaklanıyor. ikisinin arası mümkün değil. Bu sanırım kararımı biraz geciktirdi." (K2, 21, Bekar, Öğrenci, 75017, Fransız)

Başörtüsü kararı sonrası katılımcıların çoğu, sorulmamış olmasına rağmen, dış tepkiler ve ailelerinin tutumları hakkında yorum yapmışlardır. Ailelerinden takdir görenler olduğu gibi, olumsuz tepkilerle karşılaşanlar da vardır. Bu tepkiler yalnızca aileden değil, okul ve iş çevresinden de kaynaklanmaktadır. Ailelerin, başörtüsünü entegrasyon açısından bir engel olarak görmeleri önemli bir nedendir:

"…kendim istediğim zaman, hazır hissettiğim zaman kapanmak istedim. Babam hatta biraz karşı çıktı diyebilelim buna çünkü şartları biliyor. Yani okula çok yani *longues études* (yüksek öğretim). Yani üniversite yüksek lisans yapmak istediğimi biliyordu. Ondan ötürü hani yani kariyerime odaklı biri olmak istediğimi biliyordu. Belirli bir seviyi hedeflediğimi biliyordu. Ondan ötürü hani başörtü seni engeller diyordu ki haksız olmadı. Yani çok mülakat geçtiğim sıkıntılı oldu başörtüden dolayı. Hani engel olmadı ama fazla da içine sinmiyordu açıkçası. » (K15, 24, Bekar, Finans Risk Denetimcisi, 94, Fransız/Türk)

Aşağıda ise akademik çevrede karşılaşılan bir başka olumsuz deneyim aktarılmaktadır:

"Ben yüksek lisansımı İnalco'da başladım. Osmanlı tarihi üzerine bir konuydu. İlk dönemi bitirdik ve sonrasında ben kapandım. İkinci döneme başladık. İkinci döneme başlayınca da benim tez danışmam. Bunu kabul etmedi. Başörtüyü kabul etmedi. Çünkü onun o dönemde işte asistan falan ne alınacaktı. Öyle söyleyim Türkiye şeyiyle. Asistan alınacaktı. O da beni düşünüyormuş. Ama başörtüyü giymem çok kötü oldu o dönem onun için. Oysaki yani değişen bir şey yok. Yani hala aynı Ö**** (kendi ismini söylüyor). Neyse anlaşamadık. Bir takım tatsız şeyler yaşadım. Onunla ilgili. Sonra dedim tamam. *c'est pas un problem*. (sorun değil) Ben kendime başka bir tez danışmanı bulurum. Ve ondan dolayı da okulumu değiştirdim zaten." (K3, 33, Bekar, Eğitim Müdürü, 95, Fransız/Türk)

Aileden gelen diğer olumsuz tepkilere dair bazı örnekler:

"…bu kişisel bir karardı ve tam olarak ailemin isteksizliğiyle karşı karşıya kaldım." (K20, 20, Bekar, Öğrencisi, 75018, Fransız/Mali)

"Babam, kaç kez "B****, senin dışarıda başörtü giymeni istemiyorum" dedi." (K5, 24, Bekar, Öğrenci, 78, Fransız/Türk)

"…ailemin bir kısmının dini hassasiyetleri var, bu yüzden ailemin tarafından bunun iyi karşılanacağını, onlar için bile iyi bir haber olacağını biliyordum. benimle mutlu ve gurur duyacaktı, ama diğer taraf için korkuyordum, aslında farklı görülmekten korkuyordum, bir yerlerde başörtü giyme seçiminin bir tür radikalleşmeyle eşitleneceğinden de korkuyordum…" (K11, 24, Bekar, Öğrenci, 94, Fransız/Fas)

İlginçtir ki bazı genç kadınlar ailelerine rağmen bu kararı hayata geçirmiştir. Oysa Fransız hükumeti, başörtüsünü bir baskı unsuru olarak değerlendirmektedir (Rapport Stasi 2003: 47).

Bu bölümün sonunda, katılımcıların dindarlık düzeyleri, ailevi hassasiyetleri, sosyal yaşantı üzerindeki etkiler ve başörtüsüne yükledikleri anlamlar, tablo halinde görselleştirilerek sunulmuştur.

Tablo 4 : Katılımcıların dindarlık düzeyi, aile hassasiyetleri, sosyal etken ve başörtüye yükledikleri anlam(lar).

K. no.	Dindarlık	Aile hassasiyeti	Sosyal etkenler	Başörtünün anlamı
K1	Dindar	• İnançsız (baba), • dindar değil ama inançlı (anne), • karma dindarlık profili	Yok	Kadının güzelliği, Allah için, koruyan, zorluk, sorun
K2	Çok dindar	Çok dindar (baskı uygulamayan)	Aile	Önemli, kimlik, inancı ifade şekli, zorluk,
K3	Dindar	• Çok dindar anne (baskı uygulamayan), • az dindar (baba), • karma dindar aile profili	Anne	Kulluk, temsil,
K4	Az dindar	Dindar	Aile	Bedenin bir parçası, kimlik,
K5	Dindar	• Az Dindar (baskıcı baba),	Aile, anne	Kendini koruma şekli, İslam'ı temsil,

		• Kültürel dindarlık (baba), • dindar (anne), • karma dindar aile profili		
K6	Dindar	Dindar	Aile, anne	Dini temsil, zorunlu, sorumluluk
K7	Dindar	Dindar	Aile	Zorunlu, bedenin bir parçası
K8	Dindar	• Çok dindar (baskıcı anne), • karma dindar aile profili	Anne	Güzelliği gizleyen, koruyan, zorunlu, huzur, önemli
K9	Dindar	Dindar	Yok	Seçim, saflık, Rabb'in emri bizim için en iyisidir, itaat, kadın için en iyisi,
K10	Dindar	• Çok dindar (anne), • karma dindar aile profili	Anne	Kimlik, koruyan, kalkan, güç
K11	Dindar	• Az dindar (anne), • Dindar (baba), • karma ve kültürel dindar aile profili	Yok	Dini yükümlülük, manevi yolculuğun devamı, temsil
K12	Dindar	Dindar	Yok	Dini zorunluluk, huzur,
K13	Dindar	Dindar	Aile, okul	Kimlik, bedenin bir arçası
K14	Çok dindar	Çok dindar (baskı uygulamayan)	Yok	Bedenin bir parçası, kimlik
K15	Az dindar	Dindar	Aile, anne	Aidiyet, itaat, kimlik, huzur, dini temsil,
K16	Dindar	Dindar,	Aile, anne	İffet, koruyan bir elbise, rahatlık, seçim, ihtiyaç, bedenin bir parçası, kimlik, huzur, saflık
K17	Dindar	• Az dindar, • kültürel dindarlık (baba), • İnançlı ama Müslüman değil (anne), • karma dindar aile profili.	Yok	Özgüven, aidiyet, tamamlanma duygusu, huzur, kimlik, önemli, manevi yolculuk
K18	Dindar	Dindar	Yok	İnancın bütünlüğünü sağlamak, kimlik, itaat, Yaratıcıya yakınlık
K19	Dindar	• Dindar, • kültürel dindar aile profili	Yok	Seçim hakkı, koruyan, dini zorunluluk, kişilik, inancı temsil, güç
K20	Dindar	Çok dindar (anne)	Aile, anne	Kişisel, seçim, zorunlu,
K21	Dindar	• Dindar, • kültürel dindar aile profili		Temsil, kimlik, dini zorunluluk,
K22	Dindar	Dindar	Aile	Gurur, teslimiyet, dini temsil, kişisel, seçim, özgüven, gurur, kimlik, bedenin bir parçası,

K23	Dindar	• Dindar (baskıcı baba), • kültürel aile dindarlığı	Anne	Büyük zorluk, mücadele, çile, sorunluluk, bilinçli bir seçim
K24	Dindar	Dindar	Yok	Dini temsil, ahlakı sağlaması, kimlik, zorunluluk, zorluk
K25	Dindar	Dindar	Aile	Kimlik, güç, koruyan, itaat, kadınların iyiliği, dini temsil, aidiyet,

3.3. Eğitim ve Mesleki Yönelim

Tablo 5: Katılımcıların Din Eğitimi ve Genel Eğitim Durumu:

K. n.	Din eğitimi	Nerede	İçerik	Milli eğitim değerlendirme	Devlet /Özel okul
K1	Hayır	/	/	Başarılı	Devlet
K2	Evet	Cami/Kurs	KK, Arapça, Temel dini bilgiler	Başarılı	Devlet
K3	Evet	Cami/Kurs	KK, Arapça, Temel dini bilgiler	Başarılı	Devlet
K4	Evet	Cami	KK, Arapça, Temel dini bilgiler	Yetersiz	Devlet
K5	Evet	Cami	KK, Arapça, Temel dini bilgiler	Orta	Devlet
K6	Evet	Ev, Arapça ve İslami ilimler okulu/eğitim merkezi	KK, Arapça, Temel dini bilgiler	Yetersiz	Devlet
K7	Evet	Arap okulu	KK, Arapça, Temel dini bilgiler	Orta	Özel
K8	Evet	Kuran kursu	KK, Arapça,	Başarılı	Devlet
K9	Evet	Ev,	KK, Arapça, Temel dini bilgiler	Başarılı	Devlet
K10	Evet	Cami ve özel okul	KK, Arapça, Temel dini bilgiler	Başarılı	Devlet
K11	Evet	Aile	/	Başarılı	Devlet
K12	Evet	Cami	KK, Arapça, Temel dini bilgiler, İslam tarihi	Başarılı	Devlet
K13	Evet	Ev	/	Başarılı	Özel
K14	Evet	Ev ve cami	KK, Arapça, Temel dini bilgiler	Başarılı	Devlet
K15	Evet	Ev ve cami	KK, Arapça, Temel dini bilgiler	Başarılı	Devlet
K16	Evet	Kurs	KK, Arapça, Temel dini bilgiler	Başarılı	Özel
K17	Hayır	Bireysel araştırma	KK, Arapça, Temel dini bilgiler	Orta	Devlet

K18	Evet	Özel okul	KK, Arapça, Temel dini bilgiler	Başarılı	Özel
K19	Hayır	/	/	Başarılı	Devlet
K20	Evet	Enstitü	KK, Arapça, Temel dini bilgiler	Başarılı sonra yetersiz	Devlet
K21	Evet	Ev ve kurs	KK, Arapça, Temel dini bilgiler	Başarılı	Devlet
K22	Evet	"Chioni" kursu	KK, Arapça, Temel dini bilgiler	Başarılı	Devlet
K23	Evet	Ev ve Cami	KK, Arapça, Temel dini bilgiler	Başarılı	Devlet
K24	Evet	Cami ve enstitü	KK, Arapça, Temel dini bilgiler	Başarılı	Özel
K25	Evet	Ev ve cami	KK, Arapça, Temel dini bilgiler	Başarılı	Devlet

3.3.1. Din Eğitimi

Katılımcıların büyük bir kısmı, dindarlıklarının bir parçası olarak din eğitimi aldıklarını ifade etmektedir. Bu eğitim çoğunlukla ailelerin yönlendirmesiyle başlamış; zamanla cami, kurs, özel okul veya enstitüler aracılığıyla desteklenmiştir. Erken yaşlarda, özellikle hafta sonları devam eden bu süreç, kimi katılımcılarda yıllarca sürmüştür. Verilen derslerin içeriği genellikle Kur'an-ı Kerim**,** Arapça (okuma) ve temel dini bilgilerden oluşmaktadır**:**

> "Genç yaşlarımda, belki 6 yaşından 14 ya da 15 yaşıma kadar Paris'teydi. her hafta Kur'an-ı Kerim ve Arapça dersleri alıyordum. Aslında bu durum değişmedi, çünkü kardeşimle hala Arapça dersleri alıyoruz, yani daha çok dil odaklı ama Kur'an'a, hadislere vs. dayanan dil eğitimi, hala bir eğitimim var ve hali hazırda devam ediyor. Sonuç olarak hiç hiç durmadı." (K2, 21, Bekar, Öğrenci, 75017, Fransız)

> "Tam olarak 3 yaşından itibaren, birçok Arap ve Müslüman okulunda okudum, özellikle mahalle camisinde, 5 ve 10 yaşları arasında Orly camisinde, ve bu süre zarfında Arapça dersleri aldım, aynı zamanda Kur'an öğreniyordum, Choisy le Roi'da ardından Vitry'de, ortaokulda Kuran eğitimi aldım." (K10, 19, Evli, Öğrenci, 94, Fransız/Cezayir)

> "…din eğitimi öncelikle tabii evde annemle başladı biraz temel temelden başlarsak sonra tabi camiye, cami kurslarına vesaire sohbetlere katıldım bir kez yatılığa gittim bir hafta ondan başka yani bu şekilde…" (K15, 24, Bekar, Finans Risk Denetimcisi, 94, Fransız/Türk)

Bu örneklerden anlaşılacağı üzere, Paris bölgesindeki camiler yalnızca ibadet mekânı değil; aynı zamanda sistemli din eğitimi verilen sosyal kurumlardır.

Öte yandan, kendini dindar olarak tanımladığı hâlde din eğitimi almadığını belirten katılımcılar da mevcuttur. Erken yaşta ailelerinden din eğitimi desteği görmemiş; zamanla bireysel çabalarıyla dini öğrenmeye yönelmişlerdir. Bazıları ise camiye gitmedikleri için aldıkları eğitimi "din eğitimi" olarak görmemektedir:

> "Yani aslında, bu dini kültürel bir miras olarak aldığımı söyleyebilirim çünkü zaten manevi bir eğitim almadım, dini bir eğitim almadım, babamla biraz mesafeli bir ilişkim oldu. Ve sonuç

olarak, annemle yaşadım, bu yüzden tabii ki, orada olan, dinde olan vb. ile bir ilişkim yoktu." (K17, 21, Evli, Öğrenci, 91, Fransız/Cezayir)

"Ben almadığımı düşünüyorum ama Sanırım aileme soracak olursanız, evet derler, çünkü bence din eğitiminin ne olduğu konusunda aynı anlayışa sahip değiliz. Daha sonra, namaz ve oruç gibi uygulamalara hala bazı bağlılıklar vardı, ama bununla sınırlıydı evet, sadece bununla ilgiliydi ve örneğin camide ders almak vb. gibi gerçek bir takip yoktu." (K19, 20, Bekar, Öğrenci, 75013, Fransız/Fil Dişi)

Sonuç olarak, örneklem grubunun önemli bir kısmı küçük yaşta aile desteğiyle başlayan ve cami ortamında sürdürülen sistemli bir din eğitimi süreci yaşamıştır. Bu süreç genellikle Kur'an merkezli, teorik ve ibadet odaklı olup; sosyal ve toplumsal içeriklere sınırlı düzeyde yer verilmiştir. Dolayısıyla, örneklem grubumuzun gerekli dini bilgiye ve bu doğrultuda şekillenmiş bir dindarlık bilincine sahip kadınlardan oluştuğu anlaşılmaktadır.

3.3.2. Eğitim Sürecinin Değerlendirilmesi

Katılımcıların eğitim hayatları değerlendirildiğinde, genel olarak başarılı profillerin ağırlıkta olduğu görülmektedir. 19 katılımcı kendini "başarılı" olarak tanımlarken, üçü orta düzeyde, ikisi yetersiz; bir katılımcı ise eğitim sürecinde başlangıçta elde ettiği başarıyı sürdüremediğini ve güncel durumda kendini yetersiz olarak değerlendirdiğini belirtmiştir. Aşağıda, bu dört farklı duruma dair örnek ifadeleri yer almaktadır:

"Eğitim hayatım, evet kesinlikle, açıkçası eğitimimde başarılı olduğumu düşünüyorum. Örnek bir öğrenciydim, kütüphane görevlisi bile oldum, öğrenciler ve öğretmenler arasında arabuluculuk yaptım, öğretmenlerle iyi anlaşırdım, öğrencilerle iyi anlaşırdım ve öğrencilerle öğretmenlerle arasında küçük bir atışma olduğunda onlarında arasında kalırdım ve bu yüzden iyi bir öğrenciydim. Bakaloryamı onur derecesiyle aldım, hiç sınıfta almadım, ebe olmak istedim, ilk tercihim ve tek tercihimdi." (K9, 29, Evli, Ebe, 93, Fransız/Fas)

"Yani, tam olarak değil, çünkü, aslında bir psikolog olmak isterdim, psikoloji alanında yüksek lisans yapmak istedim, ancak yüksek lisans başvurum reddedildi, bu yüzden bunun yerine klinik sosyoloji ve psikososyoloji alanında yüksek lisans yapmak zorunda kaldım. Tabi, bu sadece küçük bir aksaklık, yoksa genel olarak başarılı olduğumu düşünüyorum." (K17, 21, Evli, Öğrenci, 91, Fransız/Cezayir)

"Kesinlikle hayır. Eğitim yolculuğum hiç düzgün ilerlemedi. Okulda her zaman zorluklar yaşadığım bilinmeli." (K6, 20, Bekar, Öğrenci, 93, Fransız)

"Okulda her zaman iyi bir öğrenci, hatta çok iyi bir öğrenci olarak tanımlanan kişi oldum. Ortaokulun sonuna kadar her zaman sınıfımın en iyisiydim. Bunun dışında liseye geçtiğimde banliyölerde büyüdüm, yani 93'te Aubervilliers'de büyüdüm. Daha sonra Paris 18.bölgeye ortaokulun sonunda taşındım (…) seviye, daha önce bulunduğum okuldan daha yüksek değildi. Ve liseye geçtiğimde ise bir kırılma oldu. Notlarım düştü ama kötü bir öğrenci olarak da görülmedim. Daha sonra, üniversiteye geçişle, daha da zorlaştı. Bu yüzden bunun eğitim sürecimin başarılı olduğu anlamına geleceğini sanmıyorum çünkü bundan pek memnun değilim (…) Sanırım eğitimimin ilk bölümünde, evet, başarılıydı. Ama şu anda biraz daha zor, bu yüzden mutlu olduğumu söyleyemem." (K20, 20, Bekar, Öğrencisi, 75018, Fransız/Mali)

K20'nin ifadesi, lise döneminde yaşanan taşınmanın, özellikle banliyöden Paris merkeze geçiş süreci, eğitim sürecine etki ettiğini göstermektedir. Bu durum, okul seviyesindeki farklılık ya da yeni sosyal çevreye uyum zorluğundan kaynaklanabilir.

Katılımcıların büyük çoğunluğu devlet destekli okullarda eğitim almıştır. 19 kişi ilk ve ortaöğretimini devlet okulunda tamamlamışken, 5 kişi özel okul mezunudur. Bu özel okullar arasında Katolik ve etnik kökenli (örneğin Cezayir okulu) eğitim kurumları da bulunmaktadır:

> "Paris'te bir Katolik lisesinde okuyordum. Yani Paris XVI'da, bölge hakkında biraz bilginiz var mı bilmiyorum." (K18, 21, Bekar, Öğrenci, 92, Fransız/Libya/İngiliz)

> "…bugüne kadar beni Cezayir okuluna gönderdikleri için aileme teşekkür ediyorum, çünkü Arapça öğrenebildim ve bugün bunu gerçekten bir nimet olarak görüyorum, bu..." (K13, 19, Bekar, Öğrenci, 78, Fransız/Cezayir)

Bazı katılımcılar eğitim hayatını zorluklarla tanımlarken, bazıları zorlukları bir gurur sebebi olarak değerlendirmektedir:

> "…çalışmaların zorluğu. Tüm zorluklara, baskıya vs. (…) üniversiteye başladığınızda, 700 kişisiniz, sonra 500, sonra 300. Sonra 100'e ulaşırsınız. Sonra, görürsünüz ki, gerçekten yapılmış bir seçim (filtreleme) var. Ve tüm bu çok stresli tarafa rağmen, çok seçici vs. Sonuna kadar başarmış olmak, sonuna kadar gitmiş olmak, yüksek lisans yapmış olmak, jüri karşısına geçmiş olmak vs. dosya hazırlamak. Öte yandan, arkadaşlarınızın dışarı çıkmasını, evlenmesini, hayatlarını kurmasını vs. olabiliyor. Tabii ki, bunu bir başarı olarak görüyorum çünkü arkasında azim var, arkasında çalışma var." (K24, Konum 37

> "… evet, okul hayatımda başarılı olduğumu düşünüyorum ve harika bir eğitim aldım bununla gurur duyuyorum," (K11, 24, Bekar, Öğrenci, 94, Fransız/Fas)

Eğitim sürecinde karşılaşılan başlıca zorluklar arasında öğretmenlerle yaşanan iletişim problemleri, başörtüsüyle ilgili sorunlar ve okulun sosyal çevresi öne çıkmaktadır. Katılımcıların ifadelerine göre, okul sınırları içinde görünür olmayan başörtüsü, okul dışında öğretmenler tarafından fark edildiğinde olumsuz ve bilinçli tepkilere neden olabilmektedir. Bu durum, öğretmenlerin öğrencilerin dini kimliklerine yönelik önyargılı bir tutum sergiledikleri şeklinde yorumlanmaktadır.

> "…özellikle ortaokulda beşinci sınıfta giymiş olmamın bir etkisi oldu ve okul gezilerimiz olduğunda çok zor olduğunu hatırlıyorum, beni endişelendirirdi, ortaokulda beni endişelendirdiğini biliyorum, düpedüz, çünkü zaten, tüm okulda başörtü giyen nadir kişilerden biriydim. Başkalarından herhangi bir eleştiri ya da başka bir şey almadım ama insanların bakışları, bakışları, özellikle yetişkinler, aslında gençler, pek umursamıyorlar ama yetişkinler, örtülü olduğunuzu bildiklerinde biraz garip bakıyorlar..." (K6, 20, Bekar, Öğrenci, 93, Fransız)

> "…başlangıçta zor olduğu doğru çünkü haksızlık yapan öğretmenler vardı," (K13, 19, Bekar, Öğrenci, 78, Fransız/Cezayir)

Katılımcılar, Fransız eğitim sistemine dair olumlu ve olumsuz görüşlerini paylaşmıştır. Bazı katılımcılar sistemin zayıflığını vurgularken, bazıları güçlü yönlerine dikkat çekmiştir:

"…yıllar geçtikçe eğitim sisteminin daha da bozulduğunu düşünüyorum. Tabi, bunun iyi bir değerlendirme olup olmadığını bilmiyorum. Öğretmenlerin beceri eksikliği de var. Öğretmen eksikliği var, bu yüzden gerçekten son iki sınıfı alıyoruz. Öğrenci seviyesinde de sorun var. Öğrenciler eskisi gibi değil. (…) Yani gerçekten her ikisinin de etkisi var: öğretmenlerin boşluğu, öğretim eksikliği ve öğrenciler. Belli bir zamanda duran öğretmenler ve öğretmene göre çok uzakta olan öğrenciler." (K22, 23, Evli, Sosyal Hizmetler Asistanı, 94, Fransız/Komorlar)

"…okula gidiyor olmamız ve onu (başörtüsü) çıkarmamız gerektiği sorundu. Sonra, yüksek öğrenimde, üç yıl boyunca eğitim aldığımda, okulda giyebiliyordum. Ancak staj yaparken, izin verilmiyordu, yasaktı. Başımızda bir başlık ya da bere olsa bile yasaktı." (K7, 23, Evli, Hemşire, 93, Fransız/Cezayir)

"Çok, çok küçük yaşlardan beri hep tıp istemişimdir. Ancak hazırlığın ilk yılında hastanede başörtüye izin verilmediğini öğrendim. Ben, bilmiyordum. Bundan habersizdim. Bu yüzden eğitimimi değiştirmek, alanımı değiştirmek zorunda kaldım." (K18, 21, Bekar, Öğrenci, 92, Fransız/Libya/İngiliz)

Yukarıdaki ifadelerden de anlaşılacağı üzere, başörtüsünün kabul görmediği dönemler ve alanlar olmuştur. Bu durum, bazı kadınların eğitim ve iş hayatına stratejik bir yaklaşımla yönelmelerine neden olmuş; bu kadınların eğitim süreçleri, diğer öğrencilere kıyasla farklı ve daha zorlu aşamalardan geçmek zorunda kalmıştır. Fransız eğitim sistemine ilişkin vurgulanan bir diğer eksiklik ise rehberlik hizmetlerinin yetersizliği ve öğrencilerin yanlış yönlendirilmesidir.

"Rehberlik söz konusu olduğunda, daha odaklı olmayı bekleyeceğim doğrudur. Size bir şey veriyorlar, bir seçim yapmanız gerektiğini söylüyorlar, ama bilmiyorsunuz. Sizin için neyin doğru olduğunu, sizin için neyin doğru olacağını bilmiyorsunuz. Bu konuda hiçbir şey bilmiyorsunuz ve bu seçimleri kendi başınıza yapmanız gerekiyor. Ve evde, mutlaka herhangi bir desteğiniz yok. Benim için hukuk, tipik olarak, hala babam tarafından gelen bir tavsiyeydi." (K23, 27, Bekar, Hukukçu, 95, Fransız/Türk)

"…asla doğru bir şekilde yönlendirdiklerini düşünmüyorum ve çoğu zaman kişinin seviyesini düşürecekleri izlenimine sahibim. Ben genellikle böyle görüyorum. Birkaç örneğe şahit oldum. Genellikle öğrencileri hafife alırlar. Bir de bu durum var. Bu konu hakkında pek bir şey bilmiyorum, ama mesela ben STMG (teknolojik bölüm) alanında lisemi bitirdim. Ve muhasebeci olmaya yöneldiğimde, öğretmenlerim bana STMG diplomasıyla çok ileri gidemeyeceğimi açıkça söylediler. Şu anda yüksek lisans diplomam var. ve doktoraya doğru gitme sürecindeyim. Ne demek istediğimi anlıyor musun? Bence kişiyi küçümsemekten çok hoşlanıyorlar." (K8, 24, Bekar, Stajyer Muhasebe Uzmanı, 93, Fransız/Türk)

Katılımcıların ifadeleri, özellikle banliyö bölgelerinde yaşayan öğrencilerin eğitim ve rehberlik hizmetleri açısından dezavantajlı bir konumda bulunduklarını ortaya koymaktadır. Rehberlik hizmetlerinin yetersizliği, sistematik yönlendirme eksikliği ve bazı durumlarda dile getirilen ayrımcılık iddiaları dikkat çekmektedir.

Okul ortamında öne çıkan bir diğer önemli husus ise laiklik ilkesidir. Bu konuyla ilgili olarak katılımcılar tarafından paylaşılan bazı örneklere aşağıda yer verilecektir:

"Fransa'da eğitimin bana uymayan başka yönleri de var, örneğin, ortaokulun önüne geldiğinizde ve size laiklik sebebiyle başörtünüzü çıkarmanız söylenmesi, Peki, laikliğin kuralına saygı

duyuyorum çünkü Fransa'da yaşıyorum. sonucta Fransa'da yaşıyorum, bu yüzden zorunlu olarak Fransız yasalarına uyuyorum, ama yine de kendi kendimize diyoruz ki, bu laiklik kuralını uygulamaya koymak ne yazık, ne utanç verici, çünkü birdenbire, size daha önce de söylediğim gibi, aslında başörtü gerçekten kimliğimin bir parçası, bu yüzden kendimi ortaokulun, lisenin önünde bulmak ve başörtümü çıkarmak durumunda kalmak, tabii ki kalbimde yarası var ve bu tarafı bana hiç uymuyor, sonra tabi hayat bu." (K14, 20, Evli, Girişimci, 92, Fransız/Cezayir)

Bununla birlikte, İngilizce öğretiminin geç yaşlarda başlaması ve uluslararası standartların gerisinde kalması da eleştirilmektedir:

"İngilizce konusunda, daha erken yaşta İngilizce öğretilmeli. Bosna'ya gittiğimde, Bosna'nın küçük kızlarını gördüğümde, yaklaşık yeğenlerimin yaşlarında 6 veya 7 yaşında olmalılar, kendi dillerinden önce İngilizce konuşuyorlar. Aslında, İngilizce uluslararası bir dil olduğu için, daha erken yaşlarda bize öğretilmeli, orta okul birde bize renkleri öğretiyorlar." (K7, 23, Evli, Hemşire, 93, Fransız/Cezayir)

"…bence Fransız sistemi çok teorik temelli. Çok az deney var. Uluslararası okullarda, yabancı okullarda okuyan arkadaşlar tanıyorum. Ve çok küçük yaşlardan itibaren çocuklara deney yapmayı öğretiyorlar, örneğin matematik, teorik olarak öğrenmiyorlar. Önce deney yapacaklar, önce Arşimet hamlesi için deneyecekler, bunu altı yaşında öğrenecekler, oysa biz lisenin son yılında öğreniyoruz." (K18, 21, Bekar, Öğrenci, 92, Fransız/Libya/İngiliz)

Katılımcılardan biri, lise sonrası yönlendirmelerin geri dönülmez seçimlere yol açtığını ve öğrencilerin meslek ya da akademik geleceklerine dair kararları çok erken yaşta vermek zorunda bırakıldıklarını ifade etmektedir. Bu durum, sistemin yeniden değerlendirilmesi gerektiği yönünde önemli bir işaret sunmaktadır.

Sonuç olarak, örneklem grubumuzun eğitimli, başarılı ve bilinçli bireylerden oluştuğu anlaşılmaktadır. Katılımcıların biri dışında tamamı yükseköğretime devam etmiş; banliyölerde yaşamalarına rağmen, eğitim kalitesinin farklılık gösterdiği Paris bölgesinde yükseköğretim çatısı altında birleşen çeşitli öğrenci profilleri arasında, çaba ve arzu ile eğitime tutundukları görülmektedir.

Katılımcılar, içinde bulundukları eğitim sistemine makul eleştiriler yöneltmiş; eğitim kalitesi, öğretmen ve öğrenci profilleri ile yükseköğretime geçiş sürecinde rehberliğin önemi konusunda bilinçli olduklarını ifade etmişlerdir. Dolayısıyla, bu eğitimli ve başarılı örneklem grubunun mesleki yönelimlerini gözlemleme imkânı elde edilmektedir. Bu bağlamda, birinci bölümde yönelttiğimiz "Başörtüsü takan bir kadının iş dünyasına katılımında eğitim düzeyi belirleyici midir?" sorusuna, ilerleyen bölümlerde daha net yanıtlar sunmak mümkün olacaktır.

3.4. Kamusal Alan ve Dini Semboller

Eğitimlerini tamamladıktan sonra iş hayatına atılan bireylerin kamusal alandaki görünürlüğü daha dikkat çekici bir hâl almaktadır. Bu bölümde, Fransız kültürünü yansıtmayan bireylerin varlığının toplum tarafından nasıl karşılandığını sorgularken, kamusal alanın sınıfsal farklılıklarıyla birlikte

İslamofobi sorunu da ön plana çıkmaktadır. Özellikle Avrupa ülkelerinde sıkça gündeme gelen İslamofobi, entegrasyon sürecini, devlet politikalarını ve toplumsal beklentileri doğrudan etkileyen önemli bir soruna dönüşmüştür. Müslüman kadınların kamusal alandaki görünürlüğüne odaklanan bu çalışmada, Fransa'da İslamofobik yaklaşımların, göçmen nüfusun artışı ve yaşanan terör eylemleri sonrasında belirgin biçimde arttığı gözlemlenmektedir (Gedikoğlu 2018: 143). Bu nedenle örneklem grubumuzun sosyal ortamda bu durumu nasıl deneyimlediği araştırmamız açısından önem arz etmektedir. İslamofobiye dair bireysel deneyimlere geçmeden önce, katılımcıların bu kavramı nasıl tanımladıklarına odaklanılacaktır. Bu bağlamda, örneklem grubumuz ikiye ayrılmaktadır: Katılımcıların bir bölümü, İslamofobiyi "İslam karşıtlığı" ve "İslam korkusu" gibi terimlerle tanımlamaktadır.

> "İslamofobi, İslam korkusudur, ama bunun gerçekten bir korku olduğunu söyleyemem, korkuyla karışık bir nefret ve şiddet içeren ayrımcı eylemlerle karakterize edilen bir nefret ve işte, ve geçmişe dayanan bir şey, bence, bağımsızlık savaşlarından bu yana,…" (K20, 20, Bekar, Öğrencisi, 75018, Fransız/Mali)

> "İslamofobi, İslam'a olan korkudur. İslamofobi kelimesi bile sorunludur aslında. Bu zaten bir sorun. Çünkü bir dinden korkmak biraz garip. Ama temelde, bence... İslamofobi... Bir şeyden korktuğunuzda, genellikle... Konu hakkında bir bilginiz olmadığı anlamına gelir. Çünkü bildiğin bir şeyden korkamazsın. Sadece bilmediğin bir şeyden korkabilirsin." (K6, 20, Bekar, Öğrenci, 93, Fransız)

K6'nın da belirttiği gibi, "bilinmeyenden duyulan korku" ifadesi, katılımcı yanıtlarında sıkça karşılaşılan bir yaklaşımdır. Bu korkudan söz edilirken, medyanın rolü özellikle vurgulanmaktadır. İslamofobi olarak adlandırılan, İslam dinine karşı gelişen korkunun; medya tarafından desteklendiği, hatta bu korkunun medya aracılığıyla beslendiği ifade edilmektedir. Katılımcıların ifadelerinde, korkunun yanı sıra nefretin de bu süreçte güç kazandığı görülmektedir.

> "Bu tür davranışlarda bulunan kişilere hiç kızgın değilim, bu genellikle bilgisizlikten kaynaklanır,…" (K10, 19, Evli, Öğrenci, 94, Fransız/Cezayir)

> "…bu nefret, çok körükleniyor, çünkü televizyonda, aslında haber kanallarında tüketiyoruz. tırnak içinde çok fazla var çünkü bilgi ve dezenformasyon arasında gerçekten çok fark var…" (K21, 23, Evli, Girişimci, 95, Fransız)

İslamofobinin bir diğer tanımı ise onu ırkçılığın bir biçimi olarak ele almaktadır:

> "Evet. Yani, düşünce ve bilgi. Peki İslamofobi nedir? Bu bir ırkçılık biçimidir, yani bir azınlığa ve dolayısıyla bir dine karşı olumsuz olarak göreceğimiz düşüncelerdir ve bu nedenle klişeler, ayrımcı düşünceler, belki de kişiyi bu azınlığın bir parçası olan kişiye karşı şiddet içeren sözler söylemeye yönlendirecek kadar ayrımcı düşünceler, sözler ve hatta eylemler ve jestler, Şiddet içeren davranışlar maalesef." (K24, 27, Evli, Klinik Psikolog, 93, Fransız/Türk)

Dolayısıyla, İslamofobi; bir azınlığa yönelik korku, nefret ve ırkçılıkla ilişkilendirilmekte, bu duyguların ise çoğunlukla medya aracılığıyla yönlendirildiği ve beslendiği ifade edilmektedir. Nitekim Cumhurbaşkanı Emmanuel Macron, terör saldırılarının gündemde olduğu bir dönemde katıldığı bir

televizyon programında dikkatleri İslam'a, özellikle de başörtüsü konusuna çekmiştir (Gedikoğlu 2018: 143). Bu tür söylemler, hem İslam'a yönelik nefreti körüklemekte hem de başörtüsünü hedef hâline getirerek Müslüman kadınların doğrudan bu nefretin odağı olmasına yol açmaktadır.

Diğer yandan İslamofobi kavramını doğrudan reddeden katılımcılar da bulunmaktadır:

> "İslamofobi, benim için, aslında İslamofobi terimine zaten biraz karşıyım, çünkü Müslümanlara karşı belirli bir korku olduğunu gösterirdi, oysa her şeyden önce bu Müslümanların kabul edilmemesi, Müslümanlara karşı bir nefret,…" (K18, 21, Bekar, Öğrenci, 92, Fransız/Libya/İngiliz)

Her ne kadar yukarıdaki tanımlar kavramı destekler nitelikte olsa da, K18 numaralı katılımcı "İslam korkusu" anlamına gelen "İslamofobi" terimini sorunlu bulmakta ve bunun bir dışlama biçimi olduğunu ifade etmektedir.

Kamusal alanda Müslümanların varlığı, çoğunlukla dinî semboller aracılığıyla ve özellikle görsel düzeyde fark edilmektedir. Bu bağlamda, yukarıda belirtilen nedenlerden ötürü en çok dikkat çeken grup, başörtüsü kullanan kadınlardır. İslamofobi ya da azınlıklara yönelik dışlayıcı tutumlar çerçevesinde, başörtüsü ve diğer dinî sembollere yüklenen anlamlar genellikle bir "baskı" unsuru ya da "adaba aykırı" bir durum olarak değerlendirilmektedir (Gedikoğlu 2018: 143). Bu nedenle, İslam dinine aşina olmayan bireylerin ve Fransız yönetiminin başörtüsüne atfettiği anlamlara odaklanmak, ilerleyen bölümlerde detaylandıracağımız örneklem grubunun sınırlarını daha anlaşılır hâle getirecektir.

Bu noktada, laik bir devlet olan Fransa'nın dini sembollere yönelik yaklaşımındaki değişimleri ele almak yerinde olacaktır. Laikliğe dayanan bir sistemin dinî tutum ve uygulamalara yaklaşımı hakkında katılımcılardan alınan geri bildirimlerde, Fransa'nın dinî yaşantıya uygun bir ülke olmadığı, Müslüman nüfus arttıkça kısıtlamaların da arttığı ve yasalara uyumun yaşamı kolaylaştırabileceği görüşleri ön plana çıkmaktadır:

> "Müslüman cemaati büyüyor, bu yüzden... Bunu fark ediyorlar, bu yüzden kısıtlamalarda daha da sertleşecekler hepsi bu." (K13, 19, Bekar, Öğrenci, 78, Fransız/Cezayir)

> "Mesela Fransa'da yaşayan bir kadın olmanın da birçok şeyi var, yani ben bu işi yapmaya karar verdim ama başörtümü takabilecek miyim diyoruz. Dinimi yaşayabilecek miyim?" (K25, 24, Bekar, İş Arıyor, 93, Fransız/Türk)

Özellikle K25'in kendisine yönelttiği bu sorular, mesleki yönelim sürecinde sıkça karşılaşılan sorgulamalar arasında yer almaktadır. Katılımcılar, Fransa'nın İslam'a yönelik özel tutumunu ve bu konudaki tutarsızlıkları sıklıkla dile getirmektedir. Bu nedenle, özgürlük sınırları ciddi biçimde sorgulanmaktadır. Özgürlük anlayışına yönelik eleştirilerden biri aşağıda örnek olarak sunulmaktadır:

> "…hayır, başörtü giymemelisiniz çünkü bu bir boyun eğiş görüntüsüdür" derler. Bana onu giymeye zorlanan İranlı kadınlardan bahsedecekler. Bu yüzden İranlı ailelerin iyiliği için başörtülerimizi çıkarmalıyız. Ama bu doğru değil, hayır. Aslında, sanırım Fransızların salak olduğu düşünüyorum, bunu söylediğim için üzgünüm ama. Bu saçmalık. Bu saçmalık. Özgürlükten

bahsediyoruz ama kısıtlanıyoruz. Bu tamamen çelişkili, kesinlikle." (K9, 29, Evli, Ebe, 93, Fransız/Fas)

K9'un da belirttiği üzere, "özgürlük" adı altında bir başka bireyin özgürlüğünün kısıtlandığı görülmektedir. Ayrıca, başörtüsüne dışarıdan yüklenen "boyun eğiş" anlamı, katılımcıların tanımlarıyla çelişmektedir. Katılımcılardan yalnızca biri hariç, başörtüsü takan kadınların tamamı bunu kendi özgür iradesiyle yaptıklarını belirtmiş; hatta bazıları ailelerinden gelen olumsuz tepkilere rağmen başörtüsü giymeye devam etmiştir. Bu bağlamda, başörtüsü onlar için bir kimlik ve özgürlük sembolü olarak öne çıkmaktadır.

Birazdan örneklerini sunacağımız İran ve Fransa'daki Müslüman kadınların karşılaştırması, özgürlük sınırlarını tanımlamak amacıyla sıklıkla gündeme getirilmekte ve bu sınırlar, bir başka ülkenin uygulamaları referans alınarak belirlenmeye çalışılmaktadır. İran örneği katılımcılar tarafından sıklıkla gündeme getirilmiştir:

"Bunun neden yasak olduğunu anlıyorum, bunun için Fransa'nın geçmişine bakmanız gerekiyor. Dinlerle her zaman bir sorunu vardı, bu yüzden şaşırmadım. Ama İtalya gibi başka ülkelerle karşılaştırıldığımızda, başörtü giyenler var, İtalya'da başörtü giyen bir kuzenim var ve bu bir sorun değil. İtalya çok daha ırkçı olmasına rağmen yine de hakları var. Tamam, benimle aynı fikirde olmama hakkın var, ama bana bunu yapmaya hakkın yok, bunu yapmaya hakkın yok, daha fazla özgürlük, iyi, sonra İran'daki kadınları örnek veriyorlar. Onlar başörtüyü giymemek için savaşıyorlar ama biz başörtülerimizi giymek için savaşıyoruz, bu özgürlük, bırakın kadınlar istediklerini yapsınlar." (K6, 20, Bekar, Öğrenci, 93, Fransız)

"Son olarak, tüm bu yasakların olmadığı diğer Avrupa ülkelerine bu yasaklar yok. Belçika'da yanlışım yoksa, yanılmıyorsam ortaokuldan sonra böyle bir yasak yok, ama mutlaka bir ... Laiklik var, ancak dini sembolleri kaldıracak kadar değil." (K12, 20, Bekar, Öğrenci, 77, Fransız/Cezayir)

Avrupa'da laiklik anlayışının, farklı ülkelerde farklı biçimlerde uygulandığını görülmektedir. Başörtüsünün kimi çevrelerde laikliğe saldırı olarak algılanması, konuyu daha da karmaşık hale getirmektedir. Tüm bu tanım ve algılardan yola çıkıldığında, ortaya çıkan çelişkiler genellikle korku, nefret, ırkçılık, kalıplaştırma, İslamofobi ve bir tür "cadı avı" ile açıklanmaktadır:

"Fransa'nın sadece İslam'la, Müslümanlarla, bilmiyorum, ama her halükarda İslam'la, İslam'la bir sorunu var. İşte bu yüzden yavaş yavaş yasalar çıkarılıyor ve gerçekte yasaların herkesi ilgilendirdiğini düşünebiliriz, ancak gerçekte özellikle Müslümanları ilgilendirdiğini biliyoruz. Örneğin, dini sembollerin yasaklanmasına ilişkin yasa ile ilgili olarak, okullarda esas olarak başörtünün hedef alındığını biliyoruz. Çünkü haçlı kolyelere gelince durum böyle olmayabilir, kafada olduğu için biraz daha zor ama her halükarda haçlara gelince hiç bir sıkıntı yok." (K21, 23, Evli, Girişimci, 95, Fransız)

"Gerçekten haklı olmayan nefret diyecektim. Burada hiçbir şey yoktu. Bunun dışında, terör eylemleri diyecekler, ama polis, tüm bunlar, devlet, bunun İslam'la hiçbir ilgisi olmadığı konusunda uyarıyor. Çünkü teröristlerin yaptıkları kanıtlanabilir. Yani benim için bu gerçekten bir topluluğa duyulan nefret." (K16, 18, Bekar, Yardımcı Öğretmen, 78, Fransız/Cezayir/Fas)

Süregelen bu taraflılığın medya aracılığıyla beslendiği, gündemi sürekli meşgul ederek İslam hakkında bilgi sahibi olmayan bireylerde korku ve nefret duygularını körüklediği ifade edilmektedir:

> "Son birkaç yıldır... yani televizyonu açıyorsunuz, sadece İslam hakkında konuşuluyor, olumsuz bir şey olduğunda İslam'a atfediliyor. Ne zaman bir haber çıksa, parmağımızı saldırgana, katile yönlendiriyoruz, geldiği yere dikkat çekiyoruz, özellikle Kuzey Afrika kökenliyse, ama başka bir kökene sahip bir katil olduğunda bunu yapmıyoruz, kısacası, işte. Ve bunun yanı sıra, banliyölerden gelen gençler hakkında asla konuşmuyoruz, Müslüman olan gençler, Müslüman inançları olan ve eylemler yapan, işte, aslında güzel şeyler yapan, bunun hakkında asla konuşmuyoruz. Yani... Evet, Fransa aslında bilgiyi iyi değerlendiriyor ve istediğini vurguluyor... yani işine geleni yapıyor sonuç olarak ama... Ama aslında bize günlük hayatımızda zarar veriyor, çünkü kaçınılmaz olarak medyayı takip eden ve kendi kendine düşünmeye çalışmayan, bilgiyi geldiği gibi alan insanlar, aslında duyduklarına inanıyorlar ve bu bize günlük hayatımızda zarar veriyor, her neyse,…" (K11, 24, Bekar, Öğrenci, 94, Fransız/Fas)

Medyanın taraflılığı, İslam dinine mensup bireylerin, özellikle de dini sembol taşıyan kadınların günlük yaşamını zorlaştırmakta; bu kadınları tehdit unsuru ya da engel olarak konumlandırmaktadır. Bir sonraki bölümde, Müslüman kadınların eğitim ve iş hayatına entegrasyon süreçlerinde yaşadıkları duygu ve deneyimleri daha yakından inceleyeceğiz.

3.5. Fransa'da Eğitim ve İş Hayatında Tecrübe, Kaygı ve Beklentiler

Fransa'daki lise mezunu katılımcılarımızın eğitim hakkındaki görüşlerine yer verdikten sonra, yükseköğretimin — eğitim geçmişleriyle uyumlu biçimde — iyi bir meslek edinmek için gerekli ve/veya yeterli olup olmadığı sorusu üzerine odaklandık. Bu doğrultuda, çalışmamızın merkezinde mesleki yönelimler yer almaktadır. Bölümün devamında ise entegrasyon süreci ile iş hayatına ilişkin kaygılara değinerek konuyu tamamlamayı amaçlamaktayız.

Eğitim ile meslek arasındaki ilişkiye dair aldığımız yanıtlar incelendiğinde, 6 katılımcı iyi bir meslek için eğitimin zorunlu olduğunu düşünürken, diğer 6 katılımcı eğitimin gerekli olmadığını ifade etmiştir. Geri kalan katılımcılar ise eğitimin etkili olabileceğini ancak çeşitli nedenlerden dolayı yükseköğretimin kesin olarak bir iş garantisi sağlamadığını dile getirmiştir. Bu nedenler arasında düşük maaş ihtimali, göçmen olmak, kadın ve başörtülü olmak gibi kimlik temelli dezavantajlar yer almakta; ayrıca daha fazla çaba gösterilmesi gerektiği ve torpil/network gibi unsurların önemi vurgulanmaktadır. Aşağıda, bu "Evet, ama…" şeklindeki yanıtların bazı örneklerine yer verilmektedir:

> "…eğitim seviyesi bir rol oynuyor, işleri kolaylaştırıyor ama yine de dediğim gibi değil, bazen kendinizi bir sınırla karşı karşıya buluyorsunuz ve bu sınır, bazen başkalarıyla aynı şeylere erişiminiz olacak, ancak iki kat daha fazlasını yapmanız gerekecek." (K2, 21, Bekar, Öğrenci, 75017, Fransız)

> "…yaşadığımız toplumda bir diploma gerektiriyor, özellikle de bir engelle başlıyorsanız. Burada kesişen ayrımcılıktan bahsedeceğiz; ben bir kadınım, göçmen bir kızım, başörtülüyüm, bu yüzden bir diplomamın olması gerekiyor, yoksa işim olmaz." (K10, 19, Evli, Öğrenci, 94, Fransız/Cezayir)

> "Ben sağlayan bir kapı olduğunu söylerim. Bir şans var. Eğer bir diplomanız yoksa, hiç şansınız yok. Ama en azından bir diplomanız varsa, umut edebilirsiniz. İş bulabilir miyim, bulamaz mıyım, bilemem." (K10, 19, Evli, Öğrenci, 94, Fransız/Cezayir)

Yükseköğretimin meslek edinme konusunda kolaylık sağladığını düşünen katılımcılardan bazı örnekler:

> "Evet, evet, elbette. Çünkü tipik olarak örneğin URSSAF'ta, sadece başvurabilmek için diplomalara sahip olmak zorunda olduğunuz pozisyonlar vardır. Yani değerli pozisyonlar diplomalara dayalıdır, orası kesin." (K23, 27, Bekar, Hukukçu, 95, Fransız/Türk)

> "Diplomaya sahip olmanın hala önemli olduğunu düşünüyorum. Evet. Her şeyden önce, çoğunlukla bir kadın olarak düşünüyorum. Aslında kendi kendime diyorum ki, diplomam yoksa ne yapacağım?" (K6, 20, Bekar, Öğrenci, 93, Fransız)

Eğitimin iyi bir meslek için yeterli olmadığını düşünen katılımcılardan bazı örnekler:

> "Deneyimlerime bakarsam, henüz bilmiyorum çünkü hala eğitimimin son yılındayım. Ancak bazı şeyleri gördükten sonra, Fransa'da işgücü piyasasının gerçekliği, bugün bir master düzeyine sahip olmak ve örneğin 3.000 Euro'luk asgari maaşla yönetim pozisyonları talep edebileceğiniz anlamına geliyor. Gerçek şu ki, bu nadiren böyledir, aslında, okuldan çıkar çıkmaz bu tür işlerle nadiren karşılaşırsınız. (…) birkaç ayım kaldı, ama bence eğitim yıllarının sayısı artık gerçekten bir şey ifade etmiyor. Her durumda, böyle bir izlenimim yok." (K11, 24, Bekar, Öğrenci, 94, Fransız/Fas)

> "Ah evet, benim için çoğu durumda çalışma seviyesi bitmişti. Alabileceğimiz iş. Bundan sonra, her zaman sistematik değildir, çünkü örneğin yüksek lisans derecesine sahip birçok insan kendi alanında iş bulamaz." (K20, 20, Bekar, Öğrencisi, 75018, Fransız/Mali)

Bu cevaplardan yola çıkarak, Fransa'da başörtüsü takan kadınların eğitim sonrası çalışma imkânlarını inceledik. Aldığımız yanıtların tamamı "Evet, ama…" niteliklidir. Katılımcıların tamamı başörtüsü giyen bir kadının çalışabileceğini kabul etmekte, ancak çeşitli sınırlayıcı etkenler olduğunu belirtmektedir. Bu etkenler arasında, çalışma koşullarının elverişsizliği, başörtüsünü kabul eden şirket bulma zorunluluğu, girişimciliğin önerilmesi, düşük maaş beklentisi ya da başörtüsünden ödün verilmesi yer almaktadır. Bu durum literatürde ilk kez dile getirilmemektedir. Başörtüsü takan kadınların karşılaştıkları engeller nedeniyle girişimciliğe yöneldikleri ve bu alana teşvik edildikleri ifade edilmektedir (Mozafari, 2020). Girişimciliğin yanı sıra, başörtüsünü kabul eden özel sektör kuruluşlarına yönelim de dikkat çekmektedir. Aşağıda bu görüşlere ilişkin örnekler sunulmuştur:

> "Mümkün, evet, ama çok zor çünkü belli başlı işleri yapmak zorunda kalacak... Çok fazla seçenek yok, çok az seçenek var, girişimcilik var, mesela kendi durumumda serbest piyasada çalışmayı düşünüyorum. Benim için Fransa'da dini değer ve işi bir arada bulundurmanın en iyi yöntemi girişimcilik seçeneğidir. Örtüyü kabul eden bir şirkette çalışmak da mümkün ama örtüyü kabul eden bir şirket, onun örtüye karşı iyimser ve hoşgörülü olduğu anlamına gelmez." (K1, 27, Bekar, Öğrenci, 93, Fransız)

> "Koşullar elverişli olmadığını söyleyebilirim. Ama örneğin, Action veya H&M'de çalışan insanlar var, örneğin, onlar başörtüsüyle çalışıyorlar." (K7, 23, Evli, Hemşire, 93, Fransız/Cezayir)

> "Tabii ki mümkün. Tabii ki mümkün. Bundan sonra, özel sektör tercih edilir. Yani serbest piyasa, mesela. Kesinlikle onunla çalışabilirsiniz. Başörtü takan ve başörtüleriyle çalışan birçok Müslüman meslektaşım var, biz kamudan ayrılmayı seçtiğimiz için. Hiç kamuda çalışmadım. Hayır, bugün kamuda yapamayız. Maalesef." (K9, 29, Evli, Ebe, 93, Fransız/Fas)

Katılımcılar arasında istisnai bir durumda, bir kişinin kamu sektöründe "türban" ile çalıştığına tanıklık ettik. Bu ifade, türban ile başörtüsü arasında anlam ve sembolik bir ayrım yapıldığını göstermektedir. Ancak zamanla türban da başörtüsüyle özdeşleştirilmiş ve sınırlandırılmaya başlanmıştır:

> "Evet, ben kendi durumumu ele alacağım. Kamu sektöründe çalışıyorum, Malacoff şehrinde animatör olarak çalıştım. Ve aslında başörtü giyme hakkımız yoktu, başörtü giyme hakkımız yoktu ama türban takma hakkımız vardı. Böylece saçlarımızı gizleyebilirdik. Bu yüzden türbanla iş alımı için şirketine gittim çünkü kamu hizmetinde laikliğin önemimi biliyordum, bu yüzden başörtü imkansız, imkansız, imkansız. Bu yüzden türbanla gittim, sorun olmadı, bana türban hakkında konuşmadılar bile, bana gerçekten normal bir insan gibi davrandılar ve bu beni garip hissettirdi (olumlu anlamda) çünkü gerçekten bir eleştiri bekliyordum "sence onu çıkarabilir misin" benzeri şeyler? Bana gerçekten hiçbir şey söylemediler, sıradan bir insan gibi muamele gördüm. Daha sonra, belediye binasına bir, iki, üç kişi girmeye başlayınca ses yapmaya başladı. İşte, tepki topladı. Hemen, aslında bizi örtülü olarak görüyorlar, ama hayır, yine de hayır, türban din sınırlarına girmediği için örtülü olamayız çünkü dinde boynunuzu, omuzlarınızı, ayak bileklerinizi örtmek zorundasınız, aslında türban olduğunuzda aslında örtülü olmadığınızı kanıtlayan bi çok dini delil var." (K14, 20, Evli, Girişimci, 92, Fransız/Cezayir)

Dikkat çeken bir diğer ifade, büyük bir bankada çalışan katılımcıdan gelmiştir. Kendisi, şirketin sosyal sorumluluk politikası kapsamında oluşturduğu bir stratejik kota sayesinde işe alındığını belirtmiştir. Bu "RSE (*Responsabilité Sociale des Entreprises*)" stratejisi, dezavantajlı grupların (başörtüsü giyen kadınlar, LGBT bireyler vb.) iş gücüne katılımını kolaylaştırmayı amaçlamaktadır:

> "Mümkün. Çünkü ben çalışıyorum. Mümkün. Ama nadir gerçekten. Ben mesela bu şirketi girdiğimde ve başörtülü çalıştığımı kime söylesem herkes çok şaşırıyordu. Yani böyle bir pozisyonda büyük bir bankada başörtülü kabul etmeleri. Benim işyerimde ki yani Arap kökenle bazı iş arkadaşları bile yani biz çok şaşırdık diyorlardı yani imkan vermiyor kimse. Yani zor ama imkansız değil. Ben bunu imkansız olarak görüyordum ve gerçekten umutsuzluğa kapılmıştım. Mülakatlarımı vesaire kamerasız gerçekleştiriyordum ki yani beni dış görünüşümle değil, beni ben olduğum için hani seçsinler. Beni yani becerilerimin üzerine seçsinler diye. Öyle, yani mümkün zor, kolay değil, genelde bankalar esnek konuda sana bu soruyu sunuran olursa, yani Hatice ben başörtülüyüm vesaire ama yani bu kadar okula okudum ama iş bulamıyorum. Büyük firmalar genelde artık bu dediğimiz gibi sürdülerebilir ekonomi, vesaire vesaire diyorlar ya. RSE, sosyal ekonomi, sosyal ve çevre sorumluluk şeyleri var artık." (K15, 24, Bekar, Finans Risk Denetimcisi, 94, Fransız/Türk)

> "… şu anda kabul etmek ve çeşitlilik biraz moda ve sadece örtülü kadınlarla ilgili değil, aynı zamanda LGBT bireyler, transseksüeller vs. İle ilgili olarak. veya engelli insanlar. Bu biraz da bizim kim olduğumuz başörtülü insanların lehinedir. Bu iyi bir şey ve kriterlerine göre çalışanlarını çeşitlendirmek onlar için iyi. Aynı zamanda onlara iyi bir imaj veriyor, bu yüzden oldukça iyi bir moda, olumlu bir etki…" (K25, 24, Bekar, İş Arıyor, 93, Fransız/Türk)

Şirketlerin benimsediği bu stratejik yaklaşım, çeşitliliği desteklemeyi ve toplumun dezavantajlı konumda olan ya da yeterince temsil edilmeyen birey ve gruplarına fırsat sunmayı amaçlamaktadır. Fransız menşeli olan bu strateji, başörtüsü takan kadınlar için bir umut kaynağı olarak değerlendirilebilse de, henüz tüm şirketler tarafından benimsenmiş değildir. Ayrıca, Müslüman kadınların, başörtüsünü kabul eden şirketlere yönelme eğiliminde oldukları gözlemlenmektedir.

Bu durum, çalışmanın ilk bölümünde de değinilen ve Fransız hükümetinin hassasiyetle yaklaştığı "cemaatleşme" sorununu yeniden gündeme getirmektedir. Kamusal alanda istihdam edilmeleri çeşitli yasal ve kurumsal engellerle kısıtlanan başörtülü kadınlar, kendilerini kabul eden özel sektör kuruluşlarına yönelmekte ve bu durum belirli bir gruplaşmayı beraberinde getirmektedir.

> "Yani evet, Fransa'da başörtü takıp çalışma imkanı her zaman vardır. Örneğin, Müslüman insanlarla veya çok hoşgörülü insanlarla çalışarak." (K18, 21, Bekar, Öğrenci, 92, Fransız/Libya/İngiliz)

> "…tabii ki, başörtü takan bir kadın, elbette Fransa'da çalışabilir. Ama ondan sonra, hepsi çevreye bağlı, hepsi şirkete bağlı, hepsi o yere bağlı. Paris'in göbeğinde çalışan tesettürlü bir kadın, 93'te çalışan tesettürlü bir kadın, illa ki aynı çevreye sahip olmayacak, aynı insanlarla çalışmayacak, aynı işe sahip olmayacak. Yani aslında, aslında birçok şeyi göz önünde bulundurmak gerekiyor…" (K14, 20, Evli, Girişimci, 92, Fransız/Cezayir)

Görüldüğü üzere, Paris'in merkezine kıyasla göçmen ve Müslüman nüfusun yoğun olduğu banliyölerde iş bulma ihtimali daha yüksektir. Ancak, tüm çabalara rağmen iş bulamayan eğitimli kadınların, kimlikleri nedeniyle reddedilmeleri ciddi psikolojik sorunlara neden olmaktadır:

> "…şunu demek istiyorum. Ben gerçekten bütün yani yıllar boyunca okuyup sonra üniversiteye gidip yüksek lisans yapıp yapıp yani çok arkadaşım var böyle ve kapalı olan ve bundan sonra iş bulamıyorlar ve gerçekten depresyona giriyorlar." (K15, 24, Bekar, Finans Risk Denetimcisi, 94, Fransız/Türk)

3.5.1. Başörtü Giyen Kadınların Mesleki Yönelimleri ve Sınırları

Katılımcılarımızın yöneldiği meslek dallarına baktığımızda oldukça geniş bir yelpaze ile karşılaşmaktayız: diyetisyenlik, ilahiyat, tıp, hemşirelik, muhasebe, ebelik, eğitim bilimleri, psikoloji, göçmenlerle ilişkiler, uluslararası organizasyonlar, sosyal hizmetler, hukuk, bankacılık, biyoloji ve serbest meslek. Örneklem grubumuzun büyük çoğunluğu kendini "başarılı" olarak tanımlamakta olup, bu başarıya giden yolda mesleki yönelimlerini etkileyen temel unsurları incelemek anlamlı olacaktır.

Katılımcılara, okudukları bölümü ve seçtikleri mesleği belirlerken hangi etkenlerin rol oynadığını sorduğumuzda en sık tekrar eden cevaplar sırasıyla şöyle olmuştur: başörtüsü, din, hedeflenen bir alan, uluslararası geçerlilik, bağımsızlık arzusu, kişisel beceri, topluma yararlı olmak, hobi, kadın için uygunluk, aile hayatına uygunluk ve seçeneklerin kısıtlı olması.

Bu etkenler derinlemesine incelendiğinde, 25 katılımcıdan 16'sının açıkça başörtüsünü kabul eden alanlara yöneldiğini ve başörtüsüne izin verilmeyen ya da eğitim sürecinde başörtüsü giymeye müsaade etmeyen alanları baştan elediğini dile getirdiği görülmektedir:

> "Yani, elbette, başörtü kriteri, eğitim sırasında, kurslar sırasında ve sonrasında, onu giyip giyemeyeceğim, eğer daha sonrası için önceden ölüyse (mümkün olmadığı belliyse), listeden sileceğim. Tıbbi olan her şey, kamu, ölüydü (imkansızdı)." (K25, 24, Bekar, İş Arıyor, 93, Fransız/Türk)

> "Evet özellikle 22 yaşından sonraki çalıştığım bütün yerlerde başörtüyü kabul edip etmediklerine dikkat ettim. Bir de çalıştığım yerlerde namaz kılabilecek bir yer var mı?" (K3, 33, Bekar, Eğitim Müdürü, 95, Fransız/Türk)

> "Aslında, üniversiteye gelmeden önce bir dernekte çalıştığım sürede sekreterlik eğitimi aldım ve niteliklere sahip olduğum bir işe başörtümle başvuruda bulundum, ancak reddedildim. Bu nedenle hızla standartlarımı düşürdüm ve başörtüsünü kabul eden yerlere başvurdum. Orada başörtüsü kabul ediliyordu, bu yüzden oraya gittim ve işe alındım." (K10, 19, Evli, Öğrenci, 94, Fransız/Cezayir)

Bu ifadelerden de görüldüğü üzere, katılımcıların çoğu yeteneklerine, ilgilerine ya da hayallerine göre meslek seçmektense, başörtüsüyle çalışabilecekleri alanlara yönelmek durumunda kalmıştır. Bu nedenle birçok katılımcı, başörtüsünün birçok meslek alanına girmede bir engel teşkil ettiğini açıkça ifade etmektedir:

> "…beni engelleyen şey, başörtüsüne karşı çıkan ve dolayısıyla benim gibi olan insanların çoğunluğuna karşı olan kurumlar var. Dolayısıyla, savaşmazsak burada yerimiz olmaz." (K10, 19, Evli, Öğrenci, 94, Fransız/Cezayir)

> "Çünkü kamuda, bu yüzden kamuda başörtüyü kabul etmiyorlar ve ben bu konuda çok kararlıyım, çalışmak için başörtümü çıkarmayacağım. İşte, biraz zor olduğunu biliyorum ve sadece hastaneler değil, cmp (centre medico-psycologique/medikal ve psikoloji merkezi) vs. Hepsi kamu olmasa da ve başörtüyü doğrudan yasaklamasalar bile, başörtü taktığım için diğer insanlardan sonra değerlendirileceğimi biliyorum ve her halükarda göç alanının bununla ilgili gerçekten daha az seçici/eleyici olduğunu biliyorum." (K17, 21, Evli, Öğrenci, 91, Fransız/Cezayir)

Bazı katılımcılar, başörtüsü nedeniyle reddedildikleri alanlardan sonra doğrudan başörtüsünü kabul eden yerlere yöneldiklerini ifade etmektedir:

> "… başörtüyü kabul eden şirketlere gitmeye hazırdım. Örneğin, 'Action'a başvurdum, hiç ilgilenmesem de, beni hiç ilgilendiren bir alan değil, satış, tüm bunlar, hiç. Ama başörtüyle çalışmak benim için çok önemliydi ama bu fırsatlara doğru gidiyordum." (K21, 23, Evli, Girişimci, 95, Fransız)

> "Evet, ben yüksek lisansımı bitirdikten sonra, beni doğrudan, bu şekilde kabul edecek bir şirket bulana kadar işsiz kaldım, çünkü iş-eğitim programım sırasında türban yapmak şartıyla kabul etmişlerdi. Böylece, başörtüyü gerçekten kabul edecek bir yer buldum ve hatta dinimi uygulama fırsatım bile oldu. Yani bir ibadet yerimiz var." (K8, 24, Bekar, Stajyer Muhasebe Uzmanı, 93, Fransız/Türk)

> "Aslında, kendime zaten soruyordum, bunu yapabilecek özel bir klinik veya beni başörtümle alabilecek bir hastane var mı, bu yüzden bir işe alım görevlisini her aradığımda, yaptığım ilk şey onlara açıkça örtülü olduğumu söylemekti. ilk başta işe alım görevlileri bana evet dedi ebe eksikliği olduğu için Sorun yok derdi ama daha sonra beni geri aradılar ve kabul etmediler, üstüne birde başörtünüzü çıkaramaz mısınız? Diye soruyorlar." (K9, 29, Evli, Ebe, 93, Fransız/Fas)

Eğitim sonrasında başörtüsüyle iş bulma süreci yalnızca zorlayıcı değil, aynı zamanda katılımcıların sosyo-ekonomik hayatını da riske atmaktadır. Kimileri, bu sınırları aşmak için başörtüsünü çıkarmak zorunda kaldığını dile getirmektedir.

> "… maalesef ki ben tesettürlü çalışamıyorum. Başımı açmak zorunda oluyorum. Kendimi çıplak hissediyorum. Öyle." (K4, 25, Bekar, Öğretmen/Diyetisyen, 93, Fransız/Türk)

Bazı durumlarda ise, başörtüsü iş yerinde doğrudan paylaşılmayan bir kimlik hâline gelmiştir. Katılımcılardan biri, başörtüsü taktığını iş arkadaşlarına söylemediğini belirtmiş ve bu tercihi "kişisel bir konu" olarak değerlendirmiştir:

> "Yaptığım şey bir bone ve atkım var. baktığınızda, gerçekten bir başörtü gibidir, ancak doğrudan bir başörtü değildir. Aslında kimseye söylemiyorum. Paylaşmak istemiyorum. O kadar kişisel buluyorum ki bilinmesini istemiyorum. Aslında, istemiyorum... Bu bir zayıflık değil. Baktığınızda, bu benim hatam değil. Ama insanların sahip olduğum bu özelliği görmesini istemiyorum. Uyum sağlamak istiyorum." (K23, 27, Bekar, Hukukçu, 95, Fransız/Türk)

Bu ifadelerden anlaşılacağı üzere, birçok katılımcı aidiyet hissiyle kimliğini iş hayatına taşımak isterken, dışlanma, kabul görmeme ve önyargılarla karşılaştığı için kimliğini gizlemeyi veya ona "müdahale etmeyi" tercih etmek zorunda kalmaktadır. Bu durum; bireysel kimliğin bastırılması, mesleki hayallerin sınırlandırılması ve psikolojik yüklerin artmasına neden olmaktadır.

3.6. Başörtü Giyen Kadınların Entegrasyonu

Özelden genele doğru ilerleyen mülakat çalışmamızın son teması, entegrasyon sorusuna odaklanmaktadır. Dindarlık, aile, eğitim ve mesleki yönelim gibi konuların ardından, katılımcılarımıza yaşadıkları ülke, şehir ve toplum içerisinde kendilerini nasıl konumlandırdıklarını, entegrasyonları hakkında ne düşündüklerini sorduk. İlginçtir ki, daha önce verdikleri yanıtlara rağmen, kendini Fransa'ya ve yaşadığı topluma ait hisseden, entegrasyon sürecini olumlu değerlendiren kadınların sayısı daha fazladır. Kendini entegre hisseden —ancak entegrasyonun içeriği ilerleyen satırlarda detaylandırılacaktır— 16 kişi bulunmaktadır. Buna karşın 7 kişi kesin bir şekilde entegre olmadıklarını belirtirken, 2 katılımcı ise entegrasyon durumunun belirsiz olduğunu ifade etmiş; hatta birisi "ne orası ne burası" mahiyetinde bir cevap vermiştir:

> "Ben kendimi bak, Türk'üm, Fransız kimliğim de var ama kendimi ne Türkiye'ye gittiğimde Türkiye'ye ait hissediyorum ne de Fransa'da şu anda buradayken buraya ait hissediyorum. Hiçbir yerde sanki yerim yok." (K4, 25, Bekar, Öğretmen/Diyetisyen, 93, Fransız/Türk)

Kendini Fransa'ya ait hisseden, yeteri kadar entegre olduğunu düşünenlerin gerekçelerine baktığımızda, bazıları vergi ödeyerek Fransa'nın ekonomisine katkı sağladığını, bazıları Fransa'da doğup büyüdüğünü ve Fransız kültürüne daha yakın hissettiğini ifade etmektedir. Bir kısmı ise Fransa ile kökenleri arasında bir köprü rolü oynadıklarını ve bir sentez olduklarını dile getirmiştir:

> "Evet entegreyiz, Fransa'da okuduk, Fransa'da doğduk, Fransız kimlik kartımız var, vergilerimizi ödüyoruz, URSSAF'ı da ödüyoruz… Fransız hissedebilmek için yeterli değil mi? Oy veriyoruz, biz de Fransız vatandaşıyız, bu entegre olduğumuzu söylemek için yeterli değil mi? Entegrasyon nedir, bilmiyorum? Entegrasyon mutlaka başkalarının inançlarını benimsemek anlamına mı geliyor? Benim için bu entegrasyon değil. Entegre olmak, toplum içinde yaşamak, vatandaşlık hakkını kullanmaktır." (K9, 29, Evli, Ebe, 93, Fransız/Fas)

> "Şimdi, evet demek, ben entegre oldum… Kendimi entegre hissettiğim için, bazen kendimi Türkiye'de olduğumdan daha çok buraya ait hissettiğim gerçeğini saklamayacağım… burada kendimi daha iyi hissettiğim gerçeğini saklamayacağım." (K23, 27, Bekar, Hukukçu, 95, Fransız/Türk)

> "Ben bir mozaik olduğuma, bir sentez olduğuma inanıyorum. Yani hem Türk'üm ama hem Fransız'ım… Entegrasyon ne? Fransızcayı bilip çalışıp Fransa'ya vergi ödemekse… evet, ben entegre olmuş bir Türk Müslüman olduğumu söyleyebilirim." (K3, 33, Bekar, Eğitim Müdürü, 95, Fransız/Türk)

Entegre olduğunu düşünen katılımcılar arasında, bu süreci bir mücadele olarak tanımlayanlar da olmuştur. Başörtüsünün bir engel olarak karşılarına çıkması sebebiyle, her ne kadar dışlanmaya maruz kalsalar da, bu duruma rağmen mücadele ederek kendilerini toplumun bir parçası olarak görmektedirler:

> "Fransa'ya entegre olmak, evet çünkü ben Fransız'ım, Fransa'da yaşıyorum, burada "Fransa'da okula gittim, bu yüzden evet entegre olmuş hissediyorum, ülkemi seviyorum, Fransa ile bir sorunum yok ama aslında daha politik, alınan kararlar var, insanların düşüncelerini analiz ettiğimizde, bazen kendimize diyoruz ki, daha ne kadar ileri gidecek? Yani evet, kendimi her zaman ülkem olduğu için Fransa'ya entegre olarak görüyorum, kendimi Cezayirli olduğu kadar Fransız olarak da görüyorum ama evet, mutlaka bir tarafta kalbimizi acıtan bir taraf oluyor aslında ülkemizi seviyoruz ama aslında din seçimimizden dolayı için dışlanmış hissediyoruz. Oysa biz Fransız'ız ve evet katılıyorum ben tipik bir Kuzey Afrikalıyım, Cezayirliyim ama İslam'ı seçen yerli Fransızlara baktığımızda benden daha Fransızlar ama kendilerini dışlanmış hissediyorlar, Fransız olmadığımız izlenimi, aslında başörtü giymeye karar verdiğimiz andan itibaren daha Fransız olarak kabul edilmiyoruz, kişisel olarak sahip olduğum duygu bu." (K14, 20, Evli, Girişimci, 92, Fransız/Cezayir)

> "Örneğin, işimi elde etmek için mücadele etmezdim, özel bir üniversite seçme gereği duymazdım... Evet, üniversite seçimi de buna dayanıyor. Biraz açık fikirli bir üniversite olması gerekiyor. Aksi takdirde çok daha kötü olurdum. Ve beni engelleyen şey, başörtüsüne karşı çıkan ve dolayısıyla benim gibi olan insanların çoğunluğuna karşı olan kurumlar var. Dolayısıyla, savaşmazsak burada yerimiz olmaz." (K10, 19, Evli, Öğrenci, 94, Fransız/Cezayir)

K10 numaralı katılımcının vurguladığı gibi, başörtüsü sebebiyle entegrasyonun önünde engeller bulunsa da, eğitim ve iş seçimlerinde stratejik davranarak bu süreci kolaylaştırmak mümkün olabilmektedir. Stratejik yaklaşım başka katılımcılarda da gözlemlenmiştir:

"…finansal düzeyde, başarı düzeyinde, başörtü konusunda kaygılar. Çünkü dediğim gibi, mesela ben Doctolibe'deyim ama "Ah, başörtül, sıradaki" endişesine kapılmamak için Doctolibe'e fotoğraf koymamayı seçtim. İstemedim, bu endişeyi yaşamak istemedim. Bu yüzden, kafamı koymadan sadece kliniğin bir resmini koymaya karar verdim. Ve düşündüm ki, insanlar buraya geldiklerinde yüzümü, yüzümü görecekler. Ve profesyonelliğime göre, belki fikirlerini değiştirirler. Bu yüzden kendime buna izin vermek istedim... Yani, koşul hakkında konuşmak. Görüyorsunuz, örneğin, bir Fransız kadını bunu asla düşünmezdi. Kafasını bir resimle koyardı. Örneğin, stratejik düşünerek bu konuda çaba sarf ettim. Çünkü yapmak zorundayım. Başörtü taktığınızda böyle olmalısınız, stratejik olmalısınız. Ve böylece, örneğin, başörtü açısından da, daha fazla şansa sahip olmak için çözümler bulmaya çalıştım." (K24, 27, Evli, Klinik Psikolog, 93, Fransız/Türk)

Entegre olmadığını açıkça ifade eden katılımcılar ise iki gruba ayrılmaktadır: Birinci grup, dışlandığı için kendini bu topluma ait hissetmeyenlerdir. İkinci grup ise entegrasyon sürecini reddeden, bu topluma ait olmak istemeyen bireylerden oluşmaktadır. İlk gruptaki katılımcılar başörtüsü nedeniyle dışlandıklarını belirtmişlerdir:

"Hayır, hayır, başörtüm olmasaydı, sanırım evet, ama başörtümle pek öyle değil gibi." (K12, 20, Bekar, Öğrenci, 77, Fransız/Cezayir)

"Hayır, dürüst olmak gerekirse hayır. Ve kenara çekilen ben değilim. Beni farklı kılan ve farklı bir insanmış gibi hissettiren Fransa. Bu kadar açık." (K17, 21, Evli, Öğrenci, 91, Fransız/Cezayir)

Etnik kökenine yakınlık hisseden ve Fransız vatandaşlığına aidiyet geliştirmeyenlere örnek olarak:

"…kesinlikle değil. Bu yüzden bana sorduğunuzda, size sadece Cezayirli olduğumu söyledim, çünkü Fransız vatandaşlığım olduğunu söylemekten nefret ediyorum, bir belgem olsa bile, aileme neden bana kimlik çıkardıklarını sorarım, ben de bir kart tutabilirdim, gidip okuyabilirdim, önemli değil, hepsi bu, gerçekten Fransız kimliğim olmasın isterdim." (K13, 19, Bekar, Öğrenci, 78, Fransız/Cezayir)

"Sanırım ben buraya aitim (*Türkiye kast ediliyor*)... Beni gerçekten anlayan, aslında göçmen olan kısma aitim." (K5, 24, Bekar, Öğrenci, 78, Fransız/Türk)

Entegrasyon sürecinden emin olmayan katılımcılar ise, dışlanmışlık hislerine rağmen doğup büyüdükleri ülkeye duygusal bağlılık geliştirmektedir:

"Dürüst olmak gerekirse, en son, birkaç gün önce eşimle bunun hakkında konuşuyordum ve aslında karmaşık. Aslında hayır derdim ama bu cevap beni biraz üzüyor çünkü burada doğdum, burada büyüdüm, burada okudum, her şeyi burada yaptım. Aslında burada kendimi tamamladım. Sonuçta, Fransa beni kabul etmediğinde ya da en azından kişiliğimin bütünlüğünü kabul etmediğinde, benim bir parçam olan dinimi kabul etmediğinde kendimi tamamen Fransız hissetmek biraz zor. Bu yüzden Fransa'yı sevdiğimi söylemekte bile zorlandığımı söyleyebilirim." (K21, 23, Evli, Girişimci, 95, Fransız)

Kendini yeterince entegre hissetmeyen bazı katılımcılar, daha rahat bir yaşam umuduyla ülke değiştirmeyi planlamaktadır. Yirmi beş kişilik örneklemde 10 katılımcı ya ülke değiştirmeyi

düşünmekte ya da hâlihazırda ülke değiştirmiştir. Üçü Türkiye'ye taşınmış ve orada yaşamaktadır. Bu kararın temelinde başörtüsü sorununun yattığı görülmektedir:

> "Türkiye'ye gitmemin sebebi de bundan ötürü olabilir. Yani diyorum ki Elhamdülillah bir yere gideceğim de başörtümü çıkarmak zorunda olmayacağım." (K4, 25, Bekar, Öğretmen/Diyetisyen, 93, Fransız/Türk)

Gelecekte Fransa dışında yaşamayı planlayanlar da benzer gerekçeleri dile getirmektedir: Kabul görmemek, başörtüsü meselesi ve çocuklarının da aynı zorlukları yaşamalarını istememek:

> "Fransa'da yaşamaya devam edip etmeyeceğimiz sorusunu kendimize sorduğumuz doğru. Aslında o kadar çok acı çektik ki, çocuklarımızın da acı çekmesini istemiyoruz. Bu bugün kendimize sorduğumuz bir soru, bugün Fransa'da başörtülü bir kadın için çok zor, güçlü bir karaktere sahip biri olmadığı sürece, kendi kendime güçlü bir karakterim var diyorum ama güçlü bir karaktere sahip olmayan bir kadın için haklarını savunmak onun doğasında değil, bunun gibi kendimize sorular soruyoruz, bu yüzden hala Fransa'da yaşamaya değer mi? Bunlar kendimize sorduğumuz sorular. Bu aynı zamanda cemaatçiliğe/toplulukculuğa yol açacak olan şeydir, ortalama bir Fransız'ın zorunlu olarak, kendiliğinden bizi kabul etmeyeceğini bildiğimiz için, bizim gibi insanlara yönelmemize sebep olur. Cemaatçiliği teşvik edecek olan da budur." (K9, 29, Evli, Ebe, 93, Fransız/Fas)

Buradan da anlaşılacağı üzere, Fransa'da yeterli düzeyde aidiyet hissedemeyen bireyler, kendilerini kabul eden sosyal çevrelerde yoğunlaşmakta ve cemaatçilik eğilimleri göstermektedir.

Örneklem grubumuzda hâlihazırda çalışan kadınlar olduğu gibi, eğitim hayatına devam eden katılımcılar da bulunmaktadır. On iki kişi halihazırda bir işte çalışmakta, on iki kişi öğrencidir; bunlardan ikisi aynı zamanda çalışmaktadır. Bir katılımcı ise aktif olarak iş aramaktadır. Çalışanlara, işe başlamadan önce herhangi bir kaygı yaşayıp yaşamadıkları sorulduğunda, bir kişi dışında hepsi olumlu yanıt vermiştir. Kaygıların nedenleri arasında iş ortamı, kişisel yeterlilik, çalışma koşulları, kurum yapısı, giyim tarzı, başörtüsünün kabul edilmemesi, ayrımcılık, maddi sıkıntılar ve gelecek endişeleri yer almaktadır:

> "Evet, dolu, dolu. Liberal olduğunuzda, zaten para sorununuz var. Çünkü, aslında, ama insanlar o yaşlarda kabinlerini açıyorlar, orada. Muayenehanemi açtım, ben... 24, 24, 24 yaşındaydım. Yani çok gençti. İnsanlar beni hiç cesaretlendirmedi. Bana, ama senin tecrüben bile yok dediler. İlk önce maaşlı çalışan olarak çalışmak, hastanede çalışmak, bir kurumda çalışmak. daha sonra, iyi bir psikolog olduğunuzda, özel muayenehaneye açabilirsiniz. Çevremizde, hatta öğretmenler bile, hatta öğretmenler bile bize genç yaşta serbeste atılmamızı falan söylediler, çünkü tecrübe sahibi olmamız gerekiyordu. Ve herkes, sıfır teşvik vardı. Ve sonuç olarak, bir muayenehane açtığınızda, her ay kirayı ödemek zorundasınız. Bu yüzden, kaçınılmaz olarak, kaçınılmaz olarak, kira ve başarı hakkında korkularım vardı." (K24, 27, Evli, Klinik Psikolog, 93, Fransız/Türk)

> "Evet, evet. Tabii ki, kesinlikle. Yani evet, vardı. Kabul edilmemek. Aslında, olduğum gibi kabul edilmek ve başörtümü çıkarmak zorunda kalmak istemiyorum. Bunların hepsi benim için korkuydu." (K23, 27, Bekar, Hukukçu, 95, Fransız/Türk)

> "Endişeliydim çünkü bu girişimcilik, yani bununla ilgili, ama başörtümle ilgili değil, hiç de değil." (K21, 23, Evli, Girişimci, 95, Fransız)

Öğrencilerde ise staj bulma kaygısı öne çıkmaktadır. Bu kaygılar ayrımcılık ve görünüşe bağlı önyargılarla ilişkili olarak ifade edilmiştir:

> "Dürüst olmak gerekirse, evet, bence sadece staj için, üçüncü yılda yapılacak staj düşüncesi bile beni strese sokmuyor/korkutmuyor, bu her gün düşündüğüm bir şey değil, evet, bunu hissedebilirsiniz, staj bulamayacağım, ama zaten biliyorum ki aslında zor, Ayrımcı faktörlere sahip olmayanlar için bile, staj bulmak vs. Ama sonra kendi kendime dedim ki, siyah olduğum gerçeği de var, evet, zorluklarla karşılaşacağımı düşünüyorum" (K20, 20, Bekar, Öğrencisi, 75018, Fransız/Mali

> "Evet, tabii ki bazı endişelerim vardı, örneğin mülakat esnasında, normalde başörtü giyiyorum, yani tam da sizin gibi. Ama bu yüzden (endişe sebebiyle) mülakat sırasında türban şeklinde takıyorum ya da onun gibi bir şey giymek zorunda kaldım. İşte, biraz daha iyi gitmesi için biraz değişiklikler yapmaya çalışırım. Yani evet, endişelerim vardı ve şimdi bile üç stajyerden farklı bir muamele olduğunu görüyorum. Benim ve diğer kursiyerler arasında farklılaşan bir muamele olduğunu düşünüyorum Ve giyim tarzının çok fazla etkisi olduğunu düşünüyorum." (K1, 27, Bekar, Öğrenci, 93, Fransız)

Geleceğe dair kaygılarda da başörtüsü faktörü belirleyicidir:

> "…başörtü giymekle ilgili beni biraz korkutan şeyler aslında profesyonel alanla ilgili, iş hayatında benim için kapıları kapatacağından korkuyordum," (K11, 24, Bekar, Öğrenci, 94, Fransız/Fas)

> "Gelecekte psikolog olacağım için endişeliyim ama umarım hiçbiriyle karşılaşmam. Ama evet, kendi kendime söylediğim doğru, şu an için gerçekten ilgilenmedim ve stajımı yeri için henüz bir yeri aramadım. Ama biliyorum ki, en azından sanırım bazı sorunlarla karşılaşacağım. Kesinlikle, diyecekler ki, ya başörtüsünü çıkarırsın ya da türban takarsın, işte öyle, işte sorunlar." (K13, 19, Bekar, Öğrenci, 78, Fransız/Cezayir)

Bu kaygılar arasında sadece dört kişi herhangi bir endişe duymadığını belirtmiştir. Ortak özellikleri, başörtüsünü kabul eden iş yerlerini tercih etmiş olmalarıdır:

> "Hayır, çünkü H&M, bunun çok rahat bir şirket olduğunu biliyorum. Hatta son zamanlarda abaya vb. hakkında bir tartışma bile oldu. HM uzun elbiseler satan aslında butik... Çok açık olduklarını biliyorum, pozisyonlarını biliyorum ve bu yüzden başvurdum." (K17, 21, Evli, Öğrenci, 91, Fransız/Cezayir)

Bu bölümde, başörtüsü takan kadınların entegrasyon sürecine ilişkin görüş ve deneyimlerini ele almaktayız. Katılımcılardan aldığımız yanıtların, başlangıçtaki beklentilerimizle örtüşmediğini belirtmek gerekir. Eğitim ve iş hayatının çeşitli aşamalarında, hem başörtüsü hem de etnik kökenleri nedeniyle çeşitli sınırlamalarla karşılaştıklarını ifade eden bu kadınlar, buna rağmen içinde bulundukları toplumdan kendilerini soyutlamamışlardır. Aksine, büyük çoğunluğu yaşadıkları ülkeye duygusal bir bağlılık geliştirmiş ve bu ülkenin sunduğu haklara sahip olduklarının bilincine varmışlardır.

Entegrasyonlarını içselleştiremeyen ya da bir "arada kalmışlık" hissi yaşayan katılımcılarda ise ortak bir tutum gözlemlenmiştir: Bu bireyler, kendilerini başkalarının bakışına göre konumlandırmakta ve kabul görmedikleri yerlerle duygusal bir aidiyet ilişkisi kuramamaktadır. Oysa her biri — ülke değişikliği yaşayanlar hariç — Fransa'nın ekonomisine doğrudan ya da dolaylı katkı sağlamakta, seçimlerde oy kullanmakta, eğitimlerine devam etmekte ve geleceğe yönelik kariyer planları yapmaktadır.

Sonuç olarak, katılımcıların büyük çoğunluğunun Fransız hukuk ve hak sistemiyle kendilerini çelişki içinde görmedikleri, ancak bu sistemin sınırlarını dikkate alarak mümkün olduğunca kamusal alanda varlık göstermeye çalıştıkları anlaşılmaktadır. Elde ettiğimiz bulgularla örtüşen John Bowen'in Why the French Don't Like Headscarves (Fransızlar Neden Başörtüsünü Sevmez?) adlı çalışması, Fransa'da başörtüsü takan kadınların toplumsal dışlanmışlığına ve entegrasyon meselelerinin zaman içindeki dönüşümüne dikkat çekmektedir (Bowen, 2007). Bowen, entegrasyonun ilk yıllardaki anlamı ile günümüzdeki uygulamaları arasında önemli farklar olduğunu vurgulamaktadır. Dolayısıyla, entegrasyonun sağlıklı bir şekilde gerçekleşebilmesi için karşılıklı çaba gösterilmesi gerektiği ve bu sürecin bir asimilasyon aracına dönüşmemesi gerektiği sonucuna ulaşılmaktadır.

SONUÇ

Bu çalışmanın konusu, Fransa'da yaşayan Müslüman ve başörtüsü giyen kadınların ortaokul ve lise dönemlerinde mesleki yönelimlerini, bu yönelimlerin temel motivasyonlarını ve sebeplerini anlamaktır. Araştırma, bu süreçte toplumsal yapı ve sorunları dikkate alarak bireylerin dış etkenlerden ne ölçüde etkilendiğini analiz etmeyi ve böylece Fransa'daki Müslüman kadınların toplumsal düzenine dair bir fikir geliştirmeyi amaçlamaktadır.

Çalışmanın konusu ve amacı gereği nitel araştırma yöntemi benimsenmiş ve bu doğrultuda veri toplanmıştır. Nitel araştırma yaklaşımına uygun olarak veri toplama tekniği olarak derinlemesine mülakat yöntemi tercih edilmiştir. Kartopu örnekleme yöntemiyle oluşturulan örneklem grubumuz 25 kişiden oluşmaktadır. Katılımcı sayısının yüksek tutulmasının temel sebebi, çeşitliliği sağlamaktır. Böylece kamuoyunda sıkça tartışılan ve polemik konusu olan "Fransa'da başörtüsü sorunu" en kapsamlı şekilde ele alınarak değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Yarı yapılandırılmış mülakatlar aracılığıyla elde edilen veriler deşifre edilmiş ve tematik olarak sınıflandırılmıştır. Bu doğrultuda veriler dört ana tema altında toplanmıştır: (1) Dindarlık, aile ve başörtüsü. (2) Eğitim ve mesleki yönelim, (3) Kamusal alan ve dini semboller. (4) Fransa'da eğitim ve iş hayatında yaşanan tecrübeler, kaygılar ve beklentiler. Her ana tema alt temalara ayrılarak verilerin analizi ve yorumu kolaylaştırılmıştır.

İlk aşamada katılımcılardan dindarlık tanımlarını yapmaları ve kendi dindarlık düzeylerini değerlendirmeleri istenmiştir. Farklı yanıtlarla karşılaşılmış olmakla birlikte, genel olarak temel inanç esaslarına inanması, dini yükümlülükleri yerine getirme, başörtüsü kullanımı ve bu bağlamda sürekli bir gelişim içinde olma hâli dindarlık olarak tanımlanmıştır. Bu tanımlar arasında, İslam'a atfedilen "terör" söylemlerine dair herhangi bir ifadeye rastlanmamıştır. Dindarlığın tanımının yanı sıra, dinin katılımcıların hayatlarının bir parçası olduğu ancak bazı durumlarda bu sürekliliğin sağlanamadığı anlaşılmaktadır. Bu durum, bazı katılımcılar tarafından içsel sıkıntı ve üzüntüyle dile getirilmiştir.

Katılımcıların dini aidiyetleri sorgulandıktan sonra, ailelerinin dini hassasiyetlerine odaklanılmıştır. Bu yaklaşımın temel amacı, bireylerin ailelerinden ne derece etkilendiklerini, dini eğitimi baskı altında mı yoksa özgür iradeyle mi aldıklarını ve bilinçli bir dindarlık sürecinde olup olmadıklarını tespit etmektir. Karşılaşılan aile profilleri oldukça çeşitlidir. Ailelerin farklı dini yönelimlerine rağmen, başörtüsü kullanımı ve dini eğitim sürecini kendi özgür irade ve isteğiyle sürdüren bireyler çalışmamıza farklı bakış açıları kazandırmıştır. Gerek Müslüman bir ailede büyümüş olsun gerekse olmasın, bireylerin dini tercihlerini özgürce yapabildikleri anlaşılmaktadır.

Aile veya sosyal çevre (arkadaş grubu, okul türü, cami cemaati) bireyler için dini yaşamda bir motivasyon kaynağı olsa da katılımcıların büyük çoğunluğunda dini pratiklerin baskı altında gerçekleşmediği tespit edilmiştir. Ailelerin dini hassasiyetleri bireylerin yaşam tarzını belli bir ölçüde etkiliyor olsa da, modern dünyanın sunduğu özgürlük anlayışı katılımcılar arasında yaygındır. Öte yandan, dikkat çeken bir başka husus ise katılımcıların büyük çoğunluğunun Allah'ın emirleri ile kültürel uygulamaları birbirinden ayırdıklarını ifade etmeleridir. Çalışmamızda etnik bir sınırlama uygulanmaması sayesinde kültürler arası bazı farklar da gözlemlenebilmiştir.

Dini ritüellerin bir baskı unsuru olarak kullanıldığı aile örüntülerine baktığımızda, bu otoritenin kimi zaman anne, kimi zaman ise baba tarafından temsil edildiği görülmektedir. Bazı ritüel ve uygulamaların çocuklara zorla dayatıldığı da gözlemlenmiştir. Buna karşılık, Afrika kökenli ailelerde bireyler, bu tür dini baskılara maruz kalmadıklarını açıkça ifade etmiş; ailelerinin kültürel ve dini hassasiyetlerini birbirinden ayırt edebildiklerini belirtmişlerdir. Ailelerinden gelen değerleri kendi süzgeçlerinden geçirebilme yetkinlikleri, onlara dinlerini baskı unsuru olmaksızın yaşama özgürlüğü kazandırmıştır. Bu durum, göçmen ailelerin Fransa'ya hangi kültürel yapı ve kaygılarla geldiklerine dair önemli ipuçları sunmaktadır.

Verilerin tasnif ve değerlendirilmesi sırasında dikkatimizi çeken ancak mevcut veriyle net bir sonuca ulaşamadığımız bir husus da ailelerin dini hassasiyetlerinin etnik gruplara göre farklılık gösterip göstermediğidir. Sayıca az da olsa, bazı Türk ailelerin kültürel değerlerini kaybetme ve "Fransızlaşma" korkusuyla çocuklarını yetiştirirken dini bir aracı baskı unsuru olarak kullanıp kullanmadıkları sorusu gündeme gelebilir. Bu durum, daha kapsamlı verilerle incelenmeye ve diğer etnik gruplarla karşılaştırmalı olarak araştırılmaya açıktır. Bu gözlem, etnik kimlik ve göçmenlik olgusu bağlamında yürütülecek çalışmalar açısından önemli bir tespit niteliği taşımaktadır. Ayrıca, etnik grupların din ile geleneksel/örfi uygulamaları nasıl ayırt ettikleri de ayrı bir araştırma konusu olarak ele alınabilir.

Nihayetinde örneklem grubumuz başörtüsü giyen kadınlardan oluşmaktadır. Bir kişi hariç, tüm katılımcılar başörtüsünü kendi özgür irade ve isteğiyle giymeye başladıklarını belirtmiştir. Bu tercihin ardında yatan anlamlara odaklanmamızın amacı, başörtüsünün iddia edildiği gibi bir "baskı" unsuru olup olmadığını tespit etmektir. Başörtüsü her birey için farklı anlamlar taşısa da, ağırlıklı olarak "kimlik" vurgusu öne çıkmıştır. Bu durum, başörtüsünün katılımcılar için bütünlük sağlayan, hem bedeni hem kişiliği temsil eden bir unsur olduğunu ortaya koymaktadır. Hatta bazı ifadelerde, başörtüsünün duygusal bir bağlılık ve içsel huzur kaynağı olduğu belirtilmiştir. Sonuç olarak, başörtüsünün kadınlar tarafından bilinçli bir seçim, bir kimlik göstergesi ve bedenin bir parçası olarak tanımlandığı tespit edilmiştir.

Katılımcıların başörtüsü giymeye başlama yaşları 6 ile 22 arasında değişmektedir. Bazı katılımcılar, başörtüsü giyme kararını lise sonrasına bilinçli olarak ertelediklerini belirtmişlerdir. Bu ertelemenin temel gerekçesi, lise girişinde başörtüsünü çıkarmak zorunda kalacak olmalarıdır. Başörtüsü giyme kararının ardından gelişen süreç her birey için farklılık göstermektedir. Kimi katılımcılar ailesinden onay alırken, kimileri olumsuz tepkilerle karşılaşmıştır. Bazıları ise okul ya da öğretmenlerinin dikkatini üzerlerine çektiklerini ifade etmişlerdir. Görüldüğü üzere okul faktörü bu süreçte belirleyici olmaktadır; ayrıca, akademik başarıya dair kaygılar, bazı ailelerin bu karara karşı olumsuz yaklaşmalarına neden olmuştur. Fransa'daki toplumsal ortamda başörtüsünün kabul görmeyeceği ve gelecekte engellerle karşılaşılabileceği düşüncesiyle, bazı veliler bu kararın ertelenmesini savunmuştur.

Katılımcıların din eğitimi alıp almadıklarına bakıldığında, üç kişi dışında herkesin din eğitimi aldığı anlaşılmaktadır. Bu sorunun yöneltilmesindeki temel amaç, bireylerin bağlı oldukları dini ne ölçüde tanıdıklarını ve geleneksel/yanlış bilgilerle mi yoksa bilinçli tercihlerle mi dini pratikler gerçekleştirdiklerini tespit etmektir. Büyük çoğunluk din eğitimi aldığını belirtmiş; bu eğitimin içeriği ise genellikle temel dini bilgiler ve Kur'an-ı Kerim öğrenimiyle sınırlı kalmıştır. Eğitimlerin alındığı yerler çoğunlukla mahalledeki camiler ya da özel İslami enstitülerdir. Son yıllarda, özellikle COVID-19 pandemisi sonrası, çevrimiçi din eğitimi de yaygınlaşmıştır. Din eğitimi genellikle erken yaşlarda başlamakta ve ergenliğe kadar sürmektedir; hâlihazırda devam eden örnekler de bulunmaktadır. Bu bulgular, din eğitimine önem verildiğini ve katılımcıların bu eğitimi baskı altında kalmadan, özgür bir biçimde sürdürebildiklerini göstermektedir.

Katılımcıların mesleki yönelimlerinde önemli bir faktör, eğitim hayatlarıdır. Örneklem grubunun büyük çoğunluğu kendisini akademik açıdan başarılı olarak tanımlamaktadır. Her ne kadar özel okul mezunlarına rastlansa da, katılımcıların çoğu devlet okullarında eğitim almıştır. Eğitim sistemine dair bazı eleştiriler dile getirilmiştir. Özellikle banliyölerde yaşayan öğrencilerin yeterli rehberlik hizmeti alamadığı ve mesleki yönelim süreçlerinde küçümseyici yaklaşımlara maruz kaldığı tespit edilmiştir. Fransa'daki eğitim sistemine yönelik bir diğer eleştiri ise, uluslararası ölçekte karşılaştırıldığında, teorik bilgiye ağırlık verildiği ve pratik uygulamaların yeterince yer bulmadığı yönündedir.

Fransa'da doğup büyüyen bireylerin kamusal alandaki varlığı ile mesleki yönelimleri arasında bir ilişki olup olmadığı sorulduğunda, en çok rahatsızlık duyulan durumlardan biri "bakışlardır". Medyanın etkisiyle artan İslamofobi, bu dışlayıcı bakışların temel kaynaklarından biri olarak görülmektedir. Günlük yaşamda, toplu taşıma araçlarında ve iş görüşmelerinde İslamofobik yaklaşımlar sıklıkla hissedilmektedir. Her ne kadar iş görüşmelerinde doğrudan bir ayrımcılık dile getirilmese de, başvurularda başörtüsünden söz etmekten çekinilmesi, olasılıkların dahi bireyleri etkileyebildiğini ortaya koymaktadır.

Katılımcıların eğitim ve iş sahibi olma arasındaki ilişki hakkındaki görüşlerine odaklanıldığında, başörtüsü giyen bir kadının çalışabilme imkanı. Bu yönelimin amacı, bireyin kendisine bu alanda çizdiği sınırları ve bu sınırların farkındalığını tespit etmektir. Alınan yanıtlar genellikle "Evet, ama..." şeklinde olmuştur. Fransa'da başörtüsü giyen bir kadının çalışabilme hakkı yasal olarak bulunsa da, her şirket bu durumu kabul etmemekte ve özellikle kamu sektöründe çalışmanın mümkün olmadığı yaygın bir bilgi olarak yerleşmiş görünmektedir. Bu nedenle, başörtülü kadınların ya bu konuda daha esnek olan şirketlere yöneldikleri ya da başörtülerini çıkararak istedikleri mesleği icra ettikleri anlaşılmaktadır.

Çalışmamızın temel konusu olan başörtüsü giyen kadınların mesleki yönelimlerine baktığımızda, katılımcıların büyük çoğunluğunun özel sektöre yöneldiği görülmektedir. Katılımcılar, meslek seçimlerinde başörtüsünün belirleyici bir unsur olduğunu belirtmiş; bu unsuru kabul eden kurumları araştırarak tercihlerinde bu doğrultuda hareket ettiklerini ifade etmişlerdir. Her ne kadar farklı alanlara yönelim söz konusu olsa da, öncelikli kriterin başörtüsüne dair tutum olduğu anlaşılmaktadır.

Bazı katılımcılar, kamu sektöründe başörtüsüyle çalışamayacaklarını bildikleri hâlde hayallerindeki meslek için stratejik adımlar atma ihtiyacı hissettiklerini dile getirmiştir. Diğer bir grup ise, kamusal alandaki kısıtlamaları göz önünde bulundurarak girişimciliği tercih etmiş ve serbest piyasa koşullarında dini pratiklerine müdahale edilmeyecek meslekleri tercih etmiştir. Bu durum, çeşitli sosyal sonuçlar doğurabilecek bir süreci beraberinde getirmektedir. Özellikle kamu hizmetlerinde Müslüman kadın temsiliyetinin zamanla azalması ve belirli alanlara yoğunlaşılması, cemaatleşme ve gruplaşma riskini artırmakta; bu da bireylerin topluma entegrasyonunu zorlaştırmaktadır.

Çalışmamızın bir diğer odağında ise aidiyet hissi ve topluma katılım meselesi yer almaktadır. Katılımcıların mesleki yönelimleri ile entegrasyon süreçleri arasında doğrudan bir ilişki olup olmadığını sorguladığımızda dikkat çekici bulgular elde edilmiştir. Katılımcıların önemli bir kısmı Fransa'ya aidiyet duyduklarını ve içinde bulundukları topluma entegre olduklarını açıkça ifade etmektedir. Fransa, onların doğup büyüdükleri, sevdiklerinin yaşadığı, yasal haklarını kullandıkları ve kimliklerini inşa ettikleri bir yer olarak tanımlanmaktadır. Bununla birlikte, bu entegrasyonun büyük ölçüde tek taraflı bir çaba olduğu, katılımcıların karşı taraftan bekledikleri kabule çoğu zaman ulaşamadıkları anlaşılmaktadır. Entegre olmadığını ifade eden katılımcılar, bu durumu kendi isteklerinin eksikliğiyle değil, dışlanma ve kabul görmeme deneyimleriyle açıklamaktadır. Bu bağlamda, Müslüman kadınların entegrasyon sürecine dâhil olma iradesi gösterdikleri, ancak bu sürece dış faktörler nedeniyle tam anlamıyla katılamadıkları gözlemlenmiştir.

Sonuç olarak, çalışmamız amacına ulaşmıştır. Fransa'da başörtüsü giyen kadınların mesleki yönelimlerini Paris bölgesi özelinde incelediğimiz bu araştırma, ortaöğretim ve kamu sektöründe dini sembollerin yasaklanmasının bireylerin mesleki yönelimlerini doğrudan etkilediğini ortaya koymuştur.

Katılımcılar farklı etnik kökenlere sahip olsalar da, dinî eğitim alıp almamaları ya da başörtüsünü giymeye başladıkları yaş değişiklik gösterse de, ortak bir kaygı paylaştıkları tespit edilmiştir.

Nihayetinde, bu çalışma pek çok araştırma alanına katkı sağlayabilecek niteliktedir. Fransa bağlamında göçmen profili, iş piyasasındaki sınırlar, karma aile yapıları gibi konulara veri sunduğu gibi, ülkenin yakın tarihi, laikliğin sınırları ve esnekliği konusunda da önemli çıkarımlar sunmaktadır. Ayrıca, Fransa'da genç kadınların dinî yönelimlerini ve bu yönelimlerin meslek seçimleriyle ilişkisini anlamaya yönelik çalışmalara destek sunabileceği gibi; başörtülü kadınları kapsayan bir çalışma alanı oluşturmak isteyen, çeşitliliğe ve kapsayıcılığa önem veren işverenlerin de dikkate alması gereken bulgular içermektedir.

Nitekim, başörtüsü giyen bireylerin sıklıkla karşılaştığı "Bu iş yerinde başörtüsüyle çalışabilir miyim?" sorusu, iş ilanlarında belirtilmediği takdirde özel sektörde dahi bir belirsizlik yaratmaktadır. Bu sebeple, iş ilanlarında bu konunun açıkça belirtilmesi ve bu durumun bir "ayrıcalık" değil, temel bir hak olarak görülmesi gerekmektedir. Çünkü başörtüsü, yalnızca bir kıyafet tercihi değil; bireyin kimliğinin, inançlarının ve beden bütünlüğünün bir parçasıdır. Başörtüsünün reddi yalnızca bireyin kendisini değil, yakın çevresinin de belli mesleki alanlara yönelimini sınırlandırmaktadır.

KAYNAKÇA

4 Ekim 1958 FRANSA ANAYASASI. (t.y.). MEB. Geliş tarihi gönderen https://mahmudcelaleddinoktenaihl.meb.k12.tr/meb_iys_dosyalar/44/10/761717/dosyalar/2019_10/13124433_Fransa_AnayasasY.pdf

Adida, C., Laitin, D., & Valfort, M.-A. (t.y.). *Les Français musulmans sont-ils discriminés dans leur propre pays? Une étude expérimentale sur le marché du travail* (R. Bouyssou, Çev.).

Aksöz, A. (2016). *Avrupa Tarihi'nde Bir Kırılma: Puvatya Muharebesi*. Geliş tarihi gönderen https://www.academia.edu/25405622/Avrupa_Tarihi_nde_Bir_K%C4%B1r%C4%B1lma_Puvatya_Muharebesi

Albayrak, A. (2021). Fransa Müslümanları. *İNSAMER Rapor 137*, 1-13. Geliş tarihi gönderen https://www.insamer.com/tr/uploads/pdf/rapor-fransa-muslumanlari.pdf

Arkoun, M. (Ed.). (2006). *Histoire de l'İslam et des Musulmans en France du Moyen Age a Nos Jours.* Paris: Albin Michel.

Belaïch, C. (2017, Ağustos 14). La France face aux foulards: Retour sur l'affaire de Creil. Geliş tarihi 28 Mart 2024, gönderen Libération website: https://www.liberation.fr/france/2017/08/14/la-france-face-aux-foulards-retour-sur-l-affaire-de-creil_1486789/

Berger, P. (1993). *Dinin Sosyal Gerçekliği* (A. Coşkun, Çev.). İstanbul: İnsan Yayınları.

Bilgin, A. (2014). *Din, DinDar, DinDarlık: Özeleştirel Bir DeğerlenDirme*. *2*(2), 75-84.

Bowen, J. R. (John R. (2007). *Why the French don't like headscarves: Islam, the State, and public space*. Princeton : Princeton University Press. Geliş tarihi gönderen http://archive.org/details/whyfrenchdontlik0000bowe_d5t3

Boyer, A. (1998). *L'islam en France / Alain Boyer* (1. bs). Paris: Presse Universitaires de France. Geliş tarihi gönderen https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k48065328

Césaro-papisme: Définition simple et facile du dictionnaire. (2024, Ağustos 10). Geliş tarihi 10 Mart 2025, gönderen https://www.linternaute.fr/dictionnaire/fr/definition/cesaro-papisme/

Circulaire “Bayrou” du 20 septembre 1994. (1994). Geliş tarihi 10 Mart 2025, gönderen Comité Laïcité République website: https://laicite-republique.org/signes-religieux-a-l-ecole.html

Comment le foulard a été interdit à l’école | INA. (2016). Geliş tarihi 21 Mart 2025, gönderen Ina.fr website: https://www.ina.fr/ina-eclaire-actu/foulard-voile-ecole-laiciete-etablissement-scolaire-debats

Çaha, Ö. (2011). *Fransa’da İslam Karşıtlığı ve Laisizm* (1. bs). Ankara: Kadim Yayınları.

École pratique des hautes études (Paris). Section des sciences historiques et philologiques (Ed.). (1987). *Administration et Église: Du Concordat à la séparation de l’Église et de l’État*. Librairie Droz.

Etienne, B. (Ed.). (1991). *L’İslam en France: İslam, Etat et Société*. Paris: Editions du Centre National de la Recherche Scientifique.

Foulard—Définitions, synonymes, prononciation, exemples. (t.y.). Geliş tarihi 01 Haziran 2025, gönderen Dico en ligne Le Robert website: https://dictionnaire.lerobert.com/definition/foulard

France. Le renvoi d’une employée portant un foulard constitue une discrimination. (2013, Nisan 10). Geliş tarihi 06 Şubat 2025, gönderen Amnesty International website: https://www.amnesty.org/fr/documents/eur21/005/2013/fr/

France. L’interdiction du port du foulard dans le sport en France met au jour l’existence d’une politique du « deux poids, deux mesures » discriminatoire à la veille des Jeux olympiques et paralympiques. (2024, Temmuz 16). Geliş tarihi 06 Şubat 2025, gönderen

Amnesty International website: https://www.amnesty.org/fr/latest/news/2024/07/france-hijab-bans-olympic-and-paralympic/

Gaspard, F. (1996). De l'invisibilité des migrantes et de leurs filles à leur instrumentalisation. *Diversité*, *105*(1), 15-30. https://doi.org/10.3406/diver.1996.7069

Gedikoğlu, S. (2018). Fransa'da İslamofobi. *Kadim Akademi Sosyal Bilimler Dergisi*, *2*(2), 135-145.

Gender inequality: From school to the workplace | Cour des comptes. (2025, Ocak 27). Geliş tarihi 04 Temmuz 2025, gönderen https://www.ccomptes.fr/en/publications/gender-inequality-school-workplace

Göle, N. (2012). *Seküler ve Dinsel: Aşınan Sınırlar* (E. Ünal, Çev.). İstanbul: Metis Yayınları.

Göle, N. (2015). *Gündelik Yaşamda Avrupalı Müslümanlar, Avrupa Kamusal Alanındaki İslam İhtilafları Üzerine bir Araştırma* (Z. Cunillera, Çev.). İstanbul: Metis Yayınları.

Gunn, T. J. (2004). Religious Freedom and Laicite: A Comparison of the United States and France. *BRIGHAM YOUNG UNIVERSITY LAW REVIEW*.

Gunn, T. J. (t.y.). *Din Özgürlüğü ve Laisite. ABD ile Fransa Arasında Bir Karşılaştırma* (A. Yayla, Ed.; H. Bal & Ö. F. Altıntaş, Çev.). Ankara: Liberte Yayınları.

Gül, A. (2025). *Fransa'da Laiklik: Sosyolojik Bir Analiz*. İstanbul Üniversitesi, İstanbul.

Hourani, A. (1994). *Batı Düşüncesinde İslam*. İstanbul: Pınar Yayınları.

Ilgaz, T. (Ed. & Çev.). (2005). *Avrupa'da Laiklik, Demokrasi ve İslam Araştırmaları. Fransa'da Laisitenin Uygulanışına İlişkin Stasi Raporu*. Ankara: Paragraf Yayınevi.

Kolly, M. (2018). Identité professionnelle et identité religieuse. Solidarités interminoritaires chez de futur·e·s intervenant·e·s du social. *Brussels Studies. La revue scientifique pour les recherches sur Bruxelles / Het wetenschappelijk tijdschrift voor onderzoek over Brussel / The Journal of Research on Brussels*. https://doi.org/10.4000/brussels.1638

Kuru, A. T., & Kuru, A. T. (2011). *Pasif ve dışlayıcı laiklik: ABD, Fransa ve Türkiye* (1. baskı). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Kümbetoğlu, Belkıs. (2005). *Sosyolojide ve antropolojide niteliksel yöntem ve araştırma* (1. bs). İstanbul: Bağlam.

La loi du 9 décembre 1905 de séparation des Églises et de l'État| vie-publique.fr. (t.y.). Geliş tarihi 09 Mart 2025, gönderen https://www.vie-publique.fr/fiches/271400-la-loi-du-9-decembre-1905-de-separation-des-eglises-et-de-letat

L'affaire des «foulards de Creil»: La République laïque face au voile islamique. (2018, Temmuz 27). Geliş tarihi gönderen Le Figaro website: https://www.lefigaro.fr/actualite-france/2018/07/27/01016-20180727ARTFIG00053-l-affaire-des-foulards-de-creil-la-republique-laique-face-au-voile-islamique.php

L'affaire des «foulards de Creil»: La République laïque face au voile islamique. (t.y.). Geliş tarihi 28 Mart 2024, gönderen https://www.lefigaro.fr/actualite-france/2018/07/27/01016-20180727ARTFIG00053-l-affaire-des-foulards-de-creil-la-republique-laique-face-au-voile-islamique.php

Larousse, P. (1817-1875) A. du texte. (1928). *Larousse du XXe siècle en six volumes. Tome 1 / publié sous la direction de Paul Augé*. Geliş tarihi gönderen https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bd6t541876363

LCI (Direktör). (2025). *Le ministre de l'Intérieur Bruno Retailleau face aux Français | LCI*. Geliş tarihi gönderen https://www.youtube.com/watch?v=WG0dL5Uo5IY

Le port de l'abaya interdit à l'école: Gabriel Attal clarifie la situation. (2023, Ağustos 28). *Le Monde.fr*. Geliş tarihi gönderen https://www.lemonde.fr/societe/article/2023/08/28/laicite-gabriel-attal-veut-interdire-le-port-des-abayas-a-l-ecole_6186769_3224.html

Loi du 9 décembre 1905 concernant la séparation des Eglises et de l'Etat. - Légifrance. (t.y.). Geliş tarihi 12 Aralık 2023, gönderen https://www.legifrance.gouv.fr/loda/id/LEGISCTA000006085398

Mitchell, T. (2016, Mart 22). The Gender Gap in Religion Around the World. Geliş tarihi 03 Temmuz 2025, gönderen Pew Research Center website: https://www.pewresearch.org/religion/2016/03/22/the-gender-gap-in-religion-around-the-world/

Mozafari, A. (2020, Mart 12). Femmes voilées en France. L'entrepreneuriat contre les discriminations. Geliş tarihi 01 Temmuz 2025, gönderen Orient XXI website: https://orientxxi.info/magazine/femmes-voilees-en-france-l-entrepreneuriat-contre-les-discriminations,3697

Okdemir, İ. (2005). *Din ve Vicdan Özgürlüğü ve Laiklik Bağlamında Üniversitelerde Türban Sorunu* (Yüksek Lisans Tezi). Akdeniz Üniversitesi, Antalya.

Ozouf, M. (1963). *L'Ecole, l'Eglise et la République 1871-1914*. Paris: Armand Colin.

Pena-Ruiz, H. (2001). *La Laïcité pour l'Egalité*. Paris: Mille et Une Nuits.

Pena-Ruiz, H. (2007). *Laiklik Nedir?* (Gergin, Ed.; Ü. Derkunt, Çev.). İstanbul: Gendaş.

Rapport Stasi 2003. (t.y.). Geliş tarihi gönderen https://medias.vie-publique.fr/data_storage_s3/rapport/pdf/034000725.pdf

Sarkozy, N. (2004). *La république, les religions, l'espérance*. Paris : Cerf. Geliş tarihi gönderen http://archive.org/details/larepubliquelesr0000sark

Tekin, M. (2013). Sünnet Sosyolojisinin İmkanı-İslam Sosyolojisine Sünnetten Bakmak. *Eski-yeni*, (23), 5-19.

Toute interdiction du voile intégral constituerait une violation du droit international relatif aux droits humains. (2010, Nisan 21). Geliş tarihi 06 Şubat 2025, gönderen Amnesty International website: https://www.amnesty.org/fr/documents/pol30/005/2010/fr/

turban—Définitions, synonymes, prononciation, exemples | Dico en ligne Le Robert. (t.y.). Geliş tarihi 01 Haziran 2025, gönderen https://dictionnaire.lerobert.com/definition/turban

Uslu, F., & Demir, E. (2023). Nitel Bir Veri Toplama Tekniği: Derinlemesine Görüşme. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, *40*(1), 289-299. https://doi.org/10.32600/huefd.1184085

voile—Définitions, synonymes, prononciation, exemples | Dico en ligne Le Robert. (t.y.). Geliş tarihi 01 Haziran 2025, gönderen https://dictionnaire.lerobert.com/definition/voile

Willaime, J.-P. (1985). La religion civile à la française. *Autres Temps*, *6*(1), 10-32. https://doi.org/10.3406/chris.1985.1011

Yardım, M. (2017). *Göç ve Entegrasyon Politikaları Işığında Fransa'da Toplumsal Kabul*. *3*(2), 100-136.

Yardım, M. (2023). *Fransa'da İslam ve Kolonyal Hafıza*. Ankara: Eğitim Yayınevi.

Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2000). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri* (2.baskı). Ankara: Seçkin Yayıncılık.

EKLER

Ek 1 : Etik Kurul Onay Belgesi

T.C

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ARAŞTIRMA ETİK KURULU

Sayı:2024-..55 Tarih: 13.06.2024

PROJENİN ADI: **"Fransa'da Başörtü Giyen Kadınların Mesleki Yönelimleri (Paris Bölgesi Örneği)"**

PROJE YÜRÜTÜCÜSÜ: Hatice Akca

PROJEDEKİ ARAŞTIRICILAR:

ONAY TARİHİ VE ONAY SAYISI: 2024-..15../..5..

Sayın: Hatice Akca

2024-..3../..13 Protokol Nolu

"Fransa'da Başörtü Giyen Kadınların Mesleki Yönelimleri (Paris Bölgesi Örneği)" isimli projeniz Üniversitemiz Sosyal Bilimler Araştırma Etik Kurulu tarafından incelenmiş ve etik yönden uygunluğuna karar verilmiştir.

Prof. Dr. İclal Attila

Kurul Başkanı

(izinli)
Prof. Dr. Gül Üstün
ÜYE

(katılmadı)
Prof. Dr. Oktay Çolak
ÜYE

Prof. Dr. Yaşar Kabataş
ÜYE

Prof. Dr. Fatma Ayanoğlu
ÜYE

Prof. Dr. Besim Bülent Bali
ÜYE

Prof. Dr. Ebru Özgen
ÜYE

Prof. Dr. Halil Ekşi
ÜYE

Prof. Dr. Ahmet Kemal Bayram
ÜYE

Ek 2 : Yarı Yapılandırılmış Mülakat Soruları:

Kimlik soruları:

1. Yaş;
2. Eğitim durumu (lisans, yüksek lisans, doktora);
3. Medeni durum (Evli, Bekar)
4. Bu zamana kadar yaşadığı ve bugün yaşadığı şehir: (seçenekler arsında: Paris bölgesi, 77, 78, 91, 92, 93, 94, 95);
5. Çalışıyor musunuz? Evet ise nerede? (kamu-özel);
6. En son çalıştığınız kurumda çalışma süreniz;
7. Sosyo-ekonomik durumu (alt, alt-orta, orta, üst-orta, üst);
8. Aileniz Göçmen mi? Evet ise nereden?

<u>Mülakat soruları:</u>

Dindarlık düzeyi:

1. Kendinizi dindarlık bakımından nasıl tanımlarsınız? (Çok dindar, biraz dindar, az dindar, ilgisiz gibi)
2. Ailenizi dindarlık bakımından nasıl değerlendirirsiniz? Ailenizin dini hassasiyetlerinden bahsedebilir misiniz?
   a)Ailenizin dindarlık anlayışı sizin sosyal hayatınıza etki etti mi?
   b)*Dindar bir ailede büyüdüyse*: sizi din adına yapmaya zorladıkları ibadet/ritüel/davranış oldu mu? Kendinizi hiç baskı altında hissettiniz mi?
3. Din eğitimi aldınız mı? Evet ise nerede ve ne zaman ?
4. Başörtüsü sizin için ne anlam ifade ediyor?

Eğitim durumu:

1. Eğitim hayatınızda başarılı olduğunuzu düşünüyor musunuz?
2. Mesleki yöneliminizde hangi kriterleri esas aldınız?
3. Fransız eğitim sistemi hakkındaki düşünceleriniz nedir?

Fransız okulları ve de dini semboller

1. Sizce laiklik nedir? Ne değildir?
2. Fransız devlet okullarında dini sembollerin yasaklanması hakkında ne biliyorsunuz? Bu konu hakkındaki tecrübelerinizi bizimle paylaşabilir misiniz?
3. Fransa'nın başörtüsüyle ilgili tutum ve uygulamaları hakkında ne düşünüyorsunuz?

İslamofobi bilgisi ve tecrübesi:

1. İslamofobi hakkındaki görüş ve düşüncelerinizi bizimle paylaşır mısınız? İslamofobi'ye maruz kaldınız mı?
2. Kendinizi Fransa'ya ait hissediyor musunuz? Entegrasyonunuzla ilgili deneyimlerinizi bizimle paylaşabilir misiniz?
3. Kamusal alanda kendinizi nasıl konumlandırıyorsunuz? Sizce hak ettiğiniz yerde misiniz?

Fransa'da eğitim ve iş hayatı: tecrübeleri, kaygıları, beklentileri, ...

1. Eğitim seviyesinin iyi yerlerde (statü açısından) çalışmayı kolaylaştıracağını düşünüyor musunuz?
2. Sizce Fransa'da başörtü giyen kadının çalışması mümkün mü? Ortam ve şartlar buna uygun mu?

3) Halen çalışıyor musunuz?

Çalışıyorsa: çalıştığınız kuruma başlamadan önce kaygılarınız var mıydı?

Bıraktıysa: Bırakma sebebi nedir?

Hiç çalışmadıysa eğitim süreci veya mezunsa: İş arayışında mısınız? Gelecek işiniz için kaygılarınız var mı?

Ek 3 : Mülakat Katılım Formu (Fransızca):

Bonjour,

Je suis AKCA Hatice, je suis actuellement étudiante en Master 2 en Sociologie des Religions à l'université de Marmara, à İstanbul. Je mène une étude de recherche intitulée « L'orientation professionnelle des femmes voilées en France » qui sera guidée par ma directrice de thèse Fatma Odabasi.

À l'occasion, nous souhaitons organiser des entretiens afin de voir l'impact de la restriction de signes religieux ostentatoires sur l'orientation professionnelle des femmes portant le voile. Pour cela, nous sommes à la recherche de participantes, avec lesquelles nous organiserons un entretien individuel sur place (si besoin, virtuel), qui répondent aux critères suivants :

1. Femme âgée de 18 à 30 ans,
2. Née en France, dans une famille immigrée,
3. Musulmane,
4. Femme portant le voile (de préférence depuis le collège ou le lycée),
5. Résider en Île-de-France,
6. Avoir eu son baccalauréat en France (Île-de-France).

Si vous êtes concernées par tous les critères cités ci-dessus, je vous demande d'accepter ma demande d'entretien qui sera planifié selon votre disponibilité. Nous estimons que l'entretien durera environ une heure. Vos avis et expériences seraient d'une valeur inestimable pour notre recherche. Je tiens à préciser qu'aucune information personnelle ne sera partagée.

Pour confirmer votre présence, veuillez m'envoyer un mail afin de fixer un rendez-vous.

Je vous remercie d'avoir pris en compte cette demande et de la partager avec les personnes concernées.

Cordialement,

Hatice Akca

Ek 4 : Mülakat Katılım Formu (Türkçe):

Merhaba,

Ben Hatice Akca. İstanbul'daki Marmara Üniversitesi'nde Din Sosyolojisi alanında yüksek lisans (2. sınıf) öğrencisiyim. "Fransa'da Başörtülü Kadınların Mesleki Yönelimleri" başlıklı araştırmamı, tez danışmanım Fatma Odabaşı'nın rehberliğinde yürütüyorum.

Bu çalışma kapsamında, dini simgelerin kamusal alanda görünürlüğüne yönelik kısıtlamaların, başörtülü kadınların mesleki yönelimleri üzerindeki etkisini incelemek amacıyla bazı görüşmeler gerçekleştirmek istiyoruz. Bu nedenle, aşağıdaki kriterlere uyan katılımcılarla yüz yüze (gerekirse çevrim içi) bireysel görüşmeler yapmayı planlıyoruz:

1. 18–30 yaş aralığında kadın olmak,
2. Fransa'da, göçmen bir ailenin çocuğu olarak doğmuş olmak,
3. Müslüman olmak,
4. Başörtüsü takıyor olmak (tercihen ortaokul veya lise döneminden itibaren),
5. Île-de-France bölgesinde ikamet ediyor olmak,
6. Lise diplomasını (baccalauréat) Fransa'da (Île-de-France) almış olmak.

Eğer yukarıdaki tüm kriterleri karşılıyorsanız, uygun olduğunuz bir zamana göre planlanacak görüşme talebimi kabul etmenizi rica ederim. Görüşmenin yaklaşık bir saat süreceğini öngörüyoruz. Görüşlerinize ve deneyimlerinize dayalı katkınız, araştırmamız açısından büyük önem taşımaktadır. Tüm kişisel bilgilerinizin gizli tutulacağını da özellikle belirtmek isterim.

Katılımınızı onaylamak için lütfen şu adrese e-posta göndererek randevu talebinde bulunun:

Bu daveti dikkate aldığınız ve çevrenizdeki uygun kişilerle paylaştığınız için teşekkür ederim.

Saygılarımla,
Hatice Akca